

KYRKOR PÅ GOTLAND

LYE och ETELHEM

AV

ERLAND LAGERLÖF

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM
PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.
UTGIVET AV SIGURD CURMAN
OCH ARMIN TUULSE

GOTLAND

BAND V HÄFTE 1
GARDE TING
SÖDRA DELEN
AV
ERLAND LAGERLÖF

SVERIGES KYRKOR

föreligger i följande delar 1965:

- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
» (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
» (51) Band II, *Bräkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
» (59) Band III, h. 1. *Fredrikskyrkan i Karlskrona*. Pris 5 kr.
» (65) Band III, h. 2. *Trefaldighetskyrkan* eller *Tyska kyrkan i Karlskrona*. Pris 8 kr.
» (86) Band III, h. 3. *Amiralitetskyrkan i Karlskrona*. Med register till Bd III. Pris 25 kr.
» (85) Band IV, h. 1. *Ronneby*. Pris 25 kr.
» (87) Band IV, h. 2. *Karlshamn*. Pris 17:50 kr.
» (93) Band IV, h. 3. *Sölvesborg*. Med register till Bd IV. Pris 40 kr.
» (90) Band V, h. 1. *Översikt av landskapets kyrkokonst*. Pris 30 kr.
- BOHUSLÄN. (57) Band I, h. 1. *Västra Hisings härad*. Pris 8 kr.
» (95) Band II, h. 1. *Inlands Nordre härad*, södra delen. Pris 25 kr.
» (104) Band I, h. 2. *Inlands Södre härad*, sydvästra delen. Pris 25 kr.
- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4:50.
» (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
» (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
» (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12:50.
- DALSLAND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingståde). Pris 4 kr.
» (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting* (Tingståde). Pris 5:50.
» (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
» (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
» (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
» (42) Band II, *Rute Setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
» (54) Band III, *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
» (61) Band IV, h. 1. *Lina ting*. Pris 12 kr.
» (66) Band IV, h. 2. *Halla ting*, norra delen. Pris 18 kr.
» (68) Band IV, h. 3. *Halla ting*, södra delen. Pris 20 kr.
» (84) Band IV, h. 4. *Kräklinge ting*, nordvästra delen. Pris 25 kr.
» (97) Band IV, h. 5. *Kräklinge ting*, sydöstra delen. Pris 34 kr.
» (101) Band IV, h. 6. Tillägg, rättelser samt register till Band IV. Pris 15 kr.
» (105) Band V, h. 1. *Garde ting*, södra delen. Pris 25 kr.
- GÅSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
» (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- HÄRJEDALEN. (91) Band I, h. 1. *Svegs tingslag*, nordvästra delen. Pris 23 kr.
» (103) Band I, h. 2. *Svegs tingslag*, södra delen. Pris 15 kr.
- MEDELPAD. (30) H. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
» (47) H. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagans tingslag*. Med register. Pris 16 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
» (63) Band I, h. 2. *Örebro härad*. Pris 20 kr.
» (92) Band I, h. 3. *Glanshammars härad, sydvästra delen*. Pris 41 kr.
- SKÅNE. (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2:50.
» (96) Band II, h. 1. *Luggude härad, sydvästra delen*. Pris 38 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I, *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Med register till Bd I. Pris 12 kr.
- STOCKHOLM. (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
» (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
» (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I. Pris 20 kr.
» (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
» (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. Fast inredning, inventarier och gravminnen. Med register till Bd II. Pris 38 kr.
» (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4:50.
» (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med register till Bd III. Pris 14 kr.
» (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
» (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr,
» (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka. S:t Stefans kapell*. Med register till Bd IV. Pris 10 kr.
» (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12:50.
» (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5:50.
» (60) Band V, h. 3. *Matteus kyrka*. Pris 4 kr.
» (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
» (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med reg. till Bd VI. Pris 12 kr.
» (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
» (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
» (89) Band VII, h. 3. *Sofia kyrka*. Pris 12:50.
» (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
» (83) Band VIII, h. 2. *Spånga och Hässelby kyrkor*. Pris 26 kr.
» (102) Band VIII, h. 3. *Brännkyrka, S. Sigfrids och Enskede kyrkor*. Med reg. till Bd VIII. Pris 25 kr.
» (53) Band IX, h. 1. *Skeppsholmskyrkan*. Pris 10 kr.

KYRKOR PÅ GOTLAND

GARDE TING

SÖDRA DELEN

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

ERLAND LAGERLÖF

Häfte 105 av

SVERIGES KYRKOR KONSTHIST. INVENTARIUM

på uppdrag av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH ARMIN TUULSE

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag

STOCKHOLM 1965

UTGIVET MED BIDRAG AV
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

ESSELTE AB
STOCKHOLM 1965

FÖRORD
till
GOTLAND, BAND V:1
SVERIGES KYRKOR NR 105

Föreliggande häfte omfattar beskrivningar av kyrkorna i södra delen av Garde ting, vilka utarbetats av fil. lic. ERLAND LAGERLÖF i nära samarbete med undertecknad TUULSE under åren 1962—65. Den norra delens kyrkor skall publiceras i två kommande häften, av vilka det första skall behandla Alskogs kyrka. Då Garde kyrka står inför en omfattande inre restaurering, kommer utgivningen av dess beskrivning förmodligen att fördröjas något.

Vid undersökningsarbetet i kyrkorna har välvillig hjälp lämnats av kyrkoherde KURT GRIP och kyrkoadjunkt GÖSTA LINDSKOG samt av klockarna JOSEF KARLSSON i Lye och ERIK DAHLBY i Etelhem.

Under bearbetningen av det insamlade materialet har värdefullt bistånd lämnats av ett flertal specialister på olika områden. Bland dem märkas landsantikvarie GUNNAR SVAHNSTRÖM (allmänt), fil. dr BENGT SÖDERBERG (kalkmålningar), antikvarie ARON ANDERSSON (glasmålningar och silver), fil. lic. RUNE NORBERG (träskulptur), intendent KERSTI HOLMQVIST (silver), fil. dr BERTIL WESTER och fil. kand. AXEL UNNERBÄCK (orglar), komminister LARS-MAGNUS HOLMBÄCK (kyrkklockor), kapten SAM SVENSSON (skeppsristningar). Till dem alla framföra utgivarna ett varmt tack för deras alltid beredvilliga hjälpsamhet mot vårt arbete.

Uppmättningsarbetet i kyrkorna har utförts av ingenjör JOHN SÖDERBERG 1943, 1961 och 1965.

Stockholm i oktober 1965

SIGURD CURMAN

ARMIN TUULSE

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

Övriga förekommande förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret
i Nordisk Familjebok, 3:e uppl.

AB = Aftonbladet.

ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.

BRUNIUS = C. G. Brunius, Gotlands konsthistoria 1—3, Lund 1864—66.

BSt = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.

CORPUS VITREARUM = Corpus vitrearum medii aevi, Skandinavien, Die Glasmaleri des Mittelalters in Skandinavien, Sthlm 1964.

dep. = deponerad, deposition.

ED HANDL. = Ecklesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.

EKHOFF, Svenska stavkyrkor = E. Ekhoff, Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska . . . Sthlm 1914—16.

GA = Gotlands Allehanda.

G. ARKIV = Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.

G. FOLKBL. = Gotlands Folkblad.

GF = Gotlands Fornsal, Visby.

GF HANDKATALOG = J. Roosval, Medeltida konst i Gotlands Fornsal. Gotlands Fornsals handkataloger. I. Ny bearbetad upplaga. Sthlm 1928.

GOTL. = Gotlänningen.

GSstplr = Guld- och silverstämplar, Sthlm 1963, Svenskt silversmide 1520—1850, IV.

HILDEBRAND, Sveriges medeltid = Hans Hildebrand. Sveriges medeltid. D. 1—3. Sthlm 1879—1903.

HILFELINGS JOURNAL = Journal hållen under resor till Gotland (1796—1800) på välborne P. Thams bekostnad av C. G. G. Hilfeling. Text och Atlas. Ms i KB.

HÅKANSSONS AVGJ. SAML. = Gunnar Håkansson's samling av gipsavgjutningar i SHM.

HOLMBÄCK = L. M. Holmbäck, Klockor och klockringning, Sthlm (tryckt i Malung 1951).

INV. = inventarieförteckning.

INV. 1830 = en på grund av en kgl. förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevos i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.

KB = Kungl. Biblioteket, Sthlm.

kh = kyrkoherde.

LEMKE = O. W. Lemke, Visby stifts herdaminne. Örebro 1868.

- LINDSTRÖM = G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid 1—2. Sthlm 1892—95.
- LUNDMARK, KYRKLIG KONST = Efraim Lundmark, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925.
- LÖFGREN = A. Löfgren, Det svenska tenngjutarehantverkets historia. Del 1, bd 1—3, Sthlm 1925—50.
ms = manuskript.
- P. A. SÄVE. BERÄTT. 1864 = Säves berättelser över sina resor på Gotland 1850—56 och 1863—64, i original (inbundna) i VHAA och delvis i avskr. i den efter socknar ordnade skriftsamlingen i ATA.
- PROT. = protokoll.
- RA = Riksarkivet, Sthlm.
- RAÄ = Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
- ROOSVAL, CICERONEN = J. Roosval, Den gotländske ciceronen. Andra upplagan. Sthlm 1950.
- ROOSVAL, GLOBUS = J. Roosval, Globus, en gotländsk stenhögare verksam omkr. 1160—80. G. Arkiv 1942. — J. Roosval, Globus amplificatus, G. Arkiv 1943.
- ROOSVAL, KIRCHEN = J. Roosval, Die Kirchen Gotlands, Sthlm 1911.
- ROOSVAL, MEDELTIDA SKULPTUR = J. Roosval, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925.
- ROOSVAL, REVISION I—IV = J. Roosval, Revision av gotländska dateringar, Fornvännen; I (1925) II, III (1926), IV (1934).
- ROOSVAL, STEINMEISTER = J. Roosval, Die Steinmeister Gotlands, Sthlm 1918.
- ROOSVAL, VITRIARIUS = J. Roosval, Gotländsk vitriarius, Sthlm 1950.
- RÄK. = räkenskaper.
- SHM = Statens Historiska Museum, Sthlm.
- SNABBINV. = en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917—32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex. har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
- Stpl, stplr, stpld = stämpel, stämplar, stämplad.
- ST. PROT. = sockenstämmoprotokoll.
- STRELOW = Cronica Guthilandorum. Den Guthilandske Cronica . . . aff Hans Nielsson Strelow, Kjøbinghaffn 1633.
- SvD = Svenska Dagbladet.
- SvK = Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg. på uppdrag av VHAA, Sthlm 1912—
SvR = Sveriges Runinskrifter, utg. av VHAA, Sthlm 1900—
- SÖDERBERG B.: Passionsmålningarna = B. Söderberg, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, Lund 1942.
- TAXUSLISTAN = Förteckning över de gotländska kyrkornas taxus till biskopen i Linköping under medeltiden, enl. Linköpings handskr. o. a., varvid användes Steffens text (publicerad i G. Arkiv V, 1933), s. 54—58.
- UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.
- UUB = Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
- VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.
- vis. = visitation.
- ViLA = Landsarkivet i Visby.
- ÖIÄ = Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.
- ÖIÄ skr. = Skrivelser från ÖIÄ till K. Maj:t (inrikes-civildep.) i RA.

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd, Sv.f. = svensk fot (29,7 cm), Gr.f. = Grekisk fot (33 cm). Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas, N S Ö V.

Silverstämplar tydda enl. GSstpl. Tennstämplar tydda enl. LÖFGREN.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl = Blekinge
Bo = Bohuslän
Dr = Dalarna
Ds = Dalsland
Go = Gotland
Gä = Gästrikland
Ha = Halland
Hs = Hälsingland
Hr = Härjedalen

Jä = Jämtland
La = Lappland
Me = Medelpad
Nb = Norrbotten
Nä = Närke
Sk = Skåne
Sm = Småland
Sö = Södermanland

Up = Uppland
Vb = Västerbotten
Vg = Västergötland
Vr = Värmland
Vs = Västmanland
Än = Ängermanland
Ög = Östergötland
Öl = Öland

INNEHÅLL

	Sid.
Inledning till Garde ting	2
Lye kyrka	3
Etelhems kyrka	95

REDAKTIONSSEKRETERARE: ERLAND LAGERLÖF
FOTOGRAFIERNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES, TAGNA AV
NILS LAGERGREN 1960 OCH SÖREN HALLGREN 1962—65

BILDMATERIAL, ANTECKNINGAR OCH EXCERPTER
FÖRVARAS I ATA.

GARDE TING

Av

ERLAND LAGERLÖF

INLEDNING TILL GARDE TING

av

Nils Lithberg¹

Namnets skrivning är: 1412 *Garda*, 1485 *Garda*, 1594 *Gaarde*.

Tinget består av Garde, Etelhems, Alskogs och Lye socknar. I äldre tider avveko tingets gränser från de nuvarande såtillvida, att även Lau sockens gårdar räknades hit. Av Lye socken däremot hörde endast gårdarna Rotarve, Eriks, Siguls, Mannegårda, Bjärges, Helfride, Herrfars, Smiss och Lithone till detta ting, medan de återstående fem Lye-gårdarna hörde till Burs ting.

I administrativt avseende var tinget på 1500-talet delat i Garde, Etelhems, Alskogs och Lau fjärdingar. Garde fjärding omfattade Garde socken; Etelhems fjärding bestod av Etelhem och de gårdar av Lye som lågo inom tinget, Alskogs och Lau fjärdingar svarade helt mot socknarna med samma namn.

Inom tinget lågo under medeltiden fem kyrkor: Alskog, Etelhem, Lye, Garde och Lau. Då biskopen vart tredje år visiterade ön, besökte han ena gången Lye, Alskogs och Lau kyrkor, andra gången Etelhems och Garde. De år, då biskopen under sin resa icke besökte en kyrka, hade denna att till honom utgiva viss avgift i penningar. Dessa avgifter voro för Alskog 4 mk, Etelhem 3 mk, Lye 2 mk, Garde 4 mk, och Lau 3 mk. 1594 erlade kyrkorna i tinget kronotionde till följande belopp i tunnor korn: Alskog 2 tr., Etelhem 1 $\frac{1}{2}$ ta., Lye 1 $\frac{1}{2}$ ta., Garde 2 $\frac{1}{2}$ tr., Lau 2 tr. Tidigare ha vi endast för en kyrka en uppgift i ett tiondebelopp. Detta är för Garde, som 1523 i biskopstionde erlägger 12 sk. råg.

En medeltida präst är känd från Garde kyrka, troligen församlingens siste romersk-katolske pastor. Han hette Olof och omnämnes år 1523, då han lämnar in biskopens andel av tiondet. Möjligen är han samme man, som år 1493 omtalas såsom studerande i Rostock under namnet Olavis Gardis de Godlandia. Namnet kan tyda på att han var född i Garde.² Ännu finns i prästgårdens källare i Garde lämningar av det medeltida prästhuset. I Etelhem finns rakt österut från kyrkan en ruin, som troligen tillhör församlingens forna prästgård.

¹ Denna översikt förelåg i manuskript vid professor Nils Lithbergs bortgång 30/4 1934. Den har därför ej kunnat få någon sista granskning från författarens sida utan tryckts i det skick den förelåg vid hans död.

² D. Gadd, Boken om Garde, Visby 1954, s. 63.

Fig. 1. Lye kyrka från NO. Efter tuschteckning av P. A. Säve, 1864. ATA.
 Die Kirche von Lye von NO, Tuschzeichnung von 1864. Lye Church from NE. After a pen drawing by P. A. Säve, 1864.

LYE KYRKA

GOTLAND, GOTLANDS LÄN, GARDE TING VISBY STIFT, SUDERTREDINGENS KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av Erland Lagerlöf, avslutad i febr. 1965

TRYCKTA KÄLLOR: STRELOW s. 140 med årtalet 1058. — LANGEBECKIANA s. 144 f. — O. CARLÉN, Gotland och dess fornminnen, Sthlm 1862, s. 65. — BRUNIUS III, s. 67 ff. — ROOSVAL, KIRCHEN, s. 220. Taf. 141. — ROOSVAL, CICERONEN, s. 142 f. — R. JOHANSSON, Byggnaden över alla byggnader — Lye kyrka, i: JULHÄLSN. VISBY 1955, s. 113 ff. — Tidningsartiklar i samband med kyrkans restaurering 1954—55: GA 13/11 1954, DN 14/3 1955, G. FOLKBL. 4/4 1955.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB. SAML.: VILA: INV. 1594, INV. 1680. — KB: WALLINS ANALECTA, I, s. 580, II, s. 93, III, s. 10, 636; HILFELINGS JOURNAL 1800, s. 141. — ATA: EKDAHLS RESEBERÄTTELSE 1826, s. 32 f.; INV. 1830; P. A. SÄVE, BERÄTTELSE 1864, s. 233—243 (med tuschteckning av kyrkan fr. NO, altarskåp, stenkista vid V-portalen jämte samtliga glasmålningar); SNABBINV. 1924 (RUBEN GABRIELSSON); handlingar rörande restaureringen 1954—55; konserveringsrapport av konstnären ERIK OLSSON

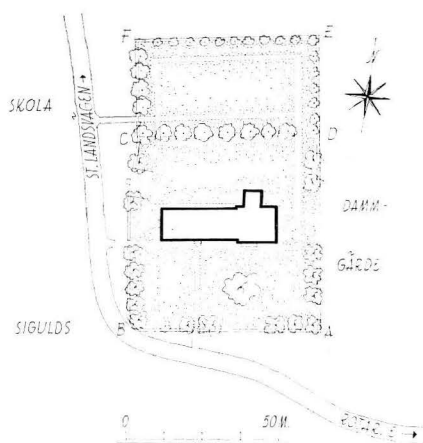

Fig. 2. Kyrkogårdsplan, 1 : 2000. Uppm.
J. Söderberg 1943.
Grundriß des Kirchhofs.
Plan of churchyard.

Yngre arkivalier förvaras i pastoratets arkiv i Garde prästgård.

Följande i texten nämnda gårdar ligga i Lye socken: *Bjürges, Bosarve, Dals, Eriks, Häjfride, Härvars, Lilla Rone, Lyrungs, Mannegårda, Medebys, Rotarve, Sigolds, Smitts, Svevede.*

KYRKOGRÅRDEN

Den äldre delen av kyrkogården (fig. 2: A—B—C—D) närmast kyrkobyggnaden omgives i V, S och Ö av en kallmur av kalksten täckt av kalkstensplattor i bruk. På grund av terrängens beskaffenhet varierar murens utvändiga höjd betydligt, ca 80 cm i V till ca 130 cm i Ö. Ingångar i V och S, flankerade av stolpar, murade och putsade samt täckta av pyramidformade kalkstensplattor (se fig. 4). Stora träd kanta muren. De flesta synas härröra från en plantering, som företogs vid 1800-talets mitt. Vid en vis. 1861 säges kyrkogården vara planterad » . . ehuru ännu icke fullständigt.»

Den nya kyrkogården N om kyrkan (C—D—E—F å fig. 2) begränsas i S av den gamla stenvuren, som dock delvis är riven och nu endast har en höjd av ca 30 cm. I Ö, N och V begränsas den av en nylagd kallmur av kalksten täckt av kalkstensplattor i bruk. I Ö och N är denna mur av ansenlig höjd. Plantering av lövträd och buskar kring muren. Den nya kyrkogården tillkom 1944 efter förslag av trädgårdskonsulent E. Nilsson, Visby.

Innan stenvuren kring den gamla kyrkogården uppfördes vid 1700-talets slut, hade den omgärdats av en hägnad av trä. Vid vis. 1750 påpekades att »Kyrkogårds Plancket i Lye var förfallet. Socknemänen lofwade borttaga det gamla och uprätta et nyt Planck i stället med behöriga syllträd ther inunder.» Vid vis. 1765 synes intet av detta ha utförts.

1955, bl. a. rörande kalkmålningarnas framtagande med färglagda tuschteckningar av de borttagna väggmålningarna fr. 1700-talet; fotografier före och efter restaureringarna 1891 och 1954—55. — BST: förslag till tornhuv 1779; 3 bl. ritningar till förändrad inredning av G. PETTERSSON 1889 (plan, fasader, detaljer); 8 bl. ritningar uppm. av tornhuv av I. ANDERSON 1939; 1 bl. förslag till kyrkogårdsutvidgning av E. NILSSON 1942; 2 bl. förslag till restaurering av E. FANT 1951 (plan, sektioner, orgelfasad och detaljer); 3 skisser med förslag till placering av triumfkrucifixet av E. OLSSON 1961; handlingar rörande rest. 1954—55; fotografier före och efter rest. 1954—55.

KYRKANS ARKIVALIER (i VILA): För beskrivningen värdefulla uppgifter finnas i följande avdelningar: RÄK. SPECIAL 1801—1869 (LIb:1), koncept 1852—1870 (LIc:1). — ST. PROT. (gemensamt med Alskog) 1812—1831 (Alskog KI:1), 1832—1860 (Alskog KI:2). — VIS. PROT. (gemensamt med Alskog) 1737—1910 (Alskog N:1). — Handl. rörande kyrka och prästgård m. m. (gemensamt med Alskog 1836—1910, Alskog O:1). —

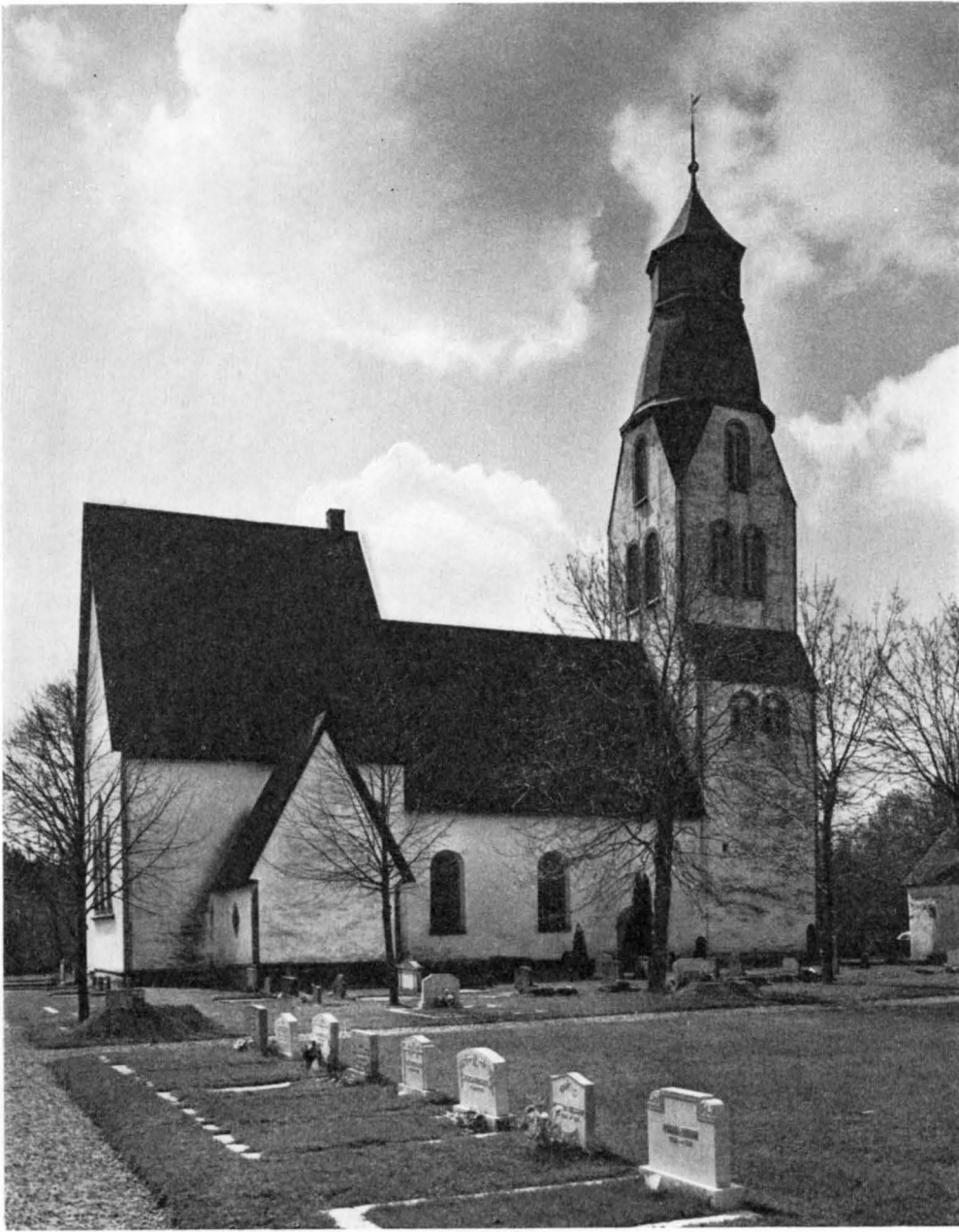

Fig. 3. Kyrkan från N. Foto 1964.
Die Kirche von N. The church from N.

Fig. 4. Kyrkan från SV.
Foto C. P. Curman 1893.
Die Kirche von SW.
The church from SW.

Man påpekar nämligen, att till skillnad från Alskogs församling, vars kyrkogård omgärdades av stenmur, hade Lye fortfarande kvar sitt »Trä planck och det gammalt och förfallit, allenast Åboen uppå L. Rone H. Klerk hade för sitt heman uppsatt ett stycke Sten mur, hwars berömliga exempel de öfrige Socknemännen likväl nu uppå Praesuls föreställning och tillstyrkande lofwade sig willja efterfölja, och så småningom i stället för Trä Planck uppsätta Stenmur.» — Vid en vis. 1793 konstaterades, att Lye sockenmän hade följt praesuls råd och uppfört stenmur kring hela kyrkogården.

MAGASIN

I den äldre kyrkogårdens NV hörn, nära kyrkobyggnaden (fig. 2) ligger en magasinbyggnad (fig. 5), vilken numera användes som materialbod. Uppförd av kalkstensflis, putsad och vitkalkad; täckt av ett sadeltak klätt med bräder och tjärpapp. Ljusgluggar och ingång (i V) med omfattning av trä, dörr av tjärade bräder samt trappa av cement.

Fig. 5. Magasinsbyggnad V om kyrkan. Foto 1965.
Vorratsgebäude W der Kirche. Storehouse W of church.

Invändigt delad i två våningar, förenade genom en trätrappa. Urspr. använd som sockenmagasin.

Enligt st. PROT. uppfördes denna byggnad strax före år 1846 då »Pastor yrkade att få ett lås för nya Magazins Huset . . .» Beslut om uppförande av magasinsbyggnad fattades redan 1826 (st. PROT.), varvid man fastställde, att det nya magasinet skulle byggas »på samma ställe, der det gl. Magazinet stod».

En tid — sannolikt under 1800-talets förra hälft — hade sockenmagasinet varit förlagt till ringkammaren i tornet, som då var avplankat från det övriga kyrkorummet med ett skrank. Enligt st. PROT. skulle detta skrank avlägsnas 1858.

Kyrkan ägde tidigare en bod, där virke och material förvarades. Att döma av en teckning av P. A. Säve 1864 (fig. 1) var det en låg timrad byggnad med sadeltak, belägen strax N om sockenmagasinet. Bodens rivning beslutades 1888 (vis.).

BOD

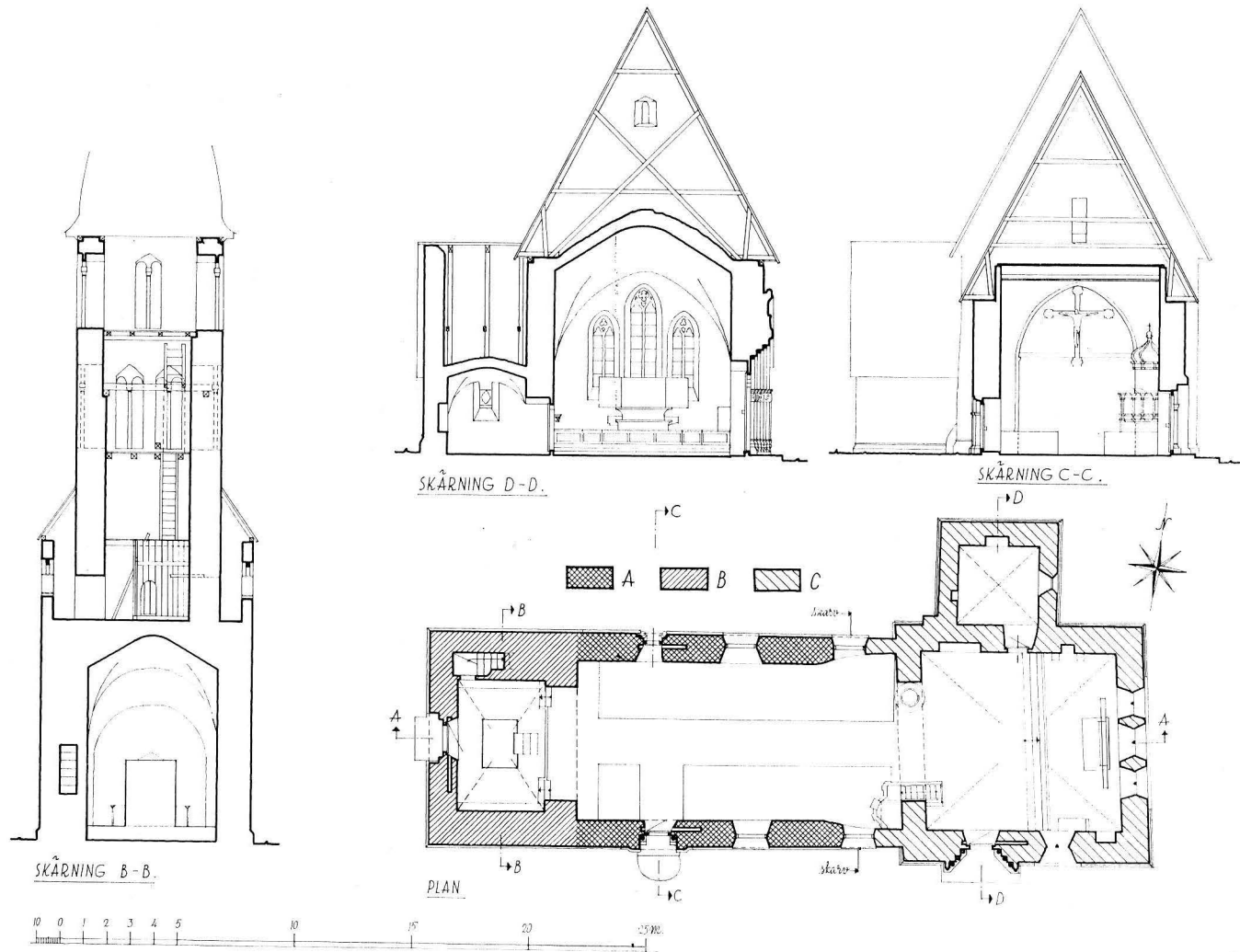

Fig. 7. Plan, tvärsnitt genom tornet mot Ö samt tvärsnitt genom koret och långhuset mot Ö, 1 : 300. Uppm. J. Söderberg 1943, kompl. 1965.

Grundriß, Schnitt durch den Turm nach O sowie Querschnitt durch Chor und Langhaus nach O.

Plan, cross-section of tower looking E, and cross-section of chancel and nave, looking E.

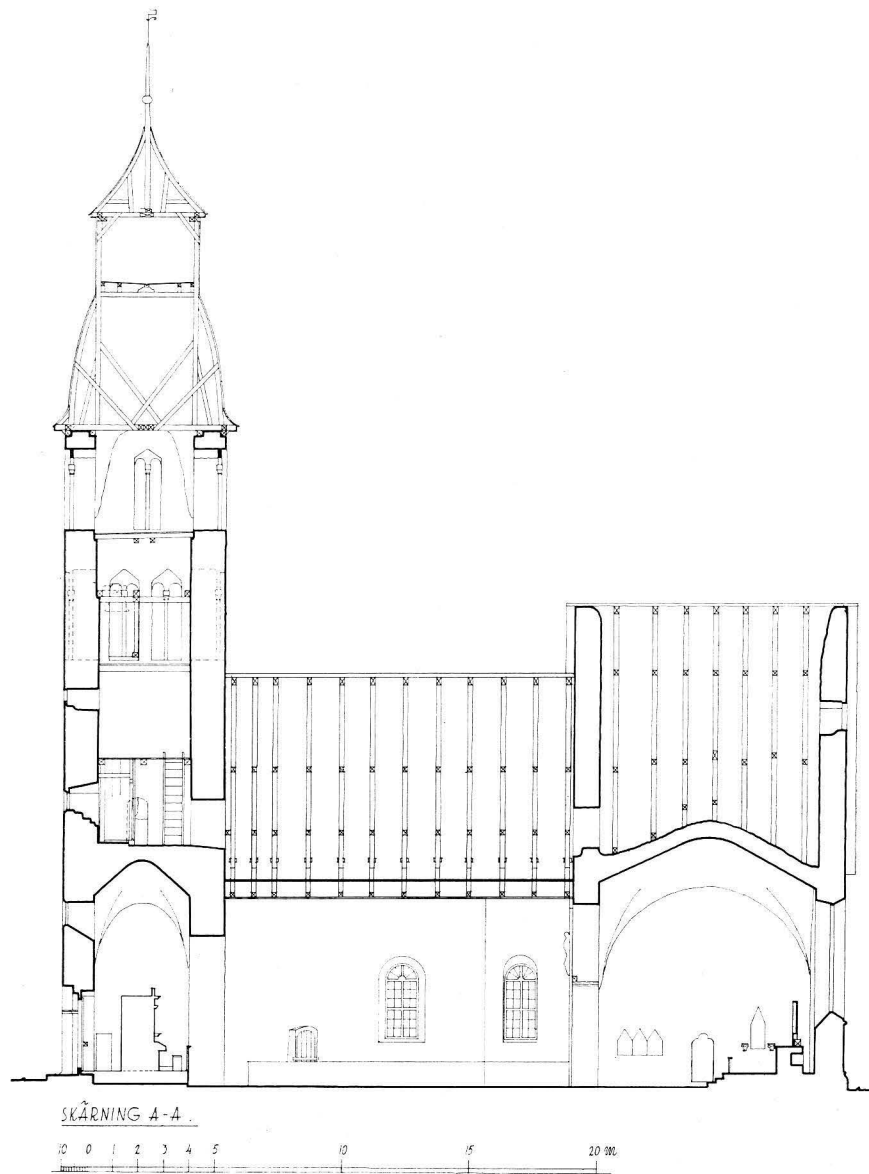

Fig. 8. Längdsektion mot N, 1 : 300. Uppm. J. Söderberg 1943.
Längsschnitt nach N. Longitudinal section looking N.

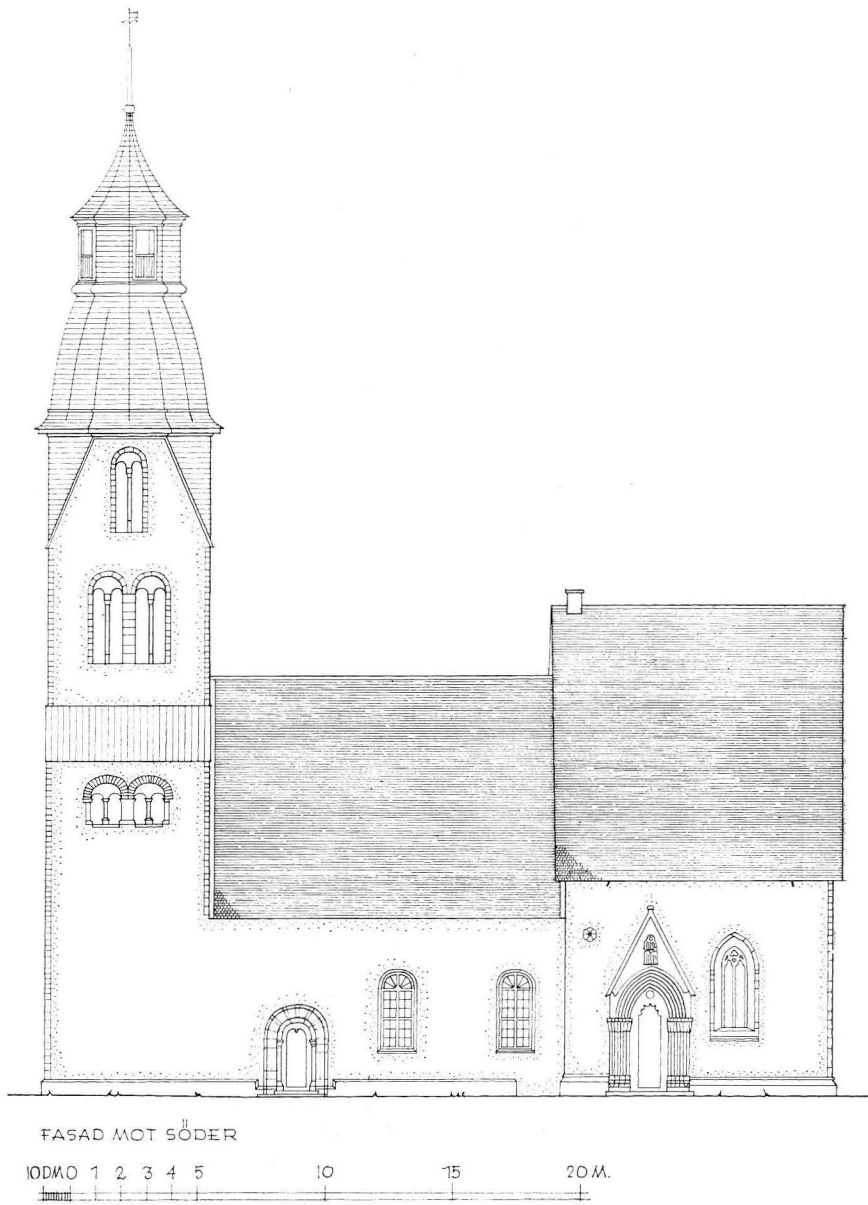

Fig. 9. Kyrkans S fasad, 1 : 300. Uppm. J. Söderberg 1965.
 Aufriss von S. S front of church.

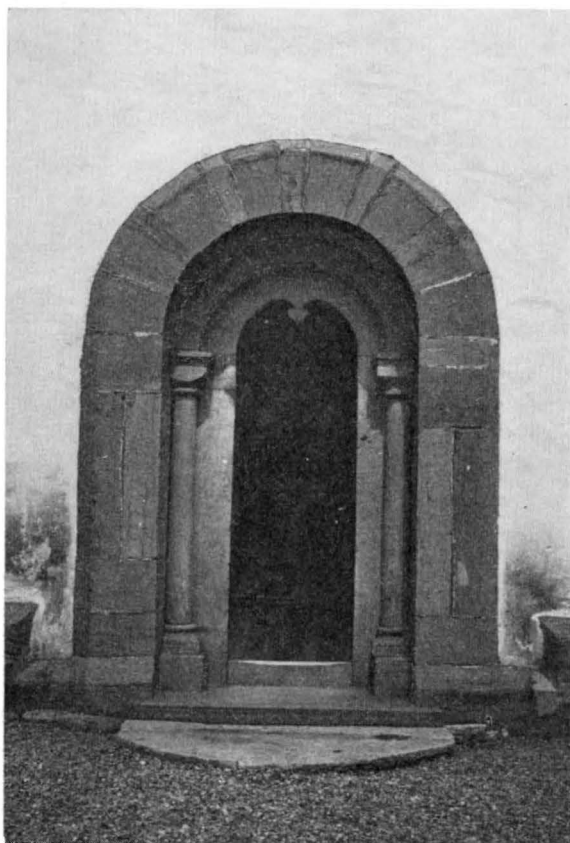

Fig. 10. Långhusets S portal. Foto 1960.
S Portal des Langhauses.
S doorway of nave.

blad samt med tärningskapitäl. De uppbära en rätvinklig arkivolt. Släta poster bära en rundbågigt utskuren tympanonsten med klöverbladsformad droppsten i mitten samt med ristade konturlinjer. Oregelbundenheter i portalen tyder på att verkstyckena ej huggits på platsen, utan endast sammanfogats här.

Dörr av stående tjärade furubräder, försedd med beslag av svartmålat smidesjärn. Dörren tillkom sannolikt vid en restaurering 1891.

Den inre smygen är uppåt avslutad i en trubbigt rakspetsig båge. Den mycket sneda Ö smygsidan synes ha upptagits i sen tid för att vidga smygen. Bomrännor i smygarna, den Ö längst (ca 130 cm) och med träskoning.

Tornets portal i V (fig. 12) är rundbågig och tvåsprånig. I det yttre språnget, som i arkivoltten består av kortare stenar, har omväxlande röd och grå kalksten använts. Det inre språngets arkivolt bestående av långa grå stenar har grovhuggen yta. Tröskel och dörrposter med rundbågig arkivolt äro helt släta. En enkelt profilerad kapitällist skiljer arkivolterna från portalens nedre del. Som trampsten framför portalen ligger en gravsten.

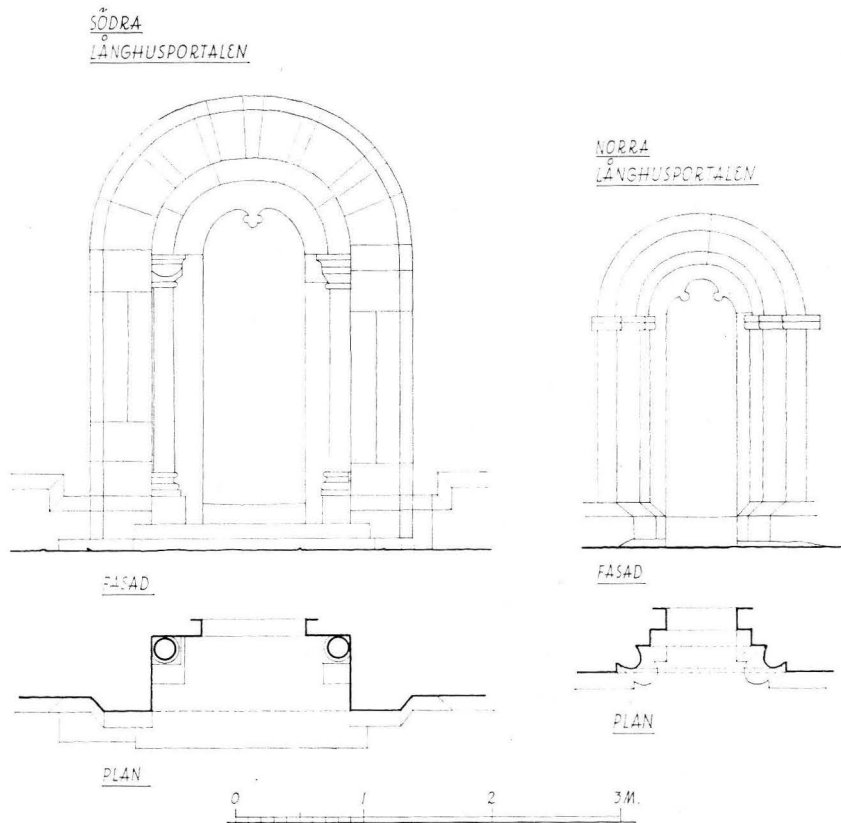

Fig. 11. Långhusets S och N portaler, 1 : 60. Uppm. J. Söderberg 1943
 S Portal und N Portal des Langhauses. S and N doorways of nave.

I S yttersprånget är en relikkista av sandsten inpassad (fig. 13). För att få kistgaveln att passa till språngets djup, har man vid infogandet av kistan huggit bort en del av dess inre långsida. Av kistans synliga delar, en gavel och en långsida, är den senare indelad i fyra arkadfält med treklöverbågar på kolonner med tärningskapitäl; i svicklarna liksom å gavelröstets kant slingornament. I gavel- och arkadfälten figurframställningar i låg relief. I gavelfältet en tronande madonna i stram hieratisk ställning (fig. 14). I långsidans fält (fr. vänster): —1. Två kämpande fabeldjur, möjligen lejon och drake. —2. Två drakliknande djur, möjligen en tvehövdad drake. —3. En krigare i vapenrock och toppformad hjälm, utrustad med trekantig sköld, svärd och långt spjut, som är riktat mot draken i föregående scen. —4. Häst med lyftat höger framben samt med tom stigbygel och sadel. Överst livsträdliknande slinga. Hästen torde höra samman med krigaren.

RELIKKISTA

Fig. 12. Tornets V portal med inmurad relikkista av sandsten. Foto 1962.
 W Portal des Turms mit einge- W doorway of tower with relic chest
 mauertem Reliquiensarkophag aus of sandstone built in.
 Sandstein.

Bilderna i fälten 2—4 hörna tydligen samman och framställa sannolikt Sigurd Fafnesbane bekämpande draken Fafner på Gnitaheden¹.

¹ SIGURD FAFNESBANE, den fornnordiska hjälte-diktens främsta gestalt, motsv. de homeriska dikternas Akilles. Enl. Volsungasagan dräpte Sigurd Fafner, som i gestalt av en drake vaktade den omätliga skatt gudarna lämnat i mansbot för Fafners broder Otr, som de dräpt. Se härom C. W. VON SYDOW, Sigurds strid med Fävne, Lund 1918.

Kistan torde ha tillkommit vid 1100-talets slut och är sannolikt utförd av en av den gotländska kyrkokonstens stora namngivna mästare, nämligen Sigraf¹.

Långhusets N portal (fig. 15), kyrkans minsta ingång är uppförd av omväxlande sandsten och grå kalksten i tre språng, det mellersta med trekvartscirkels genomskärning. Baserna äro utformade som direkt fortsättning av långhusets sockel, som på kyrkans N sida är lägre och sannolikt äldre än på S sidan. Sidoposter av kalksten på hög tröskel uppbära ett trepassformat tympanonfält med två droppstenar. Grovt profilerade (dubbelvulst) kapitällister av kalksten. Denna portal kan möjligen ursprungligen ha tjänstgjort som korportal i Kärnkyrkan och i så fall vid flyttningen kompletterats med nyss omnämnda kapitällister, vilka ej korrespondera med inre språnget och vars yttre längd är olika i Ö och V.

Dörr av stående svarttjärade bräder med enkla beslag av smidesjärn samt dörring, sannolikt från 1800-talet.

Portalens innersmyg, upptill rakt avslutad, är oregelbunden, vilket tyder på att den

¹ SIGRAF, medeltida stensemästare, verksam på Gotland under 1100-talets senare hälft. Signerad funt i Aakirkeby ka på Bornholm. — ROOSVAL, STEINMEISTER, s. 169—188, Taf. LV — LIX.

Fig. 13. Romansk relikkista av sandsten, 1100-talet. Foto 1962.

Romanischer Reliquiensarkophag aus Sandstein, 12. Jh.

Romanesque relic chest, sandstone; 12th cent.

Fig. 14. Maria med barnet, detalj av fig. 13. Foto 1962. Maria mit dem Kinde, Ausschnitt aus Abb. 13. Virgin and Child, detail of Fig. 13.

är sekundärt upptagen i samband med flyttningen av portalen från Kärnkirkans kor (se nedan s. 35). Bomrännor i smygarna, den Ö längst (ca 100 cm).

Koret har på S sidan en stor, rikt utsmyckad spetsbågig portal uppåt avslutad med en vimperg (fig. 18). Materialet är grå och ljusröd kalksten. Portalomfattningen är tresprångig. I vinklarna kolonnetter, som i spetsbågen fortsätts i form av rundstavar med samma mått. Kolonnetternas skaft äro slipade. Deras i höjddled förtjockade attiska baser, några med hörnblad, vila på en förkroppad skråkantsockel. Under arkivolten rikt skulpterade kapitälband av finkornig, grågul kalksten (se nedan). På en låg tröskelsten stå portalens poster, uppbärande ett konturerat tympanon. Poster och tympanonsten täckas av en rikt ornerad mantel (se fig. 18), i tympanonfältet prydd med i relief huggna rosettblommor. Mittblomman, som är störst, omgives på vardera sidorna av sex blommor, som avtaga i storlek nedåt, möjligen symboliserande Kristus med de 12 apostlarna.

Vimpergen täckes av hålkälade kalkstensplattor och krönes av en tornliknande sten (nu skadad). I vimpergens mitt tronande Kristus med korsgloria iförd en veckrik klädnad

Fig. 15. Långhusets N portal. Foto 1960.
N Portal des Langhauses. N doorway of nave.

med rikt utformat bälte, höger hand lyftad i en välsignande åtbörd medan vänster hand vilar på en bok, stödd mot knät.

På de rikt figurprydda kapitälbanden återgives Kristi barndoms historia. Det Ö kapitälbandet (fr. v. till h.): —1. *Bebådelsen* (fig. 16) ängel med språkband står vänd mot Maria. —2. *Maria och Elisabets möte*, de båda kvinnorna omfamna varandra. —3. *Födelsen* (fig. 17), Maria liggande i stolpsäng därovanför en krubba med det lindade barnet samt oxen och åsnan, vid sängändan Josef sittande med huvudet stött i höger hand. —4. *Be-*

Fig. 16. Bebådelsen, detalj av korportalens Ö kapitälband. Foto 1962.
 Die Verkündigung vom ö Kapitellband des Chorportals. The Annunciation, detail of chancel doorway, E capital frieze.

Fig. 17. Kristi födelse, detalj av korportalens Ö kapitälband. Foto 1962.
 Jesu Geburt vom ö Kapitellband des Chorportals. The Birth of Christ, detail of E capital frieze of chancel doorway.

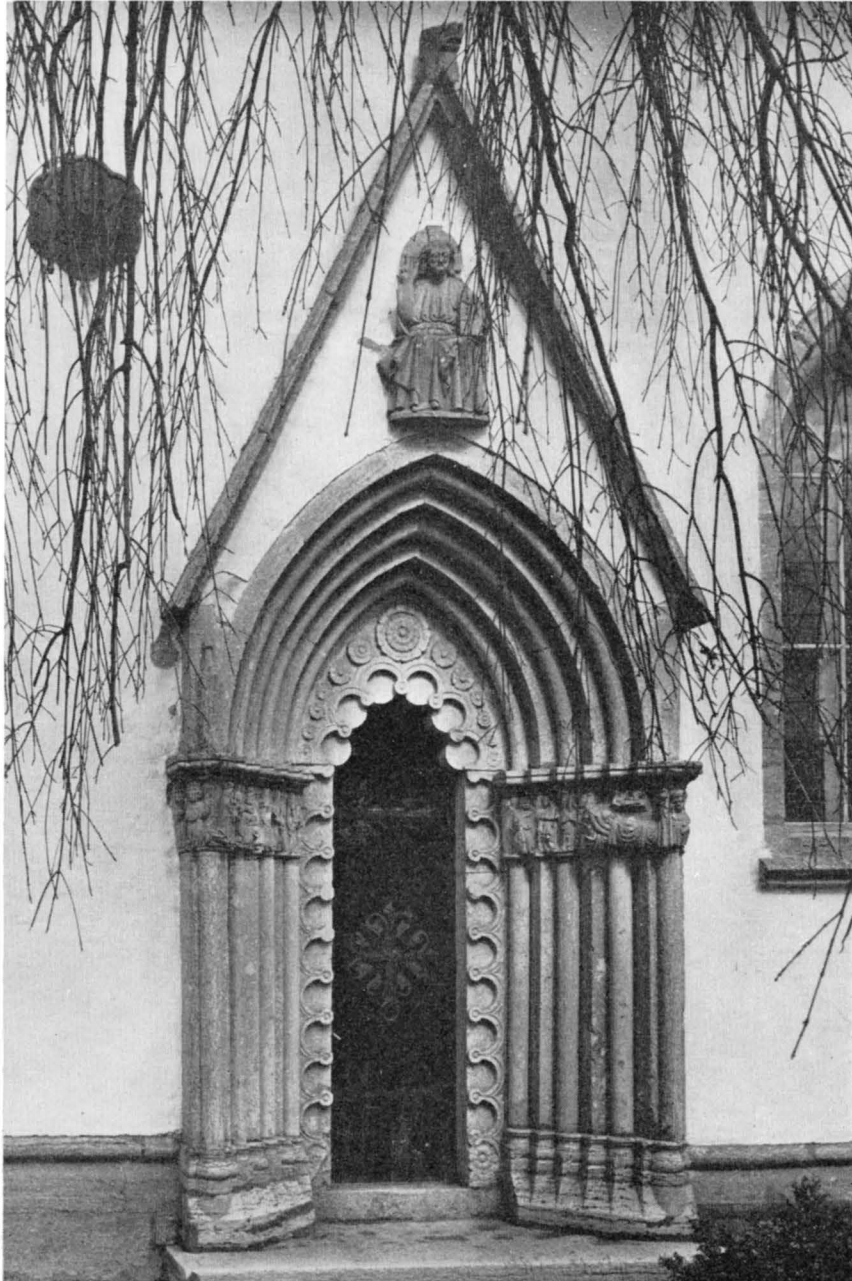

Fig. 18. Korportalen av stenmästaren »Egypticus», 1300-talets andra fjärdedel.
Foto 1964.

Das Chorportal des Steinmeisters »Egypticus»,
2. Viertel des 14. Jh.

Doorway of chancel by Master Mason »Egyp-
ticus»; second quarter of 14th cent.

Fig. 19. Herdarnas syn, detalj av korportalens Ö kapitälband. Foto 1962.

Die Verkündigung an die Hirten vom ö Kapitellband des Chorportals.

The Vision of the Shepherds, detail of E capital frieze of chancel doorway.

bådelsen för herdarna (fig. 19), en knäböjande och en säckpipblåsande man omgivna av får, överst Gudshand ur moln.

Det V kapitälbandet (fr. v. till h.): —5. *Konungarnas tillbedjan* (fig. 20—21), två framskridande konungar samt den främste knäböjande med sin gåva framför den tronande Maria med barnet. Längst t. h. Josef, längst t. v. kapuschongklädd man, möjligen konungarnas tjänare. —6. *Barnamordet i Bellehem* (fig. 22), den sittande Herodes med krona på huvudet befäller två soldater, som iklädda rustningar med svärd dödar barnen; längst till höger en gråtande moder.

Portalen, som är ovanligt väl bevarad, har endast kompletterats med en kolonnett på höger sida, sannolikt vid en restaurering 1891.

Några få spår av den ursprungliga bemålningen på kapitälbanden ha bevarats: Brunröd färg på Herodes mantel. Ljusgrönt på Marias klädnad i bebådelsescenen samt

Fig. 20. Två kungar och en tjänare (?), detalj av konungarnas tillbedjan, korportalens V kapitälband. Foto 1962.

Zwei Könige und ein Diener (?) aus der Anbetung der Könige vom v Kapitälband des Chorportals.

Two kings and a servant (?), detail of the Adoration of the Magi, W capital frieze of chancel doorway.

svaga spår av ljusrött på ängelns vinge och mantel i samma scen. Spår av svart och ljusgrönt på Josefs klädnad. Sannolikt har hela den inre omfattningen samt tympanonfältet även varit färglagt; spår av röd färg särskilt på mantelns rosor.

Portalen är ett av de förnämsta exemplen på anonymmästaren Egyptianus¹ stenhuggarkonst och bör ha tillkommit under 1300-talets andra fjärdedel, liksom koret i övrigt. Både i fråga om den arkitektoniska uppbyggnaden och i figurskulpturens utförande uppvisar portalen stora överensstämmelser med långhusportalerna i Norrlanda (SvK, Go. IV:1, s. 118 ff.), som dock sannolikt tillkommit något senare.

Dörr av stående tjärade furubräder med rikt utformade beslag av svartmålat smidesjärn.

Den inre trubbigt rakspetsiga smygen har hörnkedjor av huggen kalksten upp till

¹ ROOSVAL, KIRCHEN, s. 193--201. Taf. 118—129.

Fig. 21. Konungarnas tillbedjan, detalj av korportalens V kapitälband. Foto 1962.
Anbetung der Könige aus dem w Kapitellband des Chorportals. The Adoration of the Magi, detail of W capital frieze of chancel doorway.

bågen, som är markerad genom mörkgrå kvadermålning. Träskodd bomrännan i Ö smygen (L ca 140 cm). Bommen finnes kvar.

FÖNSTER

Korets Ö fönster är trekopplat (fig. 25) med omfattningar (såväl yttre, som inre), poster och masverk av huggen kalksten. Under fönstergruppen en stor utskjutande profilerad solbänk av kalksten. Alla tre fönstren äro tvådelade genom mittpost av kalksten. Det mellersta fönstret, som är något högre än de flankerande, har överst fyrpass inom cirkel, medan sidofönstren ha trepass som krön på trepassavslutade bågar. De märkliga medeltida glasmålningarna beskrivas nedan s. 51.

I Ö fasadens översta del finns en ljusglugg med uppåt trepassformat avslutad omfattning av huggen kalksten.

Koret har även ett fönster på S sidan, vilket överensstämmer med sidofönstren på Ö sidan. På insidan saknas dock huggen omfattning, vilken ersatts med kvadermålning i svart och grönt, sannolikt tillkommen samtidigt som målningarna i koret, således vid 1300-talets mitt (se nedan s. 42).

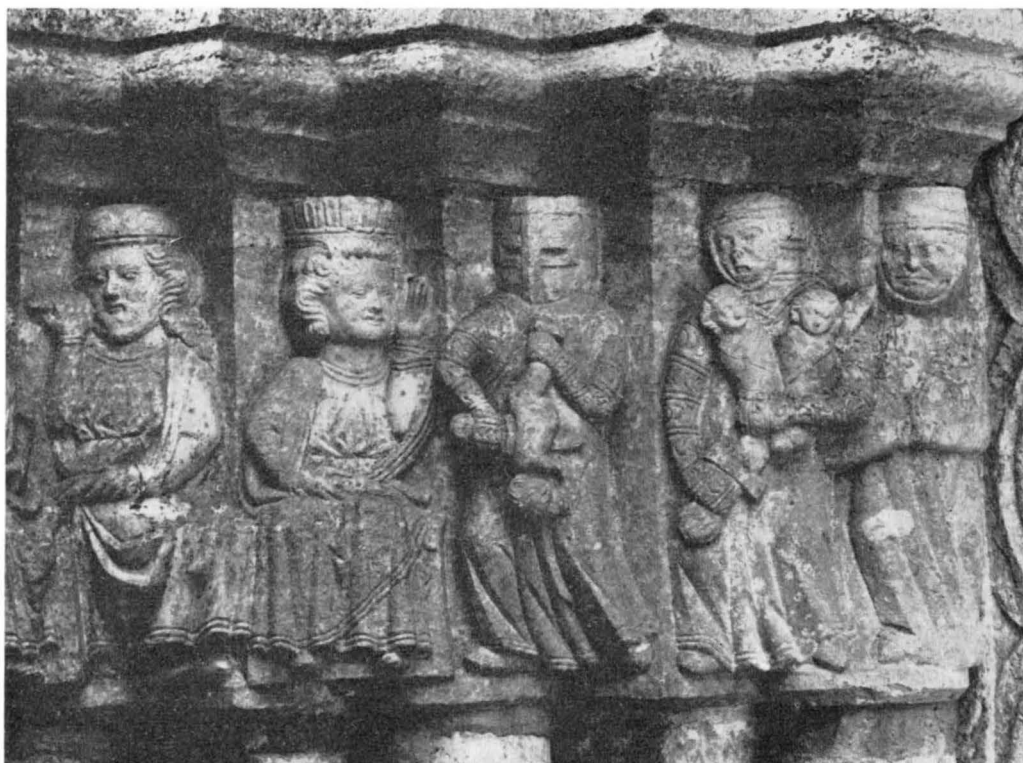

Fig. 22. Barnamordet i Betlehem, detalj av korportalens V kapitälband. Foto 1962.
 Der Kindermord zu Bethlehem aus dem w Kapitellband The Massacre of the Innocents in Bethlehem, detail of
 des Chorportals. W capital frieze of chancel doorway.

Långhuset har nu tre fönster, av vilka två äro placerade på S sidan och det tredje på N, samtliga uppbrutna i sen tid. De äro stora, rundbågiga och ha karmar och bågar av brunmålat trä samt solbänkar av huggen kalksten. Upptagningen av fönstret på N sidan genomfördes 1854 (RÄK.), då sannolikt även fönstren på S sidan förstörades.

Strax Ö om det västra fönstret på S sidan i långhuset synas tydliga spår i muren efter ett ursprungligt fönster (fig. 50). Dettas form obekant.

Tornet har på V sidan rakt ovanför portalen ett rundbågigt fönster med omfattning av huggen kalksten (fig. 23). Ram och infattning av trä. Invändigt starkt sneda smyggar.

Sakristians fönster, som är placerat på Ö sidan har åttpassformad omfattning av gråbrun sandsten (fig. 24). Blyinfattat gammalt glas i träram. Fönstret skyddas av två gallerjärn. Den åttpassformade omfattningen av sandsten har sannolikt ursprungligen tillhört kyrkans romanska kor från 1100-talet (jfr s. 35).

Takstolarna över både långhus och kor äro nya (1954—55), dock med inslag av äldre material, bl. a. äro några hanbjälkar sannolikt medeltida. Kortakets hammarband

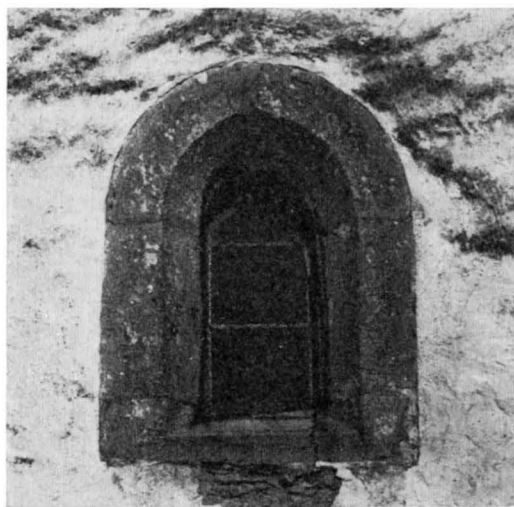

Fig. 23. Fönster i tornets V mur. Foto 1962.
Fenster in der W Mauer Window in W wall of
des Turms. tower.

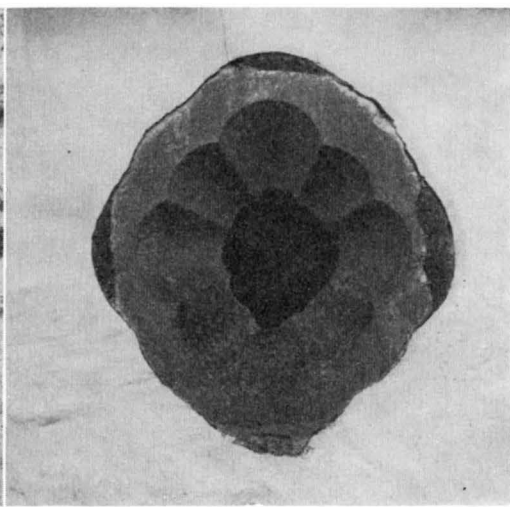

Fig. 24. Sakristians Ö fönster. Foto 1960.
O Fenster der Sakristei. E window of vestry.

synas också vara ursprungliga. Taken på långhus, kor och sakristia täckas av tjärad spån, vilket senast pålades vid en restaurering 1954—55. Kyrkan hade tidigare brädtak s. k. faltak (fig. 4). I RÅK. 1826 finnes en utgift för anskaffande av 5 tolf bräder »för arbete på Kyrk Taket».

Vid ombyggnaden av långhusets takstol 1954 borttogs ett bjälklag, som hade sitt upplag under en yngre takresnings remstycken¹. Detta bjälklag hade troligen tillhört en äldre takstol (fig. 31). En stor del av dess bjälkar voro försedda med grova tapphål, borrhål och spikhål. Vissa av de större hålen voro så grova att de nästan skar av bjälkarna. Förmodligen ha de tjänstgjort som tapphål för stolpar mellan golv och tak i kyrkorummet. Stolphålens placering tyder på att stolparna indelat långhuset i tre skepp. Mittskeppets dragning åt S i V delen (fig. 27) synes kunna förklaras genom tornbågens förskjutning åt S på grund av trappans placering i tornets N mur.

Denna ovanliga anordning torde härröra från romansk tid. Troligen bortbrötos denna takstols sparrar och strävor, då det gotiska koret byggdes, varvid långhusets murar höjdes, för att kunna mottaga den nya, höga triumfbågen.

TORNET

Tornet är den romanska kyrkans bäst bevarade del. Det förenas med det något äldre långhuset genom en stor och hög rundbåge, nedtill försedd med hörnkedjor av huggen kalksten (fig. 36). Tornkammaren har kryssvalv med markerade grater och bildar genom den höga tornbågen en enhet med det övriga kyrkorummet.

¹ I. ANDERSON, Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp, Antikvariskt arkiv 14, Lund 1960, fig. 42 med utförlig bildtext.

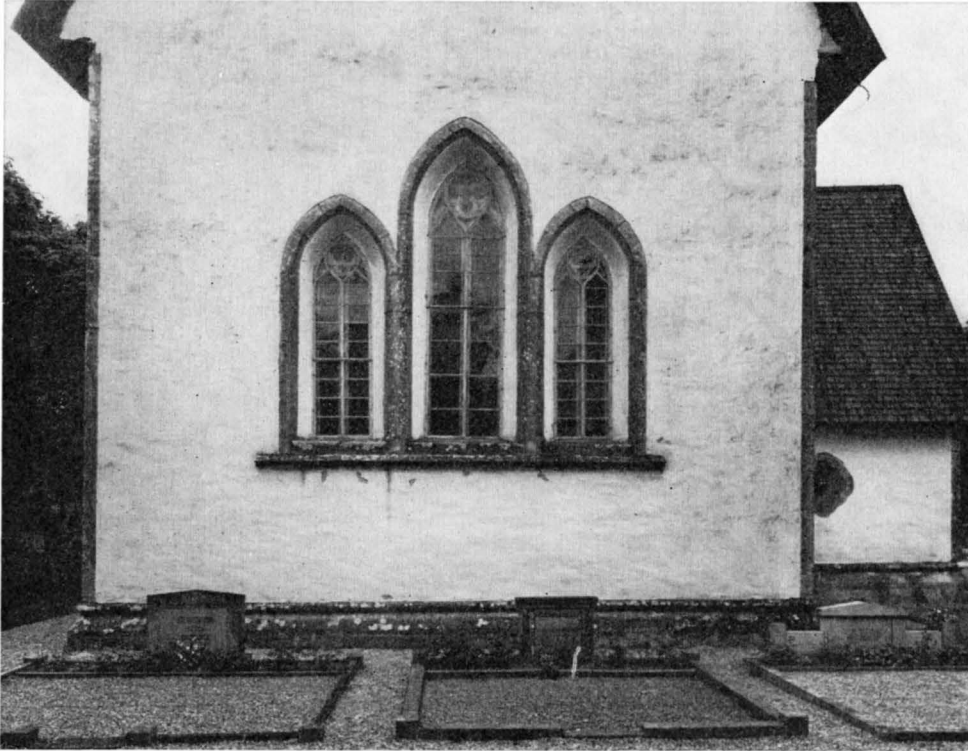

Fig. 25. Korets Ö fasad. Foto 1963.
O Fassade des Chors. E front of chancel.

I tornkammarens NV hörn finns ingången till en trappa, som leder upp till tornets övre våningar. Ingången är rundbågig med omfattning av huggen kalksten, dörr av stående furubräder med svartmålade järnbeslag. Trappan ligger i N muren (fig. 7) och för upp till tornets första övervåning. I denna våning är tornet på S och N sidan flankerat av gallerier under pulpettak, belysta genom parvis ställda rundbågiga gluggar med mittkolonnett (fig. 30) och sidoomfattningar av huggen kalksten. I de yttre arkivolterna har tegel kommit till användning, ett material som använts mycket sparsamt i de gotländska kyrkorna, men som vid tiden för tornets uppförande (1200-talets andra fjärdedel) förekommer som dekorativt element bl. a. i fönsteromfattningar¹. Här bestå bågarna av omväxlande tegel (2) och kalksten (1). Från sidogallerierna leda rundbågiga muröppningar in till tornets första övervåning, som är täckt av bjälktak.

¹ Tegel förekommer som dekorativt element i fönsteromfattningar och ljudgluggar i Burs, Linde, Träkumla m. fl. kyrkor. — ROOSVAL, KIRCHEN, s. 147.

Fig. 26. Stavkonstruktion i tornets första våning. Foto 1960.

Balkenkonstruktion im zweiten Turmgeschoß.

Stave construction in first floor of tower.

STAVKON-
STRUK-
TION

I denna våning finns vid V muren en liten kammare avdelad genom väggar av stående furuplankor¹ (fig. 26). Dessa stå i nåt i syllarna och ingå i nåtar i tre hörnstolpar samt äro sinsemellan förenade med i smalkanterna indrivna dymlingar. Således en stavkonstruktion, ehuru hammarband saknas. Upptill sammanhållas plankorna av reglar, fästa på insidan. De flesta av stavarna äro hyvlade, några bilade, alla med hyvlad profilering vid kanterna (se fig. 26). I den Ö väggen finns en uppsågad rundbågig ingång med nåtad dörr av furuplankor samt med rester av gångled av trä. Vägghkonstruktionen är ej inbyggd i muren.

Sannolikt har denna omsorgsfullt byggda kammare tjänstgjort som förvaringsrum eller möjligen som pilgrimshärbärge. Byggnadssättet är medeltida, vilket gör det möjligt att denna träbyggnad härrör från sen medeltid. Liknande träkonstruktioner finnas i tornen i Alskog och Hablingbo.

I denna första övre tornvåning finns i golvet invid N muren två runda träskoningar, som använts som skydd för klocklinorna, där dessa passera ned genom valvet över bottenvåningen. Endast en är nu i användning. En tredje skoning av samma utförande

¹ E. ECKHOFF, Svenska stavkyrkor, Sthlm 1914—16, s. 342 f. fig. 461.

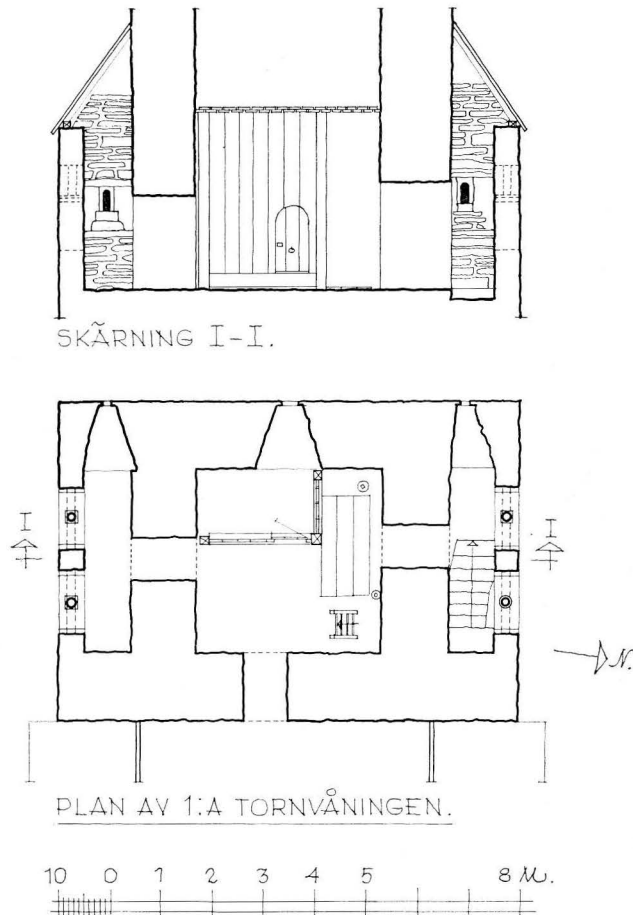

Fig. 27. Stavkonstruktion i tornets första våning, plan och tvärsektion mot V, 1 : 300. Uppm. J. Söderberg 1961.

Balkenkonstruktion im zweiten Turmgeschoß.

Stave construction in first floor of tower.

(s. k. sturk) ligger löst i samma våning (fig. 29). Alla tre sturkarna äro invändigt blankslitna och ha således använts under lång tid.

Klockvåningen har stora rundbågiga ljudgluggar (fig. 4), som uppdelas av träkolonner, en i varje glugg, vilka ersätta ursprungliga kolonner av kalksten. Till dessa finnas ett kapital och en bas av kalksten bevarade (fig. 28).

Den nuvarande tornhuv, en åttkantig lanternin på en tunnliknande bas (fig. 3), tillkom 1939 med en äldre tornhuv från 1779 som förebild, sannolikt ritad av ark.

Fig. 28. Bas och kapital till kolonnätt i ljudglugg. Foto 1962.
Basis und Kapitell eines Schallucken-Säulchens. Base and capital of colonnette in sound hole.

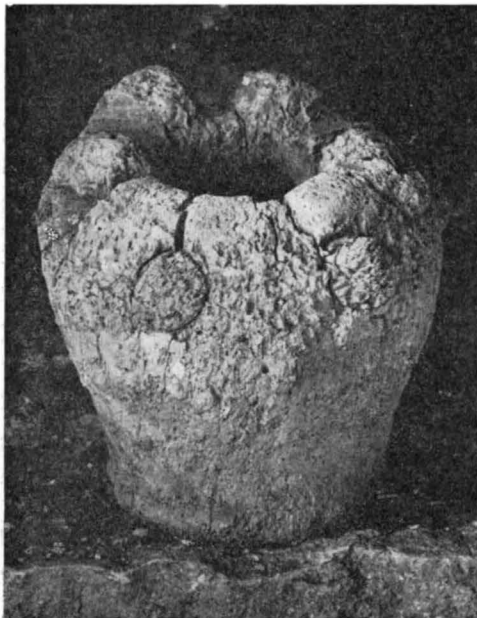

Fig. 29. Träskoning (stürk) för klocklina. Foto 1962.
Hölzerne Führung für das Glockenseil.
Wooden shoe for bell-rope.

Fig. 30. S galleriet i tornets första våning. Foto 1962.

Die S Galerie im zweiten Turmgeschoß.
S gallery in first floor of tower.

O. Tempelman¹. Troligen uppfördes denna äldre tornhuv av byggmästaren Hans Hesselby, samme man som byggde den mycket likartade tornhuv i Ala 1780 (SvK, Go. IV, s. 596). Ursprungligen täcktes tornet sannolikt av en enklare utformad huv² såsom i grannkyrkorna Garda och Burs (ROOSVAL, CICERONEN, fig. s. 96).

Sakristian vars murar ligga i förband med korets, synes ha uppförts samtidigt som detta, således under 1300-talets andra fjärdedel (jfr s. 37). Sockel med rundstav över

SAKRISTIAN

¹ OLOF SAMUEL TEMPELMAN, f. 1745, † 1816, arkitekt, professor i Konstakademien i Sthlm 1779. Hans mest bekanta verk äro Gustaf III:s paviljong på Haga samt kolonnfasaden på kanslihuset i Sthlm. Dessutom kan nämnas att han restaurerade Tyska kyrkan i Karlskrona (SvK, Bl. III, s. 92 f.). De flesta av hans verk äro hållna i en tung, antikiserande stil.

² P.A. SÄVE klagar över att många gotlandskyrkor ha förlorat sina »vackra götiska torn, hvilka blivit ersatte genom andra, som ömsom likna stallyktor, tunnor osv. men icke alls gotiska tornspiror». — GOTLÄNDSKA SAML. I, s. 295, ms i UUB. Detta anatema tr. i GA 1873, nr 33 a: Vandalism.

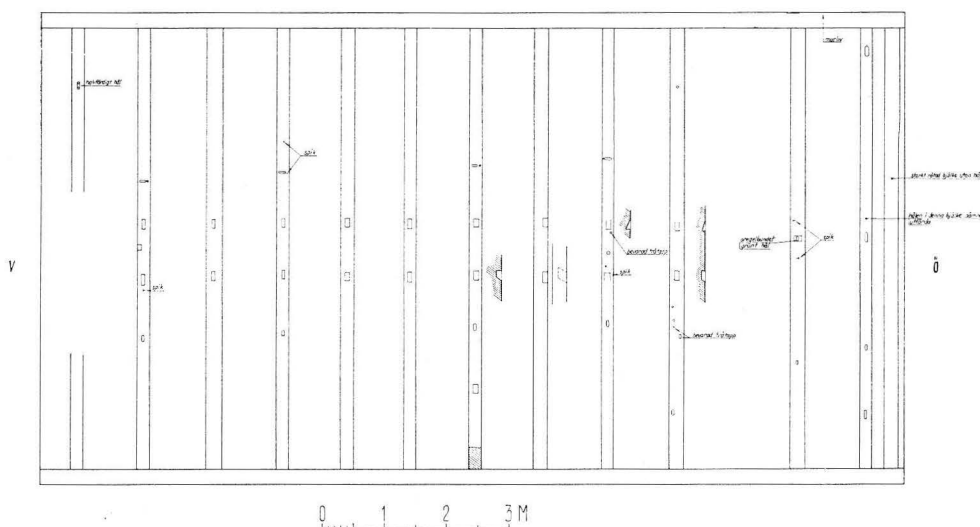

Fig. 31. Ovansidan av äldre bjälklag över långhuset. Uppm. I. Anderson 1939. S. 24.
Oberseite einer älteren Balkenlage über dem Langhaus. Upper side of older rafters above nave.

skråkant liksom korets. Sadeltak nu belagt med tjärad spån. Ingången från koret har enkel rätvinklig stenomfattning med trifolieformat överstykke (fig. 32). Gråmålad dörr av liggande furubränder från sen tid. Den är försedd med portklapp av malm i form av ett lejonhuvud i vars gap hänger en grov ring med vulst (fig. 35). Portklappen har sannolikt ursprungligen hört till en medeltida kordörr och torde ha tillkommit under 1300-talet.

Sakristians innerväggar äro vitputsade och rummet täckes av ett kryssvalv av kalksten med tydligt synliga grater (fig. 34). I N och V väggarna finnas enkla nischer. Den N, som är störst, är rakspetsigt avslutad och stänges med dörrar av omålade furubränder (se fig. 34) försedda med enkla svartmålade järnbeslag. Nischen på V sidan är rektangulär med rak avslutning samt fodrad med bräder. Stänges genom dörr av trä med svartmålade järnbeslag.

INTERIÖR

Kyrkans interiör kännetecknas av sin tredelning: ett brett välvt tornrum, som öppnas mot långhuset genom en hög och vid båge, relativt smalt långhus med platt målat trätak samt ett högt och stort kor med färgstarka medeltida glasmålningar i fonden. Rummet är vitputsat utom å huggna stendetaljer såsom omfattningar och hörnkedjor. Väggar och valv prydas dessutom med en rik, huvudsakligen medeltida svit av kalkmålningar (se nedan s. 42). Långhusets väggar närmast koret äro betydligt förtunnade, vilket hänger samman med kyrkans byggnadshistoria (s. 37).

Fig. 32. Sakristians ingång i korets N mur. Foto 1960.
Sakristeieingang in der N Mauer des Chors.
Door of vestry in N wall of chancel.

Långhus och tornkammare förenas genom en hög rundbåge med hörnkedjor upp till bågens anfang (fig. 36), som saknar lister. Långhusets ursprungliga V mur synes ha rivits i samband med tornets uppförande.

BÅGAR

Triumfbågen, som förenar kor och långhus är spetsbågig, vid och hög (fig. 35) med omfattning av fint huggna kalkstenskvadrar. Dess anfanglister äro enkelt profilerade.

Det stora korrummet täckes av ett högt tältvalv av kalksten med nedtill synliga grater. Hjässlinjerna äro endast svagt markerade.

Långhusets innertak består numera av bräder med målningar från 1700-talet. I dess mitt en kartusch (fig. 39) med den återuppståndne Kristus hållande korsfanan i h. hand. I övrigt är hela taket utom västligaste delen, där en numera försvunnen läktare hindrat bemålning, prytt med stora målade akantusrankor i rött och vitt mot grå botten.

INNERTAK

Fig. 33. Portklapp på sakristians dörr, troligen från 1300-talet. Foto 1962.

Klopfer an der Sakristeitür, vermutlich aus dem 14. Jh.

Knocker on vestry door, probably 14th cent.

Långhuset har sannolikt aldrig varit välvvt. Inga spår som kunde tyda på välvning, ha kunnat upptäckas. Det bör alltså även ursprungligen ha haft platt trätak, eller möjligen öppen takstol (s. 24). — Det nuvarande innertaket var före en restaurering 1954—55 placerat ca 1 m lägre (jfr s. 39). Vid restaureringen höjdes det genom en påbyggnad vid murarnas innerkant med enstens tegelmur, varigenom triumfbågens översta del frilades (jfr fig. 35 o. 37).

Tornkammaren är täckt av ett domikalliknande kryssvalv med halvrunda sköldmurar.

GOLV Golvet i koret består av slipade kalkstenshällar och gravstenar, medan golvet i långhuset är av cement i mittgången samt av omålade bräder under bänkarna. I långhusets V del samt under tornbågen finnes samma golvbeläggning som i koret, slipade kalkstenshällar samt några gravstenar. Cementgolven inlades vid en restaurering 1891, medan kalkstensplattorna tillkommo 1954—55. Tidigare hade golven bestått av breda målade bräder (jfr fig. 37).

NISCHER I korets innermurar finnas tre nischer, vilka synas vara ursprungliga. —1. (i S muren). Oregelbundet spetsbågig nisch (fig. 40), putsad och vitkalkad, förmodligen

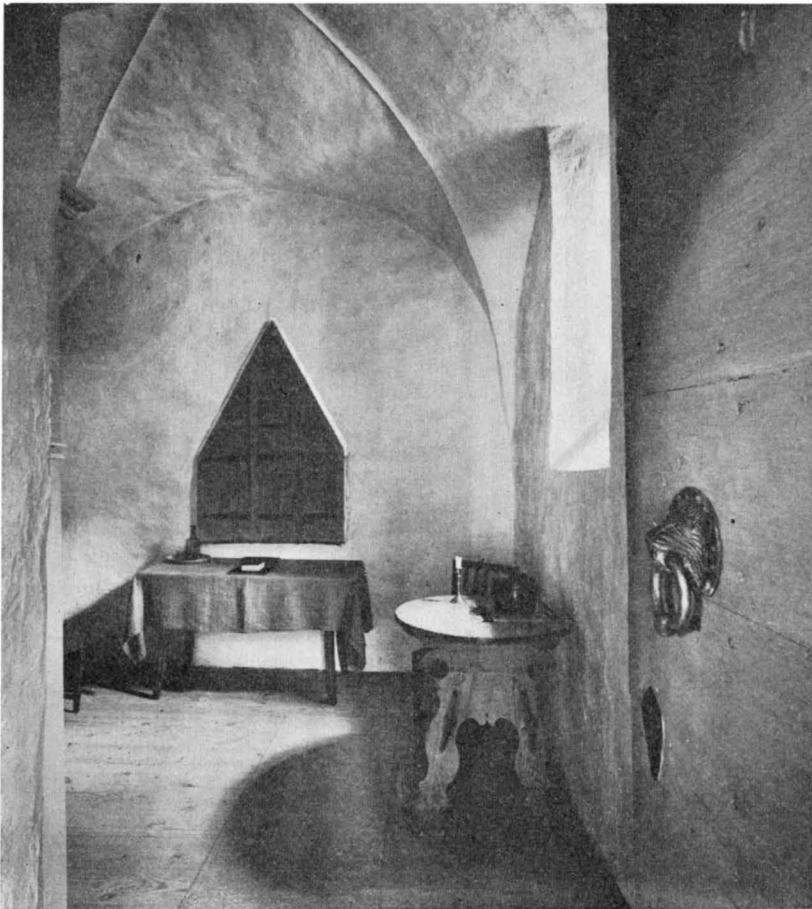

Fig. 34. Sakristian, interiör mot N. Foto 1962.
 Inneres der Sakristei nach N. Interior of vestry looking N.

sittnisch eller deponitorium¹. H 140, B 80, Dj 43.—2. (i N muren vid altaret) Högrakspetsig, brädfodrad nisch (fig. 41), troligen sakramentskåp, delad i tre avdelningar av vilka de övre stängas med ornerade dörrar av ek, vilka på yttersidorna äro dekorerade med inskurna slingornament och med sågtandornament kring kanten (fig. 43). Gavelröstet kantas av trälistor dekorerade med krabbor, dess spets skjuter ut i ett krön utformat som en slinga med liljeformade utsprång. Vid v. sidoomfattningen en kontursågad bräda, som nedåt avslutas i ett liljeornament. På h. sida är motsvarande bräda bortfallen. Gångjärn och beslag med rosetter och liljeformade ändplattor av svartmålat smidesjärn.

¹ Depositorium, förvaringsplats för de föremål, som behövdes i samband med mässan, såsom rökelsekar, kol.

Fig. 35. Interiör mot Ö. Foto 1962.

Kircheninneres nach O.

Interior looking E.

Dörrar och omfattning brunbetsade. Detta sakramentskåp bör ha tillkommit samtidigt med korbygget. Total H 160, B 67, Dj 31.

Sakramentskåpet flankeras av två i väggen inmurade kapitäl av finkornig kalksten (fig. 41). På det v. kapitälet står en ängel av kalksten med utfällda vingar och med en krona i varje hand (fig. 42). Kronornas utformning antyder att skulpturen varit avsedd att placeras högre så att kronornas övre del skulle träda fram som en profilerad kant. I skulpturernas utformning igenkännes anonymmästaren *Egypticus*' hand, således samme mästare som huggit korportalen och som väl även varit byggmästare till hela koret. Den nu beskrivna anordningen förekommer också i grannkyrkan Burs' kor, även det ett verk av *Egypticus*.

—3. I N väggens V del tre sammankopplade väggskåp (fig. 38) med sannolikt ursprunglig infattning av omålade furubränder. Dörrar av ek, vars ornering ansluter sig till den medeltida slingornamentiken på sakramentskåpets dörrar. De härröra sannolikt

Fig. 36. Interiör mot V. Foto 1962.

Kircheninneres nach W.

Interior looking W.

från en restaurering 1891. I Ö bottenplattan äro bomärken, kors samt fragmentarisk runristning inskurna. H 100, total B 175, Dj 40.

KYRKANS BYGGNADSHISTORIA

Lye romanska kyrka bestod av nuvarande långhus och torn samt ett kor, vars utseende och storlek ännu är obekant. Grävningundersökningar under nuvarande kor och Ö delen av långhuset kunde möjligen givit klarhet härom. Sådana blevo tyvärr ej utförda vid restaureringen 1891. Vid denna restaurering inlagda cementgolvt utgöra svåra hinder för senare undersökningar.

Långhuset är kyrkobyggnadens äldsta bevarade del, av allt att döma uppfört under 1100-talets sista fjärdedel. Den trånga nordportalen synes dock ha tillhört det rivna romanska koret och flyttades således till långhuset i samband med det gotiska korets uppförande.

Fig. 37. Interiör mot Ö före rest. 1891. Foto i ATA.
Kircheninneres nach O vor der Restaurierung Interior looking E before restoration in 1891.
1891.

Till detta långhus fogades senare ett stort torn med gallerier (s. 24). Vid detta tillfälle revs långhusets V mur och tornet sammanbyggdes med långhuset. Långhusets avslutning i V markeras dels av språng i sockeln på N sidan, dels genom oregelbundenheter i muren på S och N sidan. Tornets sockel överensstämmer helt med långhusets sockel på S sidan och det förefaller därför som om man märkligt nog försett långhuset med ny sockel på denna sida, medan den gamla sockeln bevarades på N sidan. Härvid löstes nivåskillnaden mellan sockeln på N och S sidan genom ett språng i N väggen ungefär vid gränsen för långhusets V mur och tornmuren. Tornets bottenvåning förenades med långhuset

Fig. 38. Korets NÖ hörn före rest. 1891. Foto i ATA.

Die NO Chorecke vor der Restaurierung 1891.

NE corner of chancel before restoration in 1891.

genom en hög tornbåge. Kyrkan fick nu sin huvudingång i V och erhöll där en ståtlig portal (fig. 12). Tornet synes ha uppförts under 1200-talets andra fjärdedel.¹

Omr. 100 år senare var församlingen redo att påbörja ett nytt stort byggnadsföretag. Det romanska koret revs och i dess ställe uppfördes ett mäktigt gotiskt kor samt en sakristia. Man avsåg sannolikt att ersätta även långhuset med en efter det nya koret avpassad nybyggnad. Långhuset förenades med det nya koret genom tunna provisoriska murar utan sockel, vilka dels var betingade av nya byggnadsplaner dels av att man skulle få rum med sidoaltaren i långhusets SÖ och NÖ hörn. Koret är ett verk av anonym-

¹ Tornets främsta förebild synes vara Visby Mariakyrkas västtorn, vilket sannolikt stod färdig vid en invigning 1225. — ROOSVAL, KIRCHEN, s. 123.

Fig. 39. Målning å långhusets innertak, 1700-talet. Foto 1960.
Deckenmalerei im Langhaus, 18. Jh. Painting on nave ceiling, 18th cent.

mästaren Egyptianus' byggnadshytta, uppfört under 1300-talets andra fjärdedel¹. Det fick en ståtlig, rikt skulpterad portal i S och försågs samtidigt med kalkmålningar (s. 42) och en svit väl bevarade glasmålningar (s. 51). Därmed är kyrkans byggnadshistoria avslutad. Det som efter 1300-talet har skett med kyrkobyggnaden kan endast betecknas som reparationsarbeten och restaureringar.

RESTAURE-
RINGAR

Kyrkan genomgick år 1891 en genomgripande inre restaurering efter förslag och under ledning av byggmästare Nils Pettersson². Golven i koret och långhuset omlades,

¹ Jämsides med långhusportalerna i Stånga och Norrlanda utgör korportalerna i Lye ett av de främsta exemplen på den högtstående stenhuggarkonst, som utövades på Gotland under 1300-talet. De många portalerna synes ha utförts av en stor verkstad med många stenhuggare under en huvudmästares ledning.

² NILS PETERSSON, f. 1849, † 1918, byggmästare, fornvårdare. Restaurerade ett stort antal landskyrkor på Gotland.

i koret inlades cementgolv, i långhuset trägolv i bänkkvarteren samt gravstenar i cement i gångarna. De slutna bänkarna från 1660 och 1700-talen ersattes med öppen bänkinredning (den nuvarande, fig. 79). Nytt altarskrank, ny orgelläktare i nygotisk stil med enkel vitmålad bröstning. Enligt restaureringsförslaget skulle de förstora fönstren i långhuset få omfattningar av huggen kalksten samt det lilla medeltida fönstret ovanför tornets V portal förstoras till ett rundfönster. Denna del av restaureringsprogrammet genomfördes ej, sannolikt av kostnadsskäl.

Omkring 60 år senare var kyrkan ånyo i behov av en restaurering. Denna genomfördes 1954—55 efter förslag av arkitekterna Erik Fant och Olle Karth¹. — Den viktigaste förändringen företogs i långhuset, vars murar höjdes ca 1 m. (jfr s. 32). Orsaken härtill var främst att triumfbågens översta del därigenom kunde friläggas (fig. 35). Dessutom gavs utrymme att inlägga ett brandfritt tak av betong ovanför det platta inner-

¹ Ark. E. FANT (SVK, Go. IV, s. 666. not 2) avled 1955 och kunde således ej genomföra restaureringen, varför ledningen av arbetet uppdrogs åt länsark. O. KARTH.

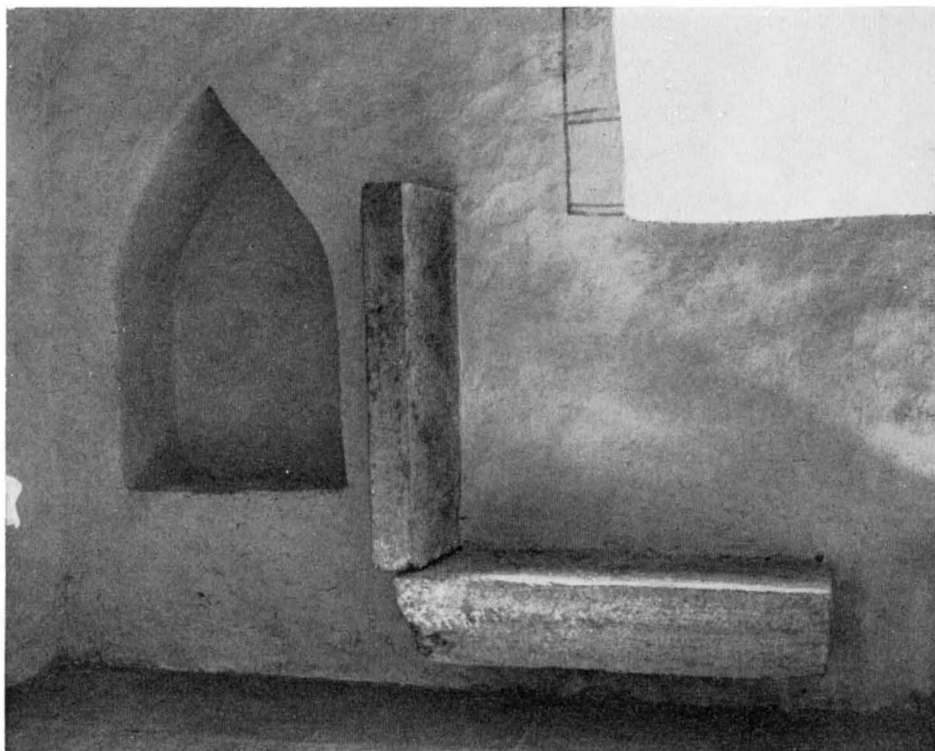

Fig. 40. Nisch och stenbänk, korets S mur. Foto 1960.

Nische und Steinbank an der Chorsüdwand.

Niche and stone bench, S wall of chancel.

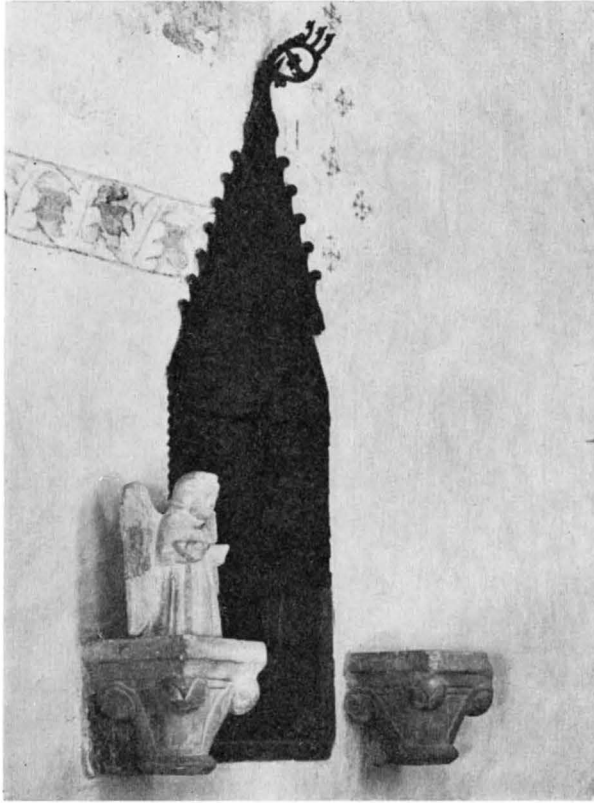

Fig. 41. Nisch i korets N mur flankerad av kapital av kalksten. Foto 1962.
Nische in der Chornordwand, flankiert von Kalksteinkapitellen.
Niche in N wall of chancel.

Fig. 42. Ängel av kalksten, 1300-talet. Foto 1962.
Engel aus Kalkstein, 14. Jh.
Angel, limestone; 14th cent.

Fig. 43. Detalj av trädörrarna till nisch fig. 41. Foto 1964.
 Einzelheit von den Holztüren der Nische Detail of wooden doors of niche, fig. 41.
 Abb. 41.

taket av trä. I samband härmed befriades innerväggarna från senare påslagen puts, varvid man kunde konstatera att de yttre putslagren dolde medeltida kalkmålningar både i långhuset och koret (fig. 46—52). Dessa framtogos och konserverades av konstnären Erik Olsson.¹ Ornamental målning från 1700-talet avlägsnades. Långhusets innertak återfick sin ursprungliga målning (fig. 39). Orgelläktaren från 1891 revs och i dess ställe uppfördes ett orgelpodium i tornkammaren (fig. 36). På predikstolen, dopfuntslocket och nummertavlan, vilka varit övermålade med brun oljefärg, framtogos den ursprungliga målningen från 1700-talet. — Några år senare (1961) återfördes kyrkans triumfkrucifix från Gotlands Fornsal och uppsattes på sin ursprungliga plats i triumfbågen.

¹ Konserveringsrapport, dat. 2/3 1955, i ATA.

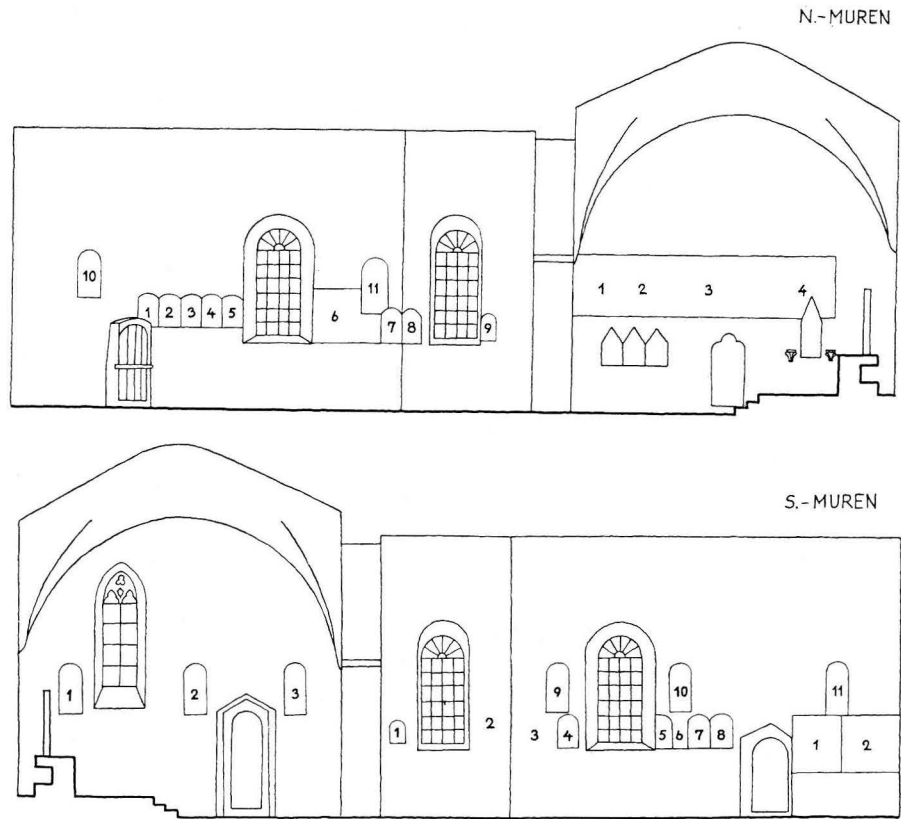

Fig. 44. Schema över kalkmålningarna.
 Übersicht der Ausmalung. Identification of murals.

KALKMÅLNINGAR

Kor och långhus äger en rik medeltida målningskrud, som härrör från tre perioder. Dessa målningar framtogs vid en restaurering 1954—55 och konserverades av konstnären Erik Olsson. De hade varit överkalkade sedan 1700-talet, senare t. o. m. överputsade 1891, men ge nu kyrkorummet dess koloristiska särprägel¹.

Den första periodens målningar återfinnas i koret, där valvet och N muren äro

¹ S. E. NOREEN, Höviskt och folkligt, nya målningar i Lye kyrka, i: G. ARKIV 1957, s. 58—68.

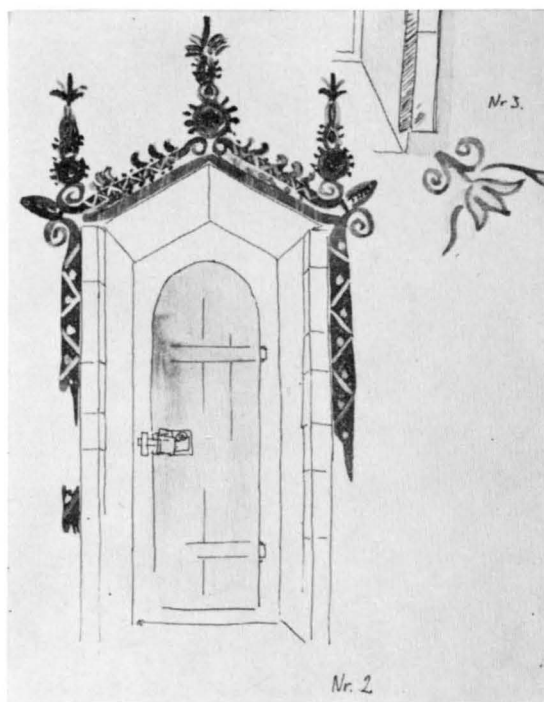

Fig. 45. Kalkmålning från 1700-talet kring korportalens inre smyg. Efter teckning av E. Olsson 1955.

Malerei des 18. Jh. in der inneren Leibung des Chorportals.

18th cent. painting round inner splay of chancel door. After a drawing by E. Olsson, 1955.

prydda med storfiguriga scener, som synas ha tillkommit strax efter korbyggets fullbordan, således omkr. 1350.

Valvets målningar (fig. 46) ha lämnats orörda av senare påmålningar, medan N murens målning (fig. 47) imålats och kompletterats av den 1400-talsmästare, som utfört målningarna i långhuset.

Dessa målningar från 1300-talet ha många motsvarigheter i byggnadsverk, vilka liksom koret i Lye uppförts under ledning av anonymmästaren Egyptianus, varför det synes troligt att denne till sin byggnadshyttä även haft målare anknutna. Målningar av samma karaktär finnas bl. a. bevarade i Öja kyrkas tornkammare och i Grötlingbo kyrkas kor.

Den andra periodens målningar äro de mest omfattande och återfinnas både i koret och i långhuset (fig. 48—50). De ha utförts omkr. 1450 av Passionsmästaren eller hans verkstad¹. Målningarna i Lye avvika ej nämnvärt från de många övriga alstren av denna senmedeltida skola. På långhusets N mur finns den vanliga passionsfrisen, dock utan den oftast förekommande bladstaven eller veckbandet, som brukar skilja scenerna från den nedåt avslutande draperimålningen. Vidare förekomma även scener ur helgonlegender samt stora helgonfigurer inom arkitektoniskt utformade omfattningar (fig. 50).

¹ B. SÖDERBERG, Passionsmålningarna, s. 40 ff.

Fig. 46. Tronande Kristus samt fabeldjur, kalkmålningar i korvalvet, 1300-talets andra fjärdedel. Foto 1960.

Thronender Christus mit Fabeltieren, Malerei im Chorgewölbe, zweites Viertel des 14. Jh. Christ Enthroned and fabulous animals, murals on chancel vaulting; second quarter of 14th cent.

Den tredje periodens målningar, som härrör från efterreformatorisk tid, omfattar endast två scener på långhusets S vägg (fig. 51). De äga ett särskilt intresse, genom att målningar från denna tid äro relativt ovanliga på Gotland. Genom sin tydliga renässanskaraktär och genom sitt innehåll kunna de dateras till 1500-talets andra fjärdedel¹.

För att kunna framtaga de nyss omtalade medeltida målningarna tvingades man avlägsna viss ornamental målning från 1700-talet, som utförts på det överkalkningsskikt, vilket dolde medeltidsmålningarna. 1700-talets ganska fragmentariska målningar voro

¹ B. SÖDERBERG, Gotländska kyrkomålningar från den danska tiden, i: G. ARKIV 1961, s. 47. SÖDERBERG sammanställer målningarna i Lye med en målningssvit från samma tid i Mästerby ka samt med en likartad scen i en vägnisch i Björkanderska huset, S:t Hansgatan 16, Visby.

Fig. 47. Konungarnas tillbedjan samt Kristi födelse, kalkmålning på korets N mur (3,4), 1300-talets andra fjärdedel, kompletterad på 1400-talet. Foto 1960.

Anbetung der Könige und Christi Geburt, Malerei an der Chornordmauer, zweites Viertel des 14. Jh., ergänzt im 15. Jh. The Adoration of the Magi and the Birth of Christ, painting on N wall of chancel; second quarter of 14th cent., completed in 15th cent.

framför allt koncentrerade till koret: draperimålning i grått, svart, rött och gult omkring S fönstret, gula och grå akantusrankor vid sakramentskåpet och kring sakristiedörren, dekor i grått, gult och svart omkring korportalens smyg (fig. 45) samt grå band med vit sicksackmålning längs valvets grater, i valvhjässan spår av röd och svart ornamentik. — Den medeltida målningen i korvalvets Ö del, en tronande Kristus (fig. 46), hade delvis ommålats på 1700-talet, varvid korsfanan i Kristi v. hand hade ersatts med ett korskrönt klot, glorian hade gjorts stjärnformig och över denna hade målats en sol. Inskrift: SALVATOR MUNDI. — I långhuset voro fönstren på N och S sidan omgivna av draperier i grått, svart, rött och gult, dessutom förekommo röda och gula akantusslingor på långhusväggarnas nedre del.

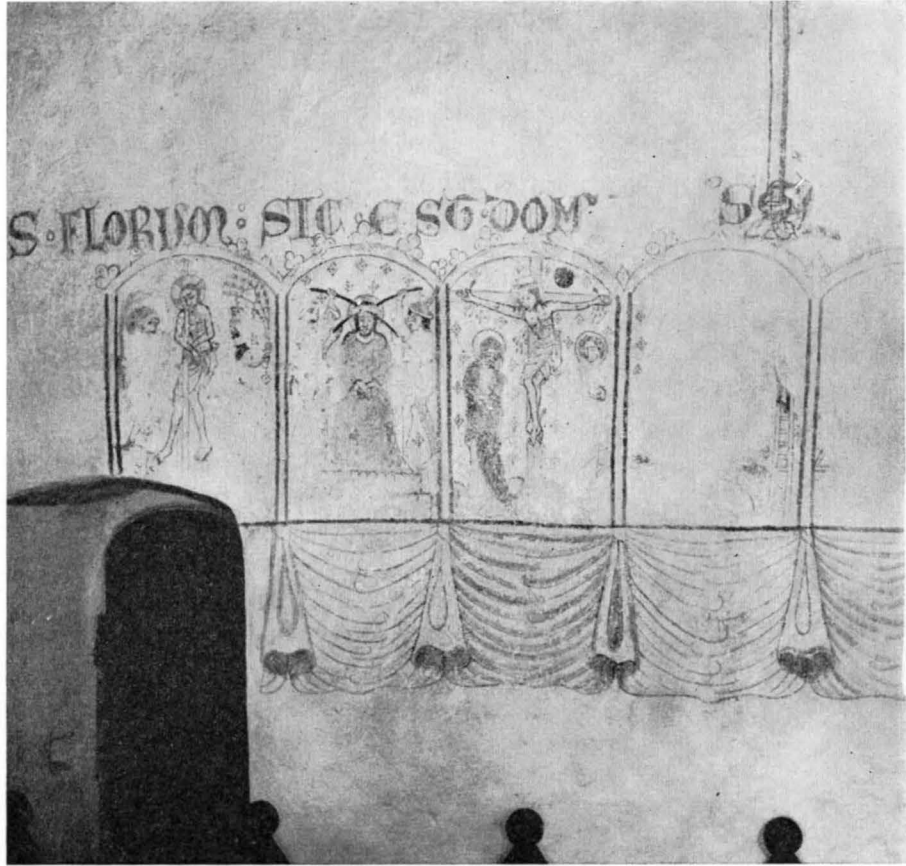

Fig. 48. Passionsfris, detalj, kalkmålning av Passionsmästaren på långhusets N mur (1—4), 1400-talets mitt. Foto 1960.

Ausschnitt aus dem Passionsfries an der N Wand des Langhauses vom »Passionsmeister«, Mitte des 15. Jh. Detail of Passion frieze on N wall of nave by the Passion Master; mid-15th cent.

När dessa målningar tillkommit har ej kunnat fastställas dokumentariskt. Möjligen anger en inskrift i tornkammarens valv: 1725 B B S målningarnas tillkomstår samt mästarens initialer.

FÖRTECKNING ÖVER MÅLNINGARNA

Siffrorna hänvisa till målningsschema å s. 42.

FÖRSTA
PERIODEN

KORVALVET: Fyra bevingade *drakar*, vars stjärtar följa valvets grater (fig. 46). Ur deras gap framspringa glesa bladslingor, som bilda hjärtformiga ornament kring valvets hjässa. I Ö valvkappan rakt ovanför altaret en tronande Kristusfigur med korsfana i v. hand och en oblat i den höjda h. handen samt en kalk och en bok stödda mot v. knä¹.

¹ Möjligen är scenen avsedd att framställa Kristi himmelfärd. S. E. NOREEN, a. a. s. 60.

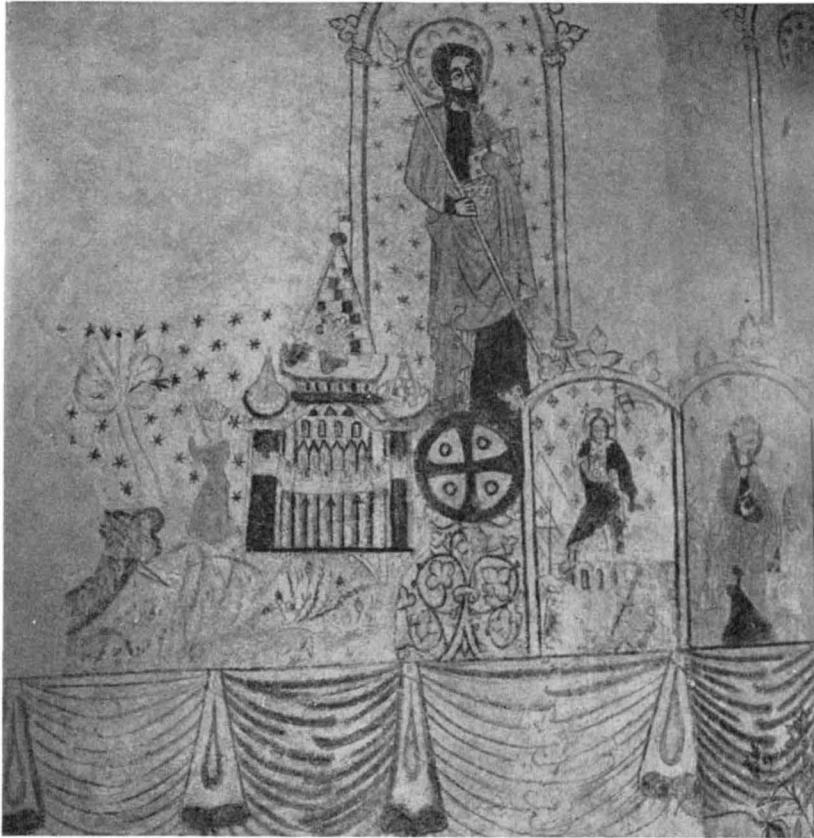

Fig. 49. S. Görän och draken m. fl. scener, kalkmålning på långhusets N mur (6—8, 11) av Passionsmästaren, 1400-talets mitt. Foto 1960.
 St. Georg mit dem Drachen und andere Szenen, Malerei an der N Wand des Langhauses von dem »Passionsmeister«, Mitte des 15. Jh. St. George and the Dragon and other scenes, mural on N wall of nave by the Passion Master, mid-15th cent.

KORETS N MUR: Fyra scener av korvalvets mästare, dock starkt övermålade och kompletterade på 1400-talet (å fig. 47 synas scenerna 3 och 4). Den ornamentala inramningen består upptill av palmettbård, nedtill av bladstav. Den härrör från nämnda komplettering av 1400-talsmästaren.

Scenerna framställa (fr. V till Ö): —1. *Bebådelsen*. —2. *Marias och Elisabets möte*. —3. *Konungarnas tillbedjan* (den främste konungen starkt skadad). —4. *Kristi födelse*. — Det ikonografiska programmet i denna målade scen överensstämmer helt med korportalens födelse scen utformad i sten (fig. 17), vilket talar för att den tillhör den första periodens målningar. Anmärkas bör dock att scenen är utförd i mindre skala än de övriga i denna svit och att den placerats efter framställningen med konungarnas tillbedjan, vilket är mycket ovanligt.

Fig. 50. Kristoffer, S. Martin, aposteln Andreas samt Kristus i Getsemane, kalkmålning på långhusets S mur (2—4, 9) av Passionsmästaren, 1400-talets mitt. Foto 1960.

Christophorus, St. Martin, der Apostel Andreas sowie Christus in Gethsemane, Malereien an der S Mauer des Langhauses vom »Passionsmeister«, Mitte des 15. Jh. Christopher, St. Martin, the Apostle Andrew and Christ in Gethsemane, mural on S wall of nave, by the Passion Master; mid-15th cent.

ANDRA
PERIODEN

Denna periods målningar härrör från 1400-talets mitt och ha utförts av Passionsmästaren eller hans krets.

Scenerna framställa: KORETS S MUR: —1. *Petrus* med nyckel. —2. *Paulus* med svärd och bok. —3. *Jacobus d. ä.* med pilgrimsstav och bok.

KORETS Ö MUR, S delen: —1. *Bartolomeus* med hud och kniv samt bok. Om samtliga apostlfigurer gäller att de stå inom en arkitektoniskt utformad ram bestående av två smala kolonnetter med kapital och baser, vilka uppbära en rundbåge krönt av en klöverbladsbård.

LÅNGHUSETS N MUR: Fragmentarisk passionsfris samt apostlfigurer (fig. 48—49). —1. *Gisslandet*. —2. *Törnekröningen*. —3. *Kristus på korset* omgiven av Maria och Johannes.

Fig. 51. Två scener från efterreformatorisk tid (1500-talet) samt aposteln Filippus, 1400-talets mitt. Kalkmålning på långhusets S mur (1,2). Foto 1960.

Zwei Darstellungen aus nachreformatorischer Zeit (16. Jh.) sowie der Apostel Philippus (Mitte des 15. Jh.), Malerei an der S Mauer des Langhauses.

Two scenes from post-Reformation times (16th cent.) and the Apostle Philip; mid-15th cent. Mural on S wall of nave.

—4. *Korsnedtagningen* (?) skadad scen. —5. *Gravläggningsen* (?), nästan helt utplånad scen. Passionsfrisen avbryts här med en stor scen, som delvis skadats i samband med fönsterupptagning 1854 (se s. 11). —6. *S. Göran och draken*. Av huvudscenen återstår endast drakens huvud och hals. Däremot är framställningen med prinsessan och hennes föräldrar, vilka från slottets torn betrakta striden, nästan oskadad. —7. *Kristi uppståndelse*. —8. *Kvinnligt helgon* med krona i h. hand och pil i den v. *Agata* (?). —9. *Pingstundret* (?), nästan helt utplånad scen.

Ovanför passionsfrisen apostlafigurer inom omramningar. —10. *Judas Taddeus* med klubba i h. hand. —11. *Apostel* med lans, *Tomas* (?). Ovanför långhusets N portal en fragmentarisk inskrift i majuskler (fig. 48): UT ROSA FLOS FLORVM SIC EST DOM [VS ISTA

Fig. 52. Djävulsfigurer, kalkmålning i långhusets NV hörn av Passionsmästaren, 1400-talets mitt (?).

Foto 1960.

Teufelsgestalten, Malerei in der NWEcke des Langhauses vom »Passionsmeister«, Mitte des 15. Jh. (?).

Figures of devils, mural in NW corner of nave, by the Passion Master; mid-15th cent. (?)

DOMORVUM](= Liksom rosen är blommornas blomma så är detta hus det förnämsta bland hus). Inskriften har sannolikt tillkommit samtidigt som målningarna i koret, alltså under 1300-talet. Den övermålades delvis då passionsfrisen och apostlafigurerna tillkommo vid 1400-talets mitt. En inskrift med samma innehåll förekommer i Hemse kyrka¹.

LÅNGHUSETS S MUR (fig. 50): Passionsfrisen fortsätter. —1. *Himmelsfärden*, delvis förstörd scen, till hälften dold av predikstolen. —2. *Kristoffer bärande Kristusbarnet* genom vågor med fiskar, scenen är delvis skadad genom fönsterupptagning på 1800-talet (se s. 11). —3. *S. Martin* delar sin mantel med en tiggare. Under denna scen finns en nästan utplånad skrift av vilken följande nu kan utläsas: STS MARTINUS. — Passionsfrisen, som löper kring större delen av långhuset tar sin början mitt på S muren, vilket är mycket ovanligt. Den är eljest nästan utan undantag placerad på långhusets N mur. —4. *Kristus med lärjungarna i Getsemane*. —5. *Judaskyssen* (?), starkt skadad scen. —6. *Petri förnekelse*, t. h. den galande tuppen på konsolsten. —7. *Korsbärandet* (denna scen brukar i allmänhet vara placerad omedelbart före en Golgataframställning). Ovanför dessa scener samt V om S-portalen två apostlafigurer: —8. Aposteln *Andreas* med sitt snedkors. —9. Aposteln *Filippus* med korsstav.

LÅNGHUSETS V MUR, N om tornbågen: *Djävulsfigurer*, (fig. 52), som möjligen ursprungligen tillhört en scen med »de skvallrande kvinnorna i kyrkan».

¹ B. SÖDERBERG, Passionsmålningarna, s. 31.

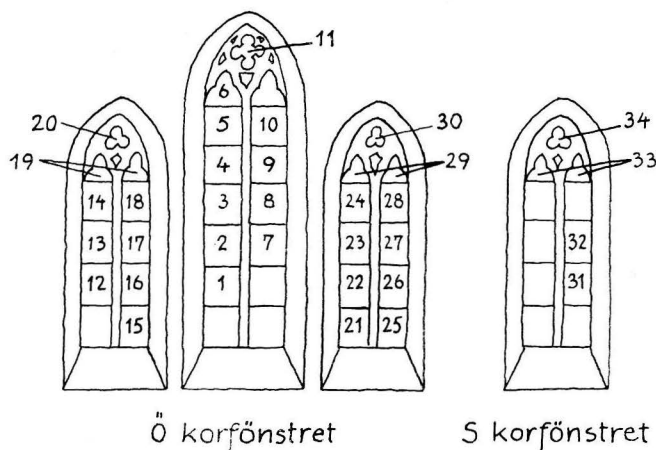

Fig. 53. Schema över glasmålningarna i korets Ö och S fönster.

Aufteilung der Glasmalerei im O und S Fenster des Chors. Identification of stained glass in E and S windows of chancel.

På långhusets S mur, V om sydportalen finnas två märkliga scener (fig. 51), som av allt att döma tillkommit under 1500-talets andra fjärdedel. De två scenerna omramas upptill av en bård nedtill av draperimålning. De delas vertikalt av balusterformade kolonnetter.

TREDJE
PERIODEN

—1. Överst i v. hörnet Gud Fader i molnbank, t. v. om honom liten figur. Där nedanför två spiror, sannolikt en kyrka. Till h. stora brunröda svängda vingar, möjligen lågor. Stad i brand?

—2. *Den rike mannen och Lasarus* (?). Män och kvinnor i renässansdräkter kring ett dukat bord, i förgrunden hundar. I scenens h. hörn den sittande Lasarus, vars sår slickas av en av hundarna (figuren nästan utplånad).

Färgskala: rödbrunt, brunlila, rött och svart.

GLASMÅLNINGAR

Korets trekopplade, tvådelade fönster ha en mycket rik svit medeltida glasmålningar, den största bevarade i Sverige och därmed också i Norden. Sviten omfattar 14 rutor med figurscener, 4 rutor med arkitekturmotiv och 11 rutor med bladdekor. I korets tvådelade S fönster finns 1 ruta med figurmotiv samt 4 rutor med bladornamentik. Sammanlagt omfattar således korets glasmålningssvit 34 rutor.

Alla dessa glasmålningar synas vara utförda under 1300-talets andra fjärdedel av en och samme mästare eller verkstad, av Roosval benämnd Lye-mästaren¹. Han antages ha varit verksam i Visby. Av stilistiska skäl anser Roosval, att Lye-mästaren varit in-

¹ ROOSVAL, VITRIARIUS, s. 46.

Fig. 54. S. Katarina, glasmålning i korets S fönster (32), 1300-talets andra fjärdedel. Foto ATA.

Heilige Katharina, Glasmalerei im S Fenster des Chors, zweites Viertel des 14. Jh.

St. Catherine, stained glass in S window of chancel; second quarter of 14th cent.

timt förknippad med engelsk glasmålningstradition, medan Aron Andersson¹ hävdar, att dessa glasmålningar tillkommit under inflytande från norra Tyskland, där framför allt Lübeck vid denna tid intog en framskjuten plats inom glasmåleriet.

¹ CORPUS VITREARUM, Skandinavien, s. 98 ff.

Fig. 55. Marias och Elisabets möte, glasmålning i korets Ö fönster (1), 1300-talets andra fjärdedel. Foto ATA.

Maria und Elisabeth, Glasmalerei im O
Fenster des Chors, zweites Viertel des 14. Jh.

The meeting of Mary and Elizabeth, stained
glass in E window of chancel, second
quarter of 14th cent.

Färgskala: en ljusblå färgton bildar grund i kompositionerna och dominerar färgskalan. Figurscenerna skiljas tydligt från varandra genom röda band. Karnationen är ljus eller blekt rosabrun. Karakteristiska äro de många brutna, bleka färgerna såsom rödviolett, ljusgrönt, ljusrött, violett och ljusviolett. Mot dessa bleka nyanser framträda starkt de mörkröda och gula färgerna.

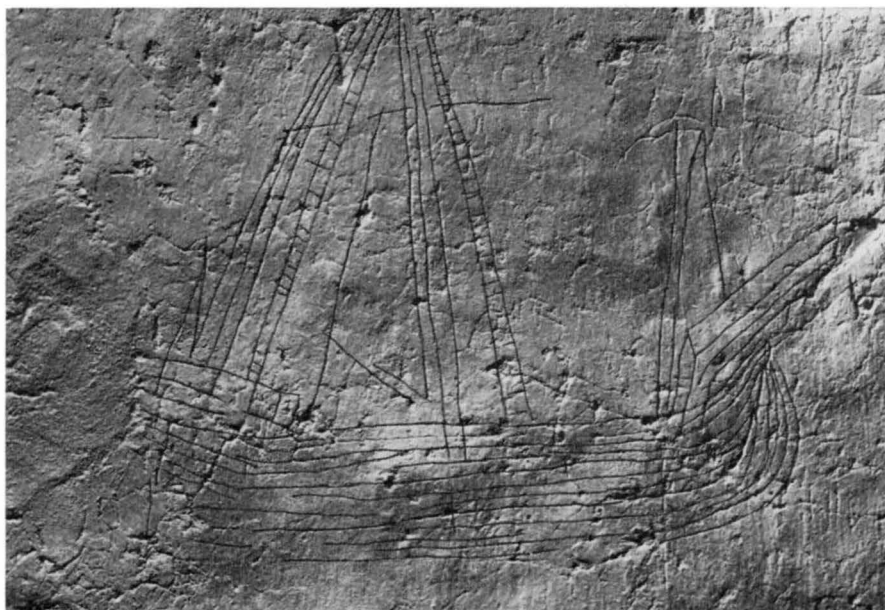

Fig. 56. Skeppsrising (1) på tornkammarens N mur, 1400-talet. Foto 1963.
 Ritzzeichnung eines Schiffes (1) an der N Mauer Engraved ship (1) on N wall of tower chamber;
 der Turmkammer, 15. Jh. 15th cent.

FÖRTECKNING ÖVER GLASMÅLNINGARNA

Siffrorna hänvisa till glasmålningsschema å s. 51.

—1. *Maria och Elisabeths möte* (fig. 55), Elisabet med hakbinda t. v., Maria t. h. —2. *Kristi födelse*. Maria med barnet på armen i en säng i förgrunden, t. h. den sovande Josef stödd på sin käpp. Över krubban oxen och åsnan. —3. *Budskapet till herdarna*. Ängel med språkband: GLORIA IN EXCELSIS DEO ET IN TERRA (= Ära vare Gud i höjden och frid på jorden). Tre herdor med stav, säckpipa och horn samt tre får och en bock. —4. *Konungarnas tillbedjan*. Maria med barnet, som står i hennes knä. Konungarna komma från v. den främste knäböjer, en av de stående pekar på stjärnan. —5. *Frambärandet i templet*. Maria håller fram barnet mot Simeon över ett altare med baldakin. —6. *Ängel med ciborium*, halvfigur. —7. *Korsbärandet*. Kristus med korset går åt h. förd av en bödel med hammare i h. hand; bakom en bödel med h. arm höjd till slag. —8. *Korsfästelsen*. Kristus på korset med slutna ögon, titulus med inskriften: INRI. Maria t. v. med lyfta händer, t. h. Johannes med en bok. —9. *Uppståndelsen*. Kristus stiger med h. fot ur sarkofagen. Framför denna två sittande soldater. —10. *Himmelsfärden*. —11-12. Bladornament (komplettering). —13. *S. Olof*, stående halvprofil åt h. med yxa och ciborium. —14. Balda-

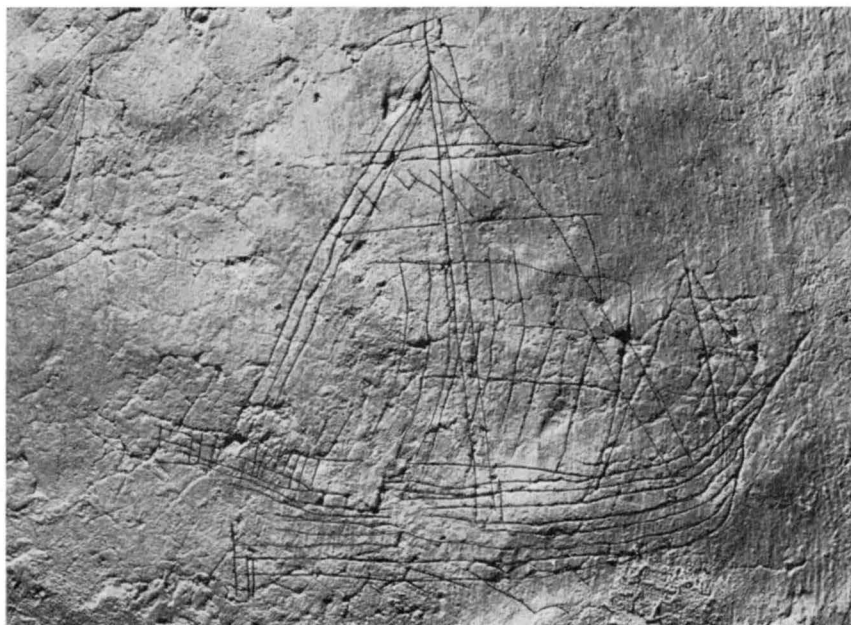

Fig. 57. Skeppsrättning (2) på tornkammarens N mur, 1400-talet. Foto 1963.
 Ritzzeichnung eines Schiffes (2) an der N Mauer der Turmkammer, 15. Jh. Engraved ship (2) on N wall of tower chamber; 15th cent.

kintorn. —15-16. Bladornament. —17. Aposteln *Petrus*, stående i halvprofil åt h. med nyckel i v. hand. —18. Baldakintorn. —19. Bladornament. —20. Masverk (komplettering). —21-22. Bladornament. —23. Aposteln *Paulus*, stående i halvprofil åt v. med bok och svärd. —24. Baldakintorn. —25-26. Bladornament. —27. *Helig biskop*, stående i halvprofil åt v. med pallium och kräkla. —28. Baldakintorn. —29. Bladornament. —30. Masverk (komplettering). Korets S fönster: —31. Bladornament. —32. *S. Katarina* (fig. 54), stående med huvudet i halvprofil åt v. med hjul och svärd. —33. Bladornament. —34. Masverk.

RISTNINGAR

På kyrkans putsade väggar finns en stor mängd ristningar, framför allt runristningar, men även figurativa ristningar, vilka äro koncentrerade till ringkammarens väggar och tornbågen. Bland de figurativa ristningarna märkas en »Trojeborg» (labyrint) samt blomornament på tornkammarens S och V väggar.

Största intresset tilldrar sig dock de skeppsristningar,¹ som äro anbringade på tornkammarens N vägg och i tornbågen. —1. (N väggen). Stort tremastat klinkbyggt

SKEPPS-
RISTNINGAR

¹ Skeppsrättningarnas beskrivning ha utarbetats av kapten SAM SVENSSON, Vasavarvet, Stockholm.

skepp (fig. 56), möjligen en karack¹, med fylliga bogar och kraftigt rundad förstäv. För- och akterkastellen helt sammanbyggda med skrovet. Grov stormast med vevlingar i vanten. Ristningen är skadad vid skeppets akter. Skeppstypen tillhör 1400-talets sista fjärdedel. —2. Stort klinkbyggt skepp, holk, (fig. 57), med foc och stormast (mesanmasten är ej utritad). Akterkastellet är oklart ritat, troligen saknas förkastell. Stormasten för ett storsegel och möjligen därovanför ett toppsegel. Sicksacklinjen vid kölen uppfattas som en vågskura. 1400-talets sista fjärdedel. —3. (tornbågens N sida). Stort tremastat och klinkbyggt skepp. Stora för- och akterkastell äro sammanbyggda med skrovet. Den kraftiga stormasten för ett råsegel samt har troligen märs och vimpel på toppen. Ristningen är skadad i skeppets båda ändar. 1400-talets sista fjärdedel.

RUNRIST-
NINGAR

Runristningarna äro betydligt flera till antalet (ett 40—tal). De återfinnas framför allt i koret och i tornkammaren, där de ristats i kalkrapningen. Här återgivas endast några få runristningar av allmänt intresse; för övriga hänvisas till Sveriges Runinskrifter 11 (Gotlands runinskrifter I, s. 173—183), där kyrkans samtliga runinskrifter behandlas.

—1. (G 104, a) På korets S vägg, strax Ö om korportalen: (i tolkning) *Söte Herre Jesus Kristus, jag beder dig för din söta moders, fru Maria mös . . . och bedrövelse.* —2. (G 104, E d) På tornkammarens S vägg: (i tolkning) *Jag är en arm, syndig människa . . .* —3. (G 104, E f) I V portalens S inre smyg: (i tolkning) *I alla varen välkomna till samtal . . . Denna kyrkan . . .*. —4. (G 104, E k) På tornkammarens N vägg: *Jakob mästare*, möjligen en signatur.

I tornbågen, på N sidan förekommer dessutom några runrader ritade med rödkrita: (G 105) *mathis/ iohannes ma — iksen/ hans mariksen*. Således enbart namn, möjligen mästar- eller donatornamn.

¹ Karack (karrek), en av de vanligaste skeppstyperna under medeltiden, sannolikt av spanskt el. portugisiskt urspr. K. hade under 1300-talet 2 master, men under 1400-talet förekomma ända till 4 master. Den hade vanligen 3 däck och för- och akterut höga uppbyggnader, kastell.

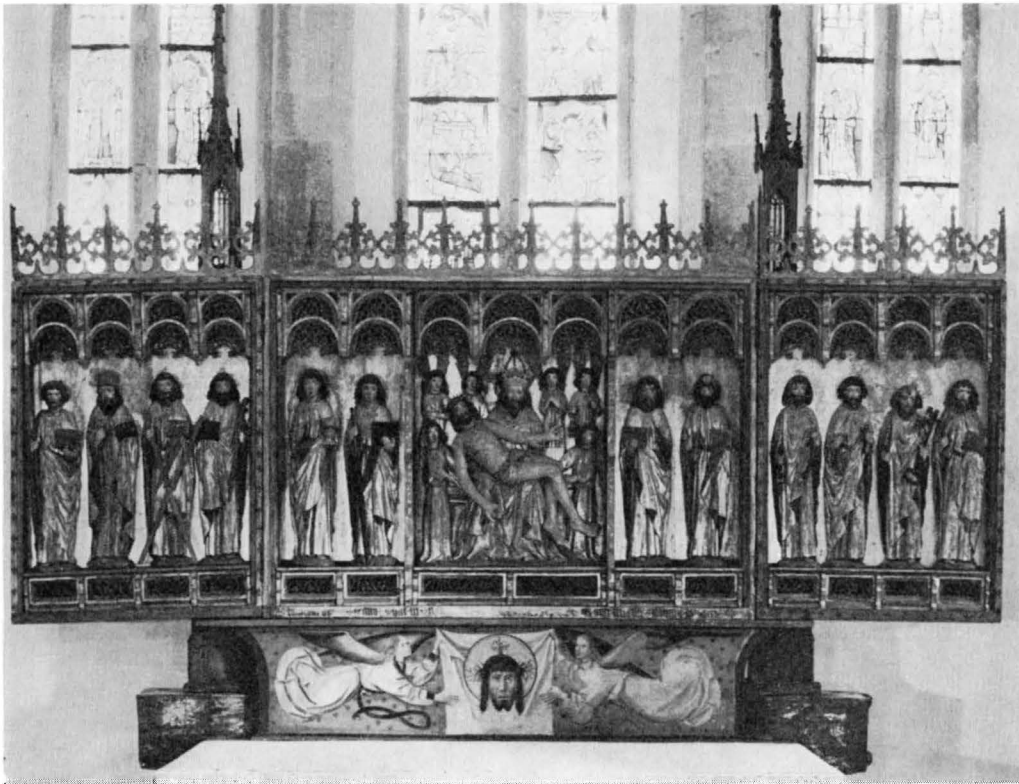

Fig. 58. Altarskåp, inhemskt arbete, daterat 1496. Foto 1964.

Altarschrein, einheimische Arbeit, datiert 1496.

Triptych, Gotland work, dated 1496.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Det fristående, murade och putsade altaret täckes av en altarskiva av grå kalksten (232 × 113). Den är slipad och hålkälad samt har fem djupt inhuggna likarmade kors. Altaret har på baksidan en nisch, som sannolikt använts som förvaringsrum för nattvardskärl m. m. Nischens mått: H 45, B 60, Dj 45.

ALTAREN

I långhuset har funnits två sidoaltaren av vilka det ena, det SÖ, har bevarats in situ. Det uppbär nu predikstolen och har sannolikt höjts något i samband härmed. Det är murat och putsat och täckes av en hålkälad altarskiva av grå kalksten (142 × 80). Ett tredje altare har med största sannolikhet varit placerat i långhusets NÖ hörn. Det är dock ej bevarat. En altarskiva, av grå kalksten, nu inmurad i korgolvet strax V om korportalen, härrör troligen från detta altare. Den är hålkälad och har på mitten en rek-

tangulär fördjupning (mått: 16 × 10, Dj 3), förmodligen en relikgömma. Altarskivans mått: 135 × 80.

ALTARSKÅP

Altarskåp av snidad, krederad, målad och förgylld ek, (fig. 58) bestående av corpus och två flyglar på predella. I corpus mittfält en skulpterad nådstolsframställning (fig. 60). Gud Fader med den döde Kristus i sitt sköte, omgiven av änglar mot guldgrund. Den helige Andes duva synes t. v. om Gud Faders huvud.

Mittscenen flankeras av snidade apostlfigurer, två på varje sida i corpus samt fyra i varje flygel. Apostlarna äro från v. räknat: —1. *Tomas* med lans. —2. *Apostel* med bok i v. hand, attribut saknas. —3. *Andreas* med kors. —4. *Judas Taddeus* med klubba. —5. *Johannes* med kalk. —6. *Simeon* med såg? (skägglös, ung man). —7. *Apostel* med bok i h. hand, attribut saknas. —8. *Jakob d. ä.* (hans attribut, pilgrimsstaven saknas, men den röda hättan med mussla bekräftar hans identitet). —9. *Apostel* med bokpåse i h. hand, attribut saknas. —10. *Bartolomeus* med kniv (endast skaftet bevarat). —11. *Petrus* med nyckel. —12. *Paulus* med svärd (endast svärdfästet och en del av klingan bevarade).

Apostlarnas konturer äro markerade i fondens guldgrund, vilket innebär att de behållit sin ursprungliga placering trots upprepade renoveringar. Deras attribut kan möjligen ha blivit omplacerade.

Flyglarnas yttersidor äro prydda med nu ganska skadade målningar. Vänstra flygeln: *S. Olof*, stående med ciborium och hillebard. *S. Laurentius* med sitt pinoredskap (fig. 61), ett halster. Högra flygeln: *Johannes döparen* med lamm på v. arm (mycket skadad

Fig. 59. Veronikas svetteduk, målning å altarskåpets predella. Foto 1962.

Schweißstuch der Veronika, Malerei auf der Schrein- predella. St. Veronica's kerchief, painting on predella of triptych.

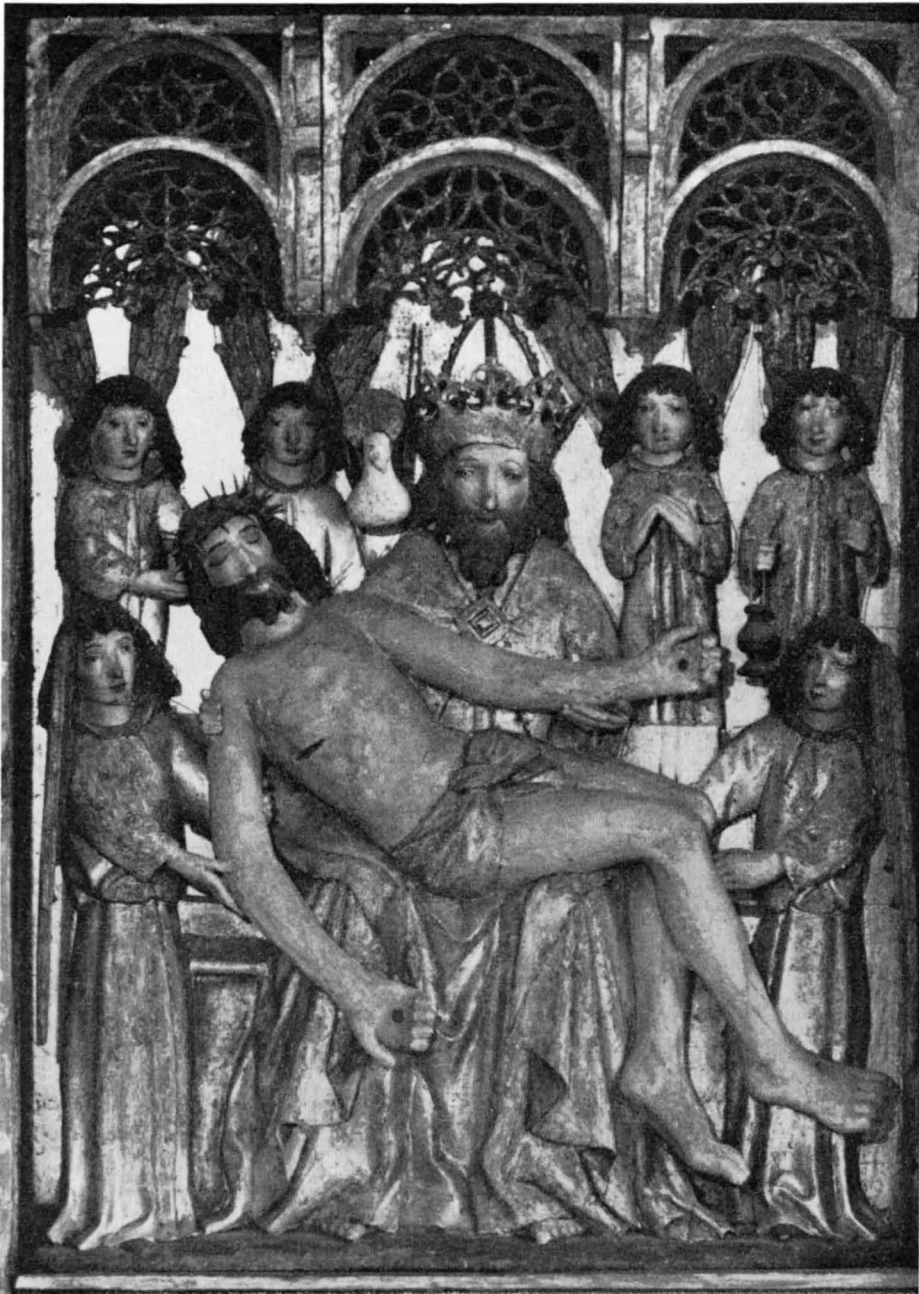

Fig. 60. Nådastolen, detalj av fig. 58. Foto 1964.
Gnadenstuhl, Ausschnitt aus Abb. 58. The Mercy Seat, detail of fig. 58.

Fig. 61. S. Olof och S. Laurentius, målning å altarskåpets v. flygeldörr. Foto 1964.

Die Heiligen Olav und Laurentius, Malerei auf dem linken Flügel des Altarschreins.

St. Olof and St. Lawrence, painting on back of left panel of triptych.

scen) samt *S. Stefan* med stenar och palmkvist (fig. 62). Färger: Grönt, rödbrunt, rött, silver och guld.

På predellan figurmålning (fig. 59) mot röd fond med stjärnor i svartnat guld: två svävande änglar, som mellan sig hålla en duk med Kristi törnekrönta huvud (*Veronikas svetteduk* eller *Vera icon* = Kristi sanna ansikte).

Corpus' bottenlist (se fig. 58) har följande inskrift målad i minuskler: JON + MANGARDE + ANNO + DM + M CCC TUC EST COMPLETU + HOC OPUS ANTE FESTUM SCTI IOHANNES BAPTISTE (= Jon Mannagårda, Herrens år 14[96]¹ före midsommardagen fullbordades detta altarskåp). Inskriften anger således både givaren, bonden Jon från gården Mangårde i socknen och tillverkningsåret 1496.

¹ Årtalet är nu utplånat och en mängd olika tidigare läsningar försvårar bestämningen: LANGEBECK: 1496, P. A. SÄVE: 1443, LINDSTRÖM: 1443. Av stilistiska skäl bör dock altarskåpet vara utfört under 1400-talets sista fjärdedel, varför läsningen 1496 bör vara den riktiga.

Fig. 62. Johannes Döparen och S. Stefan, målning å altarskåpets h. flygeldörr. Foto 1964.

Johannes der Täufer und St. Stephan, Malerei auf dem rechten Flügel des Altarschreins.

John the Baptist and St. Stephen, painting on back of right panel of triptych.

Altarskåpet flankeras av två höga rikt snidade fialer av ek. De ha möjligen liksom den bottenplanka de vila på tillhört ett äldre retabel. — Altarskåpets totala L ca 380, corpus L 185, H (utan predella) 160. Fialernas H ca 300.

Altartavla av krederad och målad ek, bestående av corpus och två flygeldörrar¹ (fig. 63). I enlighet med den heliga Birgittas uppenbarelser skildras här i åtta scener Kristi födelse och konungarnas tillbedjan. Corpus är uppdelat i fyra fält och dörrarna i två genom ett målat ramverk av flätade små rosenkvistar. Målningarna äro delvis mycket svårt skadade, i vissa fall nästan helt utplånade. I allmänhet kan dock scenernas ikonografiska innehåll fastställas. Under varje scen en tvåradig latinsk minuskelinskrift.

¹ Altartavlan är tidigare utförligt behandlad av ANDREAS LINDBLOM i: Birgittautställningen 1918, Uppsala 1918, s. 47 ff. — Se även H. CORNELL, The iconography of the nativity of Christ, Uppsala 1924, s. 23, fig. 21.

Fig. 63. Altartavla med scener ur Kristi födelse enl. Heliga Birgittas uppenbarelsen. Lübeckerarbete från 1400-talets första hälft. Nu i SHM. Foto ATA.

Altartafel mit Darstellungen der Geburt Jesu nach den Offenbarungen der Heiligen Birgitta, Lübecker Arbeit aus der 1. Hälfte des 15. Jh.

Altarpiece with scenes from the Birth of Christ, according to the Revelations of St. Birgitta. Lübeck work from first half of 15th cent.

Fig. 64. Maria med barnet (5), detalj av fig. 63. Foto ATA.
Maria mit dem Kinde, Ausschnitt aus Abb. 63. Virgin and Child, detail of fig. 63.

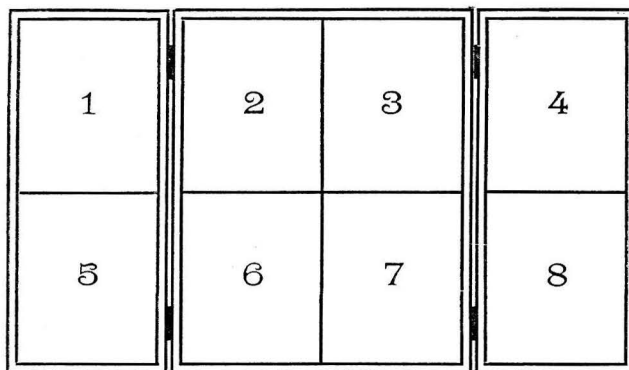

Fig. 65. Schema över målningarna å altartavlan fig. 63.

Iconogaphische übersicht der Ausmalung Fig. 63. Identifications of paintings on the triptych fig. 63.

I scenerna framställas (siffrorna hänvisa till schema fig. 65): —1. *Birgitta mottager uppenbarelsen* (?), svårt skadad scen. Överst i högra hörnet två knäböjande änglar. Inskrift målad i svart och rött på vit botten (fig. 66), lyder i översättning:¹ »Efter jubelåret, som var Herrens år 1350, tedde sig den saliga och ärorika jungfrun Maria för fru Birgitta i Rom och uppenbarade huru det tillgått i Betlehem, varvid hon visade henne på vad sätt hon hade fött sin son Jesus Kristus, vår Herre. Denna uppenbarelse framställes i denna tavla. Var hälsad Maria, full av nåd, Herren vare med Dig välsignade.» —2. *Maria och Josef vid härbärgen i Betlehem*. Inskrift (fig. 67) i översättning: »Här har Maria gått in i härberget vid Betlehem. Josef binder oxen och åsnan, och sedan han ditsatt ett ljus, går han ut». —3. *Maria förbereder barnets ankomst*. Inskrift (fig. 67) i översättning: »Här bereder sig Maria till barnets födelse, sedan hon avtagit sina skor, sin mantel och klädnad, hänrycktes hon i anden och under hänryckningen födde hon Jesus Kristus». —4. *Maria knäböjer vid det nyfödda barnet*. Inskrift (fig. 67) i översättning: »Här skådar Maria sin nyfödde son liggande på jorden och upplyfter honom sägande: Du är välkommen Herre min Gud, min älskade son». —5. *Maria med barnet på armen*. Inskrift (fig. 67) nästan utplånad (BIRGITTA VII:21): »Då började gossen gråta och liksom skälva för köldens och det hårda golvet skull, där han låg, vände sig sakta, sträckte ut lemmarna och sökte sin moders vård, och modern tog honom i sina händer, tryckte honom mot sitt bröst och värmdde honom vid kinden och bröstet med stor glädje och öm moderlig medlidsamhet.» —6. *Maria lindar Jesusbarnet*. Inskriften nästan utplånad (BIRGITTA VII:21): »Strax begynte hon noggrant linda honom, först i linne- och sedan i yllekläderna, varvid hon band kroppen, benen och armarna med en linda, som var fastsydd i det övre ylleplaggets fyra ändar». —7. *Maria och Josef tillbeder barnet i krubban*. Inskriften nästan helt utplånad (BIRGITTA VII:21): »Så stod hon upp med gossen i sin famn, och hon och Josef lade honom i krubban, och knäböjande tillbådo de honom med omätlig glädje och fröjd».

¹ G. LINDSTRÖM, Anteckningar om Gotlands medeltid II, Sthlm 1895, s. 92 f.

Fig. 66. Birgitta mottager uppenbarelsen, samt latinsk inskrift (nr 1).

S. Birgitta empfängt die Offenbarung, mit lateinischer Inschrift (Nr. 1).

St. Birgitta receives the revelation, with a Latin inscription (No. 1).

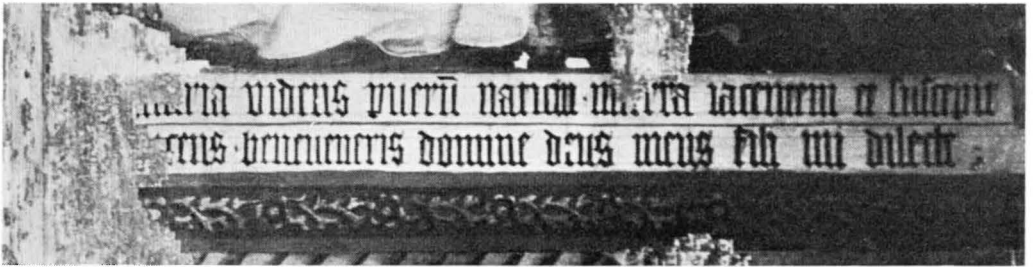

Fig. 67. Latinska inskrifter (2, 3, 4) å altartavlan fig. 63. Foto ATA.
Lateinische Inschriften auf der Altartafel Abb. 63. Latin inscriptions on altarpiece, fig. 63.

—8. *Konungarnas tillbedjan*. Inskrift i översättning (LINDBLOM): »Här komma tre konungar från östern, ledda av stjärnan, med en stor skara och tillbedja gossen i moderns sköte, frambärande gåvor.»

Den latinska texten överensstämmer ej ordagrant med S. Birgittas uppenbarelser, men vad innehållet beträffar, återgives både i ord och bild händelseförloppet exakt såsom det skildras i Birgittas bok VII, kap. 21.

Även dörrarnas yttersidor synas ha varit målade. Av dessa målningar återstå dock endast små fragment. Några bevarade bokstäver visa att det här även funnits inskrifter.

Altartavlan synes vara utförd i Lübeck under 1400-talets andra fjärdedel¹. — Den

¹ G. DECEL-BRAUCKMANN, Lübecker Tafelmalerei in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts, i: Zeitschrift des Vereins für Lübeckischer Geschichte und Altertumskunde, Band XIX, Heft 1. s. 1—37.

Fig. 68. Bekännelsepall, 1700-talets mitt. Foto 1960.
 Buchschemel, Mitte des 18. Jh. Confessional kneeler; mid-18th cent.

såldes 1876 av församlingen till SHM, där den fortfarande förvaras (inv.nr 5874:1). Mått: H 180, B 270, Corpus B 135.

Altarskrank av målad furu (se fig. 35), rakt med kontursågade gulvita dockor i ljusgrön ram, armstödet brunmålat. Knäfallsdynor klädda med rödbrunt läder. Tillkom vid restaureringen 1954—55. — Tidigare fanns ett vitmålat altarskrank från 1891, vilket i sin tur ersatte ett rakt altarskrank med kontursågade dockor, troligen från 1700-talet (se fig. 38).

Bekännelsepall av målat trä (fig. 68) på två kontursågade ben. Framsidan krönes av en överliggare prydd med äggstav och tandsnitt, på sidorna kontursågade vingar utformade som drakar. På mittfältet, som omramas av lister med äggstav och tandsnitt en figurmålning i bjärta färger: Kristus kröner en knäböjande man. Därunder inskriften: WAR TROGEN IN TIL DÖDEN. SÅ SKAL IAGH/ GIEFÜA TIG LIFSSENS KRONA: IOH: 2. v. 10. — Baksidans mittfält omramas av en enkel list. På mittfältet figurmålning i bjärta färger: Moses omgiven av Aron och Hur. Där ovanför inskriften: OCH SÅ LÄNGE MOSE UPHÖLT SINA HÄNDER/ HADE ISRAEL ÖFVERHANDNA: MOS. 17. v. 11. På ramen årtalet 1705. Be-

kännelsepallen har hört samman med ett altarskrank från 1700-talet (se fig. 38). H 103, B 97.

TRIUMF-
KRUCIFIX

Triumfkrucifix av snidad och målad ek (fig. 70); hänger i triumfbågen. Kristusfiguren har gråvit karnation, svart hår och skägg samt grön törnekrona. Ländklädet med korta flikar är målat i gult med förgylld kantbård. Korset grönt med rödbruna kanter samt förgyllning. Fyrkantiga ändplattor med buktande ramar, av vilka tre ha ursprunglig figurmålning: evangelistsymbolerna, markuslejonet, lukasoxen och matteusängeln (fig. 69), samtliga med språkband. Mått: Korsets H ca 350, B 270, Kristusfigurens H 167, B 149. Triumfkrucifixet torde ha tillkommit vid samma tid som altarskåpet¹, således vid 1400-talets slut, och kan möjligen vara utfört av samme mästare.

Triumfkrucifixet återuppsattes i kyrkan 1961, efter att en längre tid ha förvarats i Gotlands Fornsal. Före återförandet till kyrkan renoverades det av konstnären Erik Olsson, varvid övre korsarmen förnyades samt en sentida påmålning avlägsnades.

¹ ROOSVAL, MEDELTIDA SKULPTUR, s. 142, Pl. XC, 1.

Fig. 69. Matteusängeln, målning å triumfkrucifixets nedre ändplatta. Foto 1962.
Der Engel des Evangelisten Matthäus, Mathew angel; painting on lower terminal
Malerei auf dem Medaillon des unteren plate of rood.
Triumphkreuzbalkens.

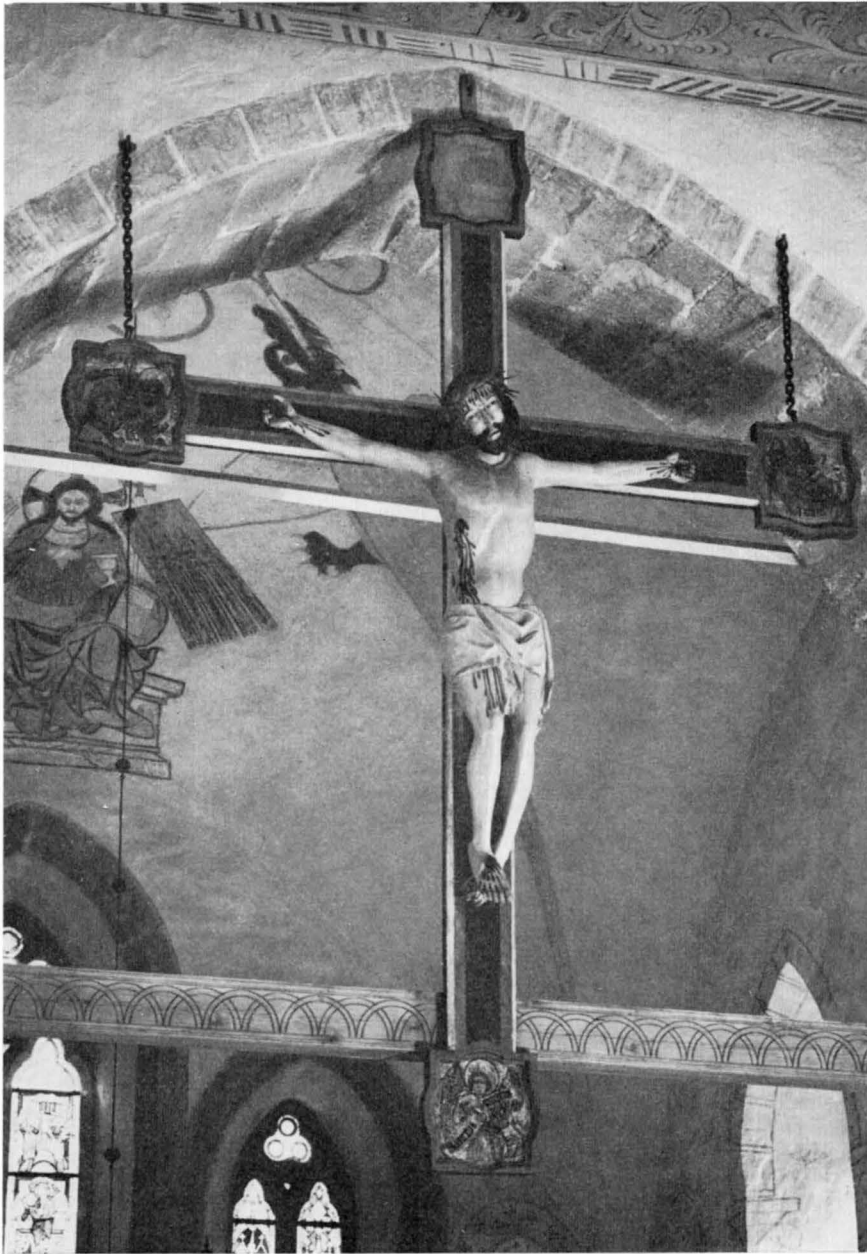

Fig. 70. Triumphkruzifix från 1400-talets slut. Foto 1962.
Triumphkruzifix vom Ende des 15. Jh. Late 15th century rood.

Fig. 71. Kristusfigur av koppar. Har tillhört ett processionskruzifix, 1200-talet. Foto 1964.

Kupferne Christusfigur von einem Prozessionskruzifix des 13. Jh. Figure of Christ, copper; has belonged to a processional cross; 13th cent.

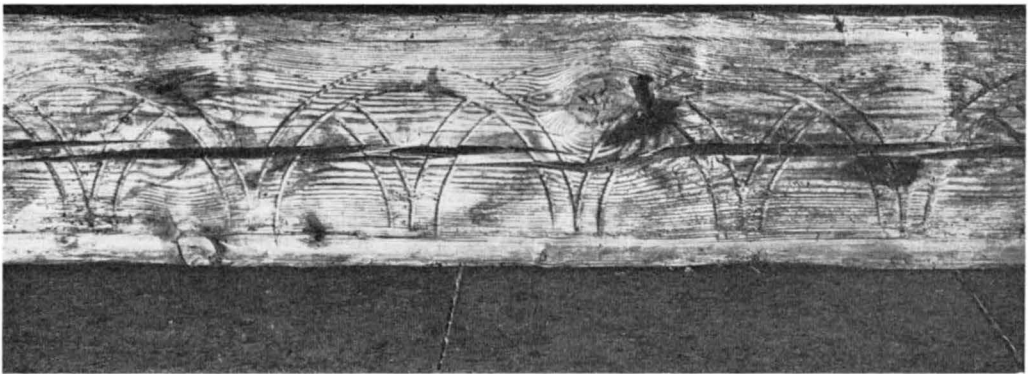

Fig. 72. Medeltida bjälke med geometrisk ornamentik, trabes (?). Foto 1962.

Mittelalterlicher Balken mit geometrischem Schmuck, vom Triumphbogen (?).

Medieval beam with geometrical ornamentation.

Trabes av grönbetsat trä ornerad med varandra korsande rundbågar (se fig. 70), tillkom vid återuppsättandet 1961, efter förebild av en medeltida trabes av furu, vilken delvis bevarats (fig. 72). L 297.

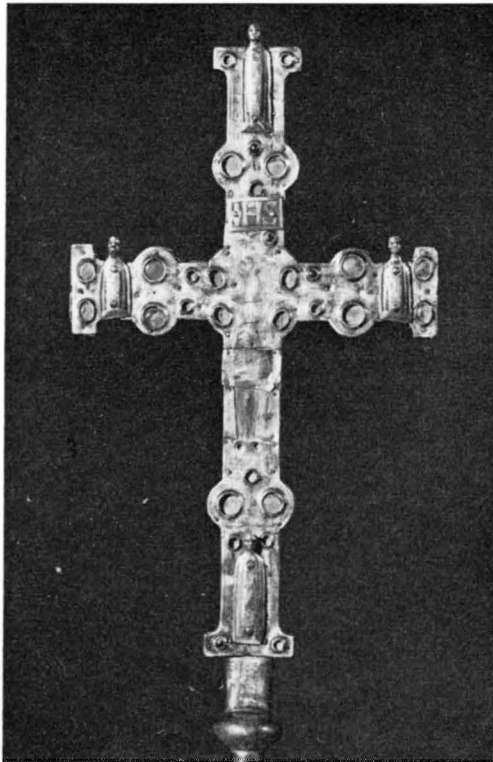

Fig. 73. Processionskrucifix, Limogesarbete från 1200-talet, framsidan. Nu i SHM, dep. i GF. Foto 1964.

Processionskruzifix, Arbeit von Limoges aus dem 13. Jh., Vorderseite.

Processional cross, Limoges work; 13th cent. Front.

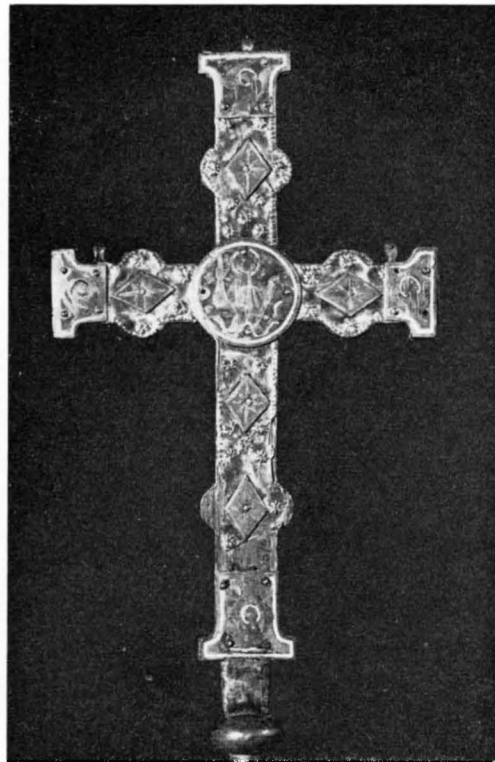

Fig. 74. Processionskrucifixets (fig. 73) baksida. Foto 1964.

Das Processionskruzifix von Abb. 73. Rückseite.

Processional cross (fig. 73). Rear.

Processionskrucifix av trä beklätt med förgylld och delvis emaljerad koppar (fig. 73). Kristusbilden förlorad, men dess konturer äro ristade på den främre korsridan. Ornering i form av punsade och graverade fyrpass och stjärnor samt infattade stenar av glasfluss i grönt (de bevarade). På tvärstammarnas ändar halvfigurer, på längdstammarnas helfigurer (sannolikt helgon) av koppar emaljerade i grönt och blått.

PROCESSIONS-
KRUCIFIX

Baksidans plåtbeklädnad (fig. 74) är ornerad med inslagna reliefrosetter samt prydes med på hörn ställda plattor var och en med en stjärna på blå emaljotten. Över korsmitten en rund platta (fig. 75) med graverad förgylld Kristusbild (skägglös) mot emaljgrund. På korsändarna plattor med evangelistsymbolerna graverade och förgyllda samt med emaljinslag. Rund bärholk med något utplattad nod.

Fig. 75. Välsignande Kristus, detalj av fig. 74. Foto 1964.
 Segnender Christus, Ausschnitt aus Abb. 74. Christ blessing, detail of fig. 74.

Limogesarbete från 1200-talets mitt eller senare hälft.¹ — H 56,1. Inköptes till SHM 1876 (inv.nr 5874:2) tillsammans med en altartavla (s. 61).

Kristusbild av förgylld och emaljerad koppar (fig. 71) med krona på huvudet. Ländklädet emaljerat i blått, gördel och besättningsband i grönt. Fötterna avbrutna, korset förlorat. Limogesarbete från 1200-talet. H 13,2. Krucifixet torde ha utgjort en pendang till nyss beskrivna processionskrucifix. Nu i SHM (inv. nr 5874: 3) inköpt 1876.

¹ I. SWARTLING, Randanmärkningar till två fynd från Etelhem, i G. Arkiv 1958, s. 75—82 och där anförd litteratur.

Fig. 76. Predikstol tillverkad 1705, målad 1726. Foto 1960.
Kanzel von 1705, farbig gefaßt 1726. Pulpit, made in 1705, painted in 1726.

Fig. 77. Kristus med världsklotet, målning på predikstolens ryggstycke. Foto 1962. Christus mit der Weltkugel, Malerei auf der Kanzelrückwand.
Christ with the Globe. Painting on back of pulpit.

PREDIKSTOL

Predikstol av snidat och målat trä, bestående av polygonal korg med ljudtak, trappa och dörr (fig. 76). Korgen indelas av fält med hopplistramar flankerade av kolonnetter med korintiska kapitäl. I fälten figurmålningar, de fyra evangelisterna med attribut samt apostlarna Jakob och Petrus. På ett av fälten inskriften: ANDREAS/ ALSCHO/VIUS¹/ PASTOR/LOCI/ 1726. Mellan korgen och ljudtaket ett rektangulärt ryggstycke med figurmålning inom rikt snidad oval ram (fig. 77): *Kristus som världsdömare* med korskrönt glob i v. hand, den h. handen höjd i välsignande åtbörd. Det polygonala ljudtaket krönes av ett korsklot uppburet av S-formigt svängda stöd. Mellan stöden kontursågade, genombrutna krönornament; i deras mitt rundlar med utsågade bokstäver och siffror: Karl XII:s monogram omgivet av R S (= Rex Svecia). På takgesimsens hörnförkroppningar enstaka siffror inom ovaler bildande året 1705. Under ljudtaket hänger en snidad och försilvrad duva av trä. Trappans barriär är indelad i fält, som åtskiljes av vitmålade halvbalustrar. I fälten blomstermålning samt på nedersta fältet S. Andreas stödande sig på sitt kors. Dörrens omfattning (fig. 78) är rikt utformad med flankerande spiralsvängda

¹ ANDREAS MATTIAS ALSCHOVIUS, f. i Alskog 1678, † 1734. Adjunkt hos fadern, ANDREAS TEODORUS A. 1711. Kh i Alskog och Lye 1720—1734. G. m. ANNA DOROTEA KOLLMEIJER, f. 1682 † 1754. — LEMKE s. 343.

Fig. 78. Predikstolens dörr.
Foto 1962.
Kanzeltür.
Door of pulpit.

kolonnetter. Den krönes av svarvade kulor med pinaklar. Dörrens tre fält ha hopplistar och prydas av blomstermålning. Predikstolens färgskala: Ramverket rödbrunt, lister röda, ljusblå samt förgyllda. Pilastrar och kolonnetter gråmarmorade. Enligt inskrift på ljudtaket synes predikstolen ha tillkommit 1705, men målats först 1726 under kyrkoherde Alschovius tid. Vid kyrkans restaurering 1891 övermålades predikstolen med brun oljefärg, vilken avlägsnades vid restaureringen 1954—55.

Timglas på en obeliskformad ståndare av trä (se fig. 76) krönt av snidad och förgylld blomma, två glas i foder av mässingsplåt.

Kyrkans bänkinredning är öppen med gotiserande gavlar prydda med skurna ornament (fig. 79); målad i mörkbrun ådring. Den tillkom vid restaureringen 1891 och ersatte då en sluten bänkinredning från 1700-talet (se fig. 37).

BÄNKIN-
REDNING

Fig. 79. Bänkinredning, 1891. Foto 1962.
Das Gestühl von 1891. Pews, 1891.

En korbänk (avlägsnad) av snidat och målat trä, stod tidigare på sedvanlig plats vid korets N mur (fig. 38). Dess bröstning, upptill prydd med äggstav och tandsnitt var indelad i listomgivna fält. Denna korbänk avlägsnades sannolikt vid den omfattande restaureringen 1891.

I vis. 1754 bestämmes om bänklängd för kyrkan: »Bänke-Längden i Lye. I Lye fans föråt ingen Bänklängd, utan hvar gård hade efter egen vanlig delning sielf fått sin Bänk och ställe, och then fridsamt nyttiar efter then ordning som här nedan står; hvarmed ock en hvar förklarade sig nögd att vilja ständigt utan stridighet och klander behållan som med samtelige Socknemäñens goda miñe och samtycke stadfästes i Lye Socknestugu d 27 Octobris år 1754.

Bänckerna på manfolks sidan.

1. Mañegårda och Rotarfva.
2. Bierges och Bosarfva.
3. Ericks och Heffrede.
4. Sigulds och Smidtz.
5. Lillerona och Suefvede.

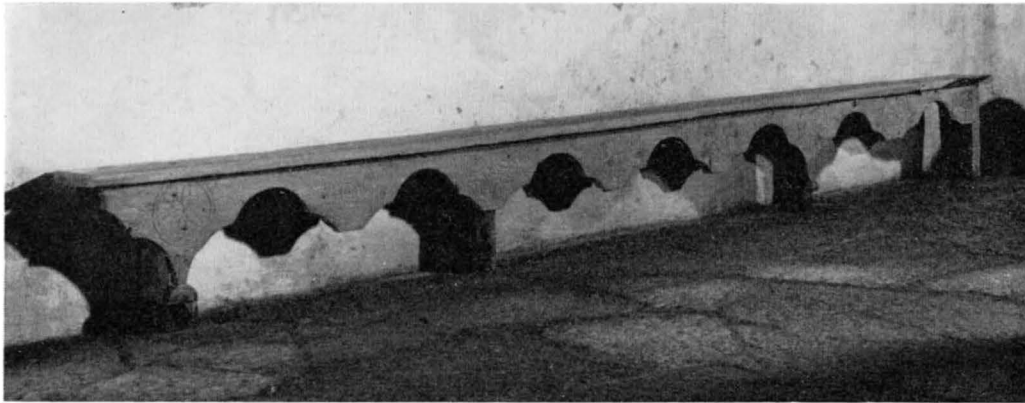

Fig. 80. Medeltida långbänk av trä. Nu i GF. Foto 1963. S. 78.
 Mittelalterliche Holzbank. Medieval bench of wood.

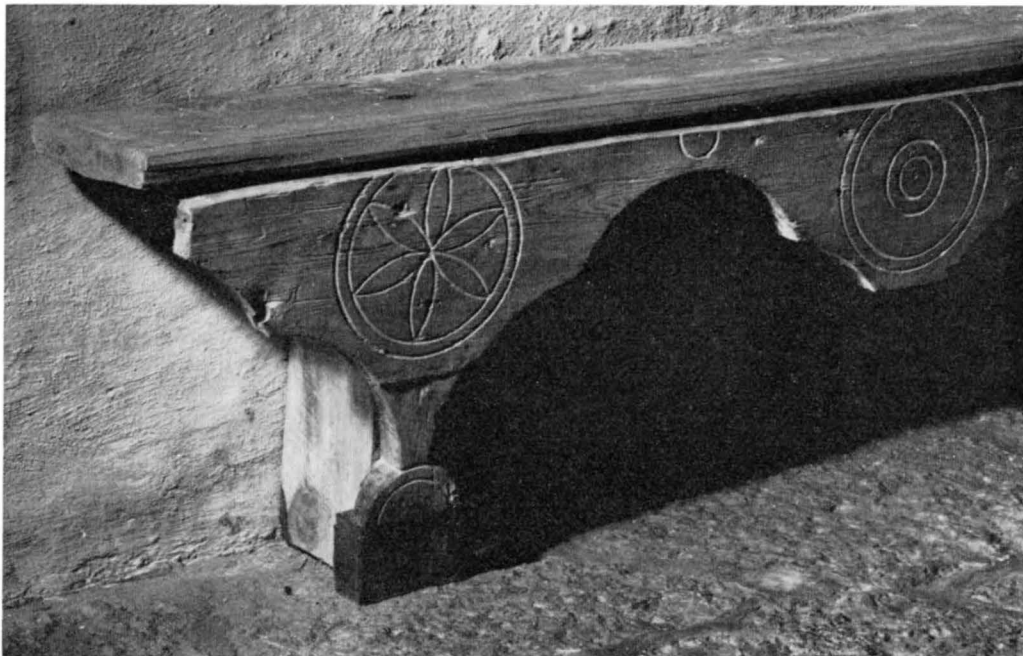

Fig. 81. Detalj av fig. 80. Foto 1963.
 Einzelheit von Abb. 80. Detail of fig. 80.

6. Lyrungs och Medebys.
7. Dahls och Härfars.
8. Mañegårda och Rotarfva Drängbänk.
9. En för Båtmän och Handtlangare.

Thessutom äro 3 Bänkar bakom stordörren för Resande, främmande. Inhyses och andra som behöfva rum.

Bänckerna å Quinfolks sidan i Lye.

1. Bosarfva och Mannegårda.
2. Rotarfva och Bierges.
3. Sigulds och Suefvede.
4. Ericks och Smidtz.
5. Dahls och Härfars.
6. Lillerona och Heffrede.
7. Lyrungs och Medebys.
8. Scholmästar- och Klockar-bänken.

Thessutom äro 4 för andra, som kunna behöfva rum.»

Understycke till medeltida bänk (fig. 80—81) bestående av en bred furuplanka med uttagningar i form av låga runda trifoliebågar och med enkel ornering i form av ristade cirklar¹. L 531. Förvaras nu i GF (inv. nr D. 837).

Kyrkan har även ägt en skriftestol² av snidat och målat trä. Den var före restaureeringen 1891 placerad i korets NÖ hörn (fig. 38). Nedre delens bröstning var indelad i listomgivna fält med målad ornamentik. Övre delen bestod av ett spjälverk av kontursågade bräder inom en ram uppbytt av hörnstolpar samt prydd med äggstav och tandsnitt. 1600-talet. 1825 fick klockaren betalt för »golfwets lagning i Skriftestolen» (RÄK.).

Vid korets S mur strax Ö om fönstret en stenbänk, bestående av två grovt huggna kalkstensblock (fig. 40). Grov sittsten med inåt avfasade kanter samt rest rektangulär tunnare gavelhäll. Båda stenarna äro inmurade i väggen. I sittstenens V del rektangulär fördjupning, som angiver var den nu felande V gaveln skulle ha sin plats. (Fördjupningens mått: 5,5 × 4, Dj 4). Säkerligen har denna bänk avsetts att smyckas med huggna ornament eller figurscener liksom dess motsvarighet i Burs³, där gavelfälten, som vetta mot V fått en rik skulptural utformning. Mått: Sittstenen, L 124, B 47, tjocklek 27. — Gaveln, 116, B 45, tjocklek 20 resp. 13.

¹ Förmodligen har denna bänk varit placerad vid någon av långhusets innermurar. Jfr de låga bänkarna av kalksten i Garde kyrkas romanska långhus.

² Skriftestolen synes ha övertagit biktstolens roll efter reformationen. I vissa landsändar, framför allt i de landskap, som hört under Danmark, var skriftestolen i bruk till långt in på 1800-talet. I Danmark och Norge äro många dylika bevarade.

³ HILDEBRAND, Sveriges medeltid III, s. 371, fig. 241.

Fig. 82. Nummertavla av Johan Hernell (?), 1700-talets mitt. Foto 1960.

Nummertafel von Johan Hernell(?), Mitte des 18. Jh. Hymn board by Johan Hernell(?); mid-18th cent.

Fig. 83. Nummertavla, 1700-talets början. Foto 1963.

Nummertafel vom Anfang des 18. Jh. Early 18th cent. hymn board.

Tornkammaren i V upptages helt av ett orgelpodium, som höjer sig omkr. 1/2 m över golvnivån. Det begränsas i Ö av en enkel barriär, vars ramverk är målat i ljusgrönt, fyllningar i gulgrått samt lister och tandsnitt i rött. Orgelpodiet tillkom vid restaureringen 1954—55 och fick då ersätta en läktare från 1891, som var placerad i långhusets V del.

ORGEL-
PODIUM

Orgelverket, som har 4 stämmor, 1 manual och pedal är byggt år 1900 av orgelfirman Åkerman och Lund, Stockholm. Fem pipor i fasaden är ljudande, resten blindpipor, mekanisk traktur. Orgelfasaden (se fig. 36) är vertikalt tredelad; det breda mittpartiets pipor höja sig rundbågigt över sidopartierna. Orgelhuset är målat i ljusgrått med lister i mörkgrått och grönt.

ORGEL

Nummertavla av snidat och målat trä (fig. 82); ramen krönes av rikt utformat överstycke av snidade och målade blad i rött, grönt och guld. Sannolikt förfärdigad av kyrksnickaren Johan Hernell¹ vid 1700-talets mitt. Målningen härrör från restaureringen 1954—55, då en guldbronsering från 1800-talet avlägsnades. Originalfärgerna hade borttagits. H 107, B 70.

NUMMER-
TAVLOR

¹ JOHAN HERNELL, träsnidare och målare från Växjö, verksam på Gotland vid 1700-talets mitt. — E. LUNDMARK, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, handkatalog II, Sthlm 1925, s. 21.

Fig. 84. Dopfat av mässing, daterat 1699. Foto 1960.
Taufschale aus Messing, datiert 1699.
Brass baptismal bowl, dated 1699.

Nummertavla (fig. 83) av snidat och målat trä (furu) med krön bestående av förgyllt krona mellan två dubbla vitmålade voluter. Sidolisterna ha utformats som halva kolonner, undre listen saknas. Målad inskrift på krönet: M: T: D: S: — 1600-talet. H 90,5, B 64,5. Ej i bruk.

DOPRED-
SKAP

Dopfundt av grå kalksten (fig. 85), enkel oornerad cuppa på skaft med rundstav och svagt kälad fot på rund plint, uttömningshål. Den färgläggning som nu är svagt synlig på cuppan har troligen tillkommit på 1700-talet. Funten kan dateras till 1200-talets mitt (jfr Ala, SvK. Go IV:4, s. 636). Den står nu vid triumfbågens N vederlag men har säkerligen ursprungligen varit placerad i tornkammaren. — Till funten hör ett åttkantigt dopfuntslock av snidat och målat trä. På lockets mitt en likaledes åttkantig uppbyggnad prydd med diamantkvadrer, äggstav och tandsnitt, målat i flera färger. Locket har rödbrun ströppelmålning, lister i rött och grönt. Sannolikt från 1600-talet. D 85, H 26.

Dopskål av mässing (fig. 84), rund med brett brätte och djup skål. I botten hamrad och punsad figurframställning: Kristi dop samt årtalet A^o 1699. På brättet drivna och punsade frukter och blad. D 28, Dj 6,5.

Enligt INV 1594 fanns redan då ett »messings Bekken til funten (som är gamalt)», vilket kan tyda på att det var medeltida.

NATTVARDS-
KÄRL

Kalk av delvis förgyllt silver (fig. 86), med bägarformad cuppa, pärlstav under cuppan, på noden och foten. Enligt stplr tillverkad av Magnus Söderberg (mästare i Visby 1797—1834). D 12,8, H 23,5, fotens D 14,2.

Pat en av delvis förgyllt silver; stplr som föregående. D 14.

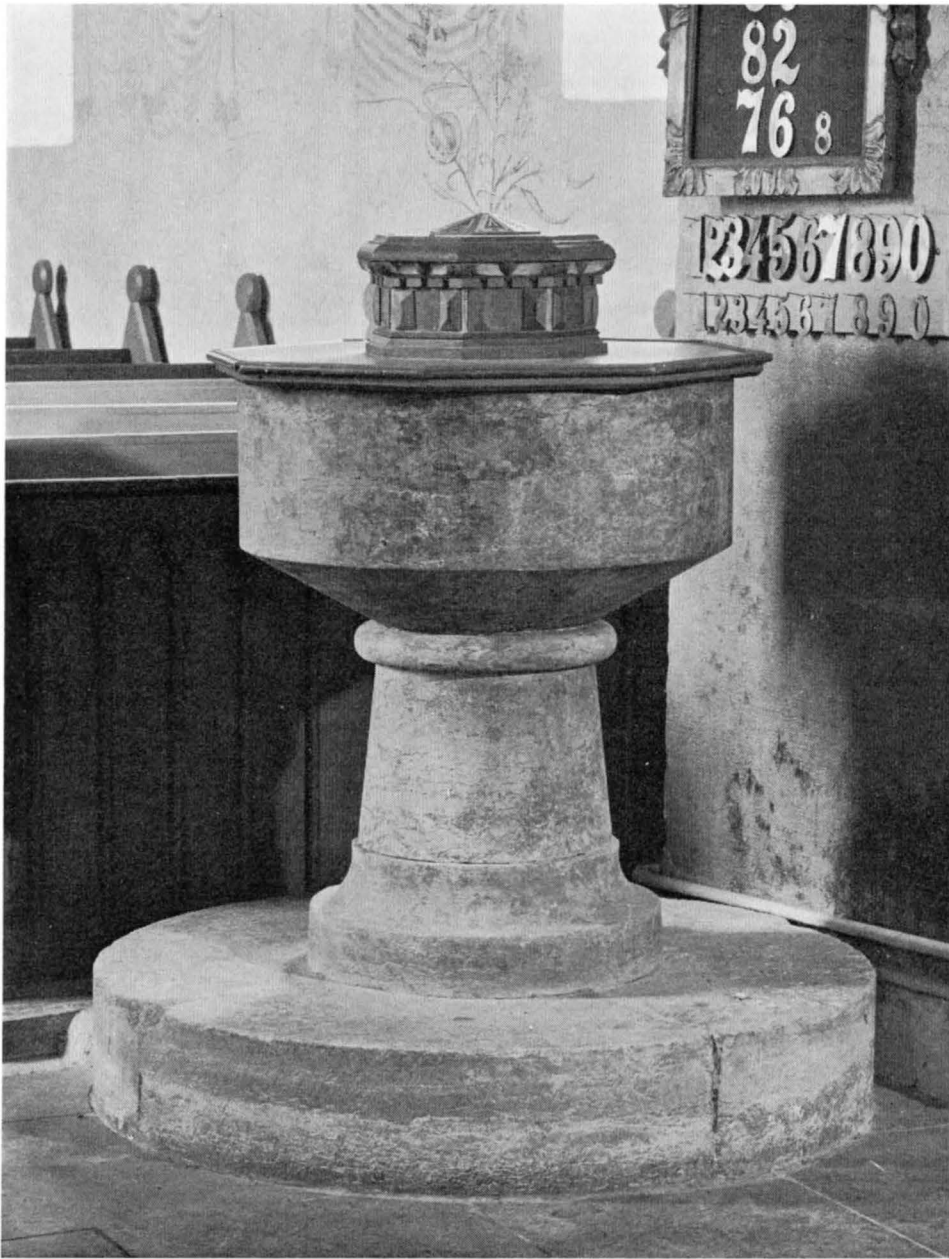

Fig. 85. Dopfund av kalksten, 1200-talet. Foto 1965.
Taufe aus Kalkstein, 13. Jh. Limestone font; 13th century.

Fig. 86. Kalk och paten av silver, tillverkade av Magnus Söderberg, Visby 1802 (?).
Foto 1963. S. 80.

Silberner Kelch mit Patene von Magnus Söderberg, Wisby 1802(?).
Silver chalice and paten, by Magnus Söderberg, Visby 1802 (?).

Fig. 87. Vinbehållare av tenn av Gustaf Jungstedt, Visby 1761. Nu i GF. Foto 1963.
Weinbehälter aus Zinn von Gustaf Jungstedt, Wisby 1761.
Pewter flagon, by Gustaf Jungstedt, Visby 1761.

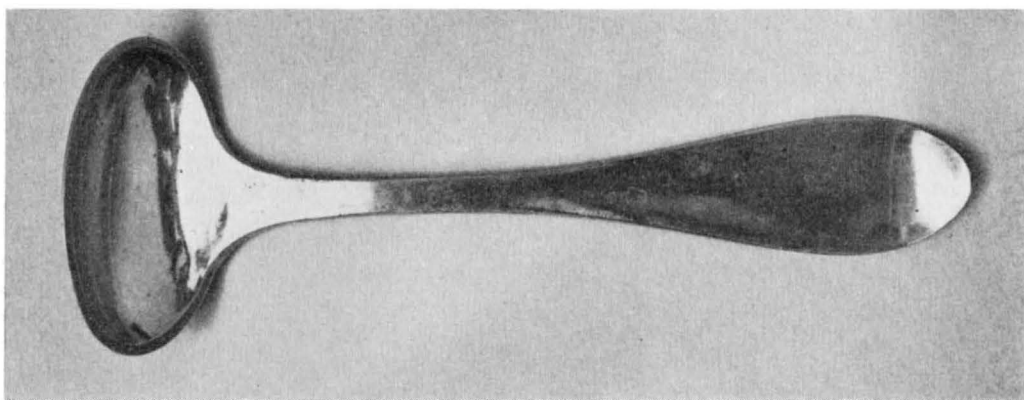

Fig. 88. Vinsked av silver, Magnus Söderberg, Visby 1826. Foto 1963.

Silberne Weinkelle von Magnus Söderberg, Wisby 1826. Wine spoon, silver, by Magnus Söderberg, Visby 1826.

Dessa nattvardskärl ersatte en äldre, möjligen medeltida kalk och paten (se nedan), som bortstals ur sakristian natten mellan den 10 och 11 febr. 1802 (RÄK.).

Sockenbudstyg av tenn i enkla former, bestående av kalk och paten. Utan stplr; typ från omkr. 1700. Kalkens H 12,5, patenens D 9.

Vinsked av silver (fig. 88) med graverade initialer: L K (= Lye Kyrka). Enligt stplr tillverkad 1826 (jfr RÄK.) av Magnus Söderberg (mästare i Visby 1797—1834). L 13,5.

Vinbehållare av tenn (fig. 87), åttkantig med skruvlock. Graverad inskrift på sidan: DENNA FLASKAN HEGÄR (= ÄGER) LYIA KIÖRKIA — ANNO 1773. Enligt stplr tillverkad 1772 (?) av Gustaf Jungstedt (mästare i Visby 1769—73). H 27,5. Förvaras nu i GF (inv.nr C. 901).

I INV 1594 upptagas följande nattvardskärl: »En tijn diske och Kalk, som foten er aff Kauber (koppar) förgylt och dett offverste er af söelffer förgylt». I Haqvin Spegels inventarium 1680 upptagas dessa kärl fortfarande men före 1748 måste de av någon anledning kommit ur bruk. I INV. från detta år ha de ersatts med följande nattvardskärl: »En Kalck och Disk af silvfer, oförgylt (bortstulet 1802). 2ne Thenflaskor, hvartera på ett stop. En Tenflaska liten på ett halft stop. En Kalck och disk af Teen brukas vid socknebod (det ovan beskrivna sockenbudstyget). En liten ten flaska, at hafwa vijn uti. En stor fyrkantig glasflaska brukas vid comunionen. En bouteille Dito.»

Ljuskronor av malm eller mässing. —1. (i koret) med 12 ljusarmar i två kransar, (se fig. 39), stammen krönes av en örn samt avslutas nedåt med ett groteskt dubbelhuvud och handtag, runda droppskålar. 1600-talet. H 78. —2. (i långhusets Ö del) med 16 ljusarmar i två kransar samt 8 små prydnadsarmar i en krans. Stammen krönes av en örn och avslutas nedåt i kula med knopp. 1600-talstyp. H 88. —3. (i långhusets V del) med 12 ljusarmar i en krans samt 12 prydnadsarmar i två kransar avslutade i klockformade blommor. Runda veckade droppskålar. Stammen krönes av kula med handtag och avslutas nedåt i kula med knopp. 1600-talstyp. H 67.

FÖRSVUNNA
NATTVARDSS-
KÄRL

LJUS
REDSKAP

Fig. 89. Kollekttavla av ek med snidad S. Olof. 1300-talet. Nu i GF. Foto 1963. Eichenes Kollektbrett (Bedel) mit geschnitztem St. Olav, 14. Jh., nun in Gotlands Fornsal. Carved oak collection plate, with figure of St. Olof; 14th cent.

TEXTILIER * Mässhakar: —1. Av röd sammet kantad med guldgaloner och guldspets. På ryggsidan kors av guldband. 1700-talets mitt. L 110, resp. 88. Skadad, ej i bruk. —2. Av ljus-röd sidendamast (tidigare använd i ett antependium) med vitt foder av grovt linne, 1900-tal. L 110, resp. 120.

Håvar (ett par) av brun, starkt blekt sammet på läderstomme med guldgaloner. Svartmålade skaft med svarvade ändknoppar; holk med två klockor. Inskrift på den ena håven: AF SJÖMAN GUSTAF FREDRIK GUSTAFSSON SKÄNKT TILL LYE KYRKA DEN 26 . . . EMBER 1824 (?). — L 170.

FÖRSVUNNA
TEXTILIER

I den äldsta bevarade inventarieförteckningen från år 1594 upptagas följande nu förkomna textilier: »Eth Alter klaed och eth Alterlagen — Tho messe hageler som bruges — Tho messe hageler som icke bruges. — En gamla Chorakaabe — Eth Röckelin».

När ny inventarieförteckning upprättades 1748 upptogs följande textilier: »Ett altare-Kläde af rödt kläde förärdt af Maria Lars Dotter Sigulds — Ett gammalt Dito af Linnet — Ett stycke rödt af Sametspleus, lämnat öfver Mässhagelen — Ett handkläde till funten — En Mässhagell gammal, obrukelig — En Mässkiorta förärad af Herr Rådman Herråker».

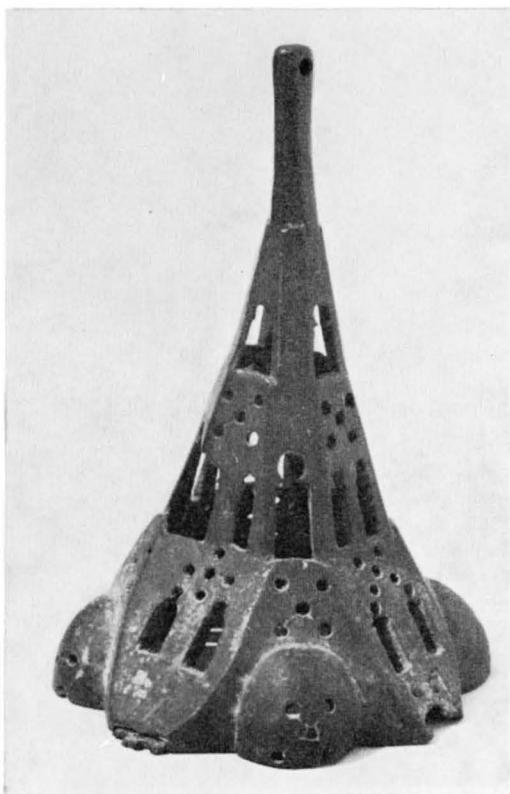

Fig. 90. Lock till rökelsekar, 1300-talet. Foto 1963.

Deckelhaube eines Räucherfasses, 14. Jh.
Cover of copper censer, 14th cent.

Kollekttavla av ek (fig. 89). Framför dess ändgavel, som krönes av en snidad korsblomma och flankeras av fialer, står en snidad manlig figur (S. Olof?). Spår av ursprunglig färg (gult, grönt) och försilvring på helgonets dräkt samt på gaveln. 1300-talet. H 30, B 14,5, L 30. Nu i GF (inv.nr D 13836).

DIVERSE

Av ett rökelsekar av malm är endast locket bevarat (fig. 90). Det är fyrsidigt med genombrutna halvrunda utsvällningar nedtill; åttssidig spira, överst försedd med hål för fästeanordning. Hela locket är genombrutet med trepassformigt avslutade, fönsterliknande öppningar samt med runda hål ordnade i grupper om 5 hål. 1300-talet. H 16, D 10,5.

Kärl av hamrad koppar (fig. 91) ovalt. Lock med penninghål på ena långsidan, låsanordningar på kortsidorna samt en ring överst som handtag. Nämnas i inv. 1737: »En gammal Kopparask . . . at lägga uti kyrkians pengar.» Jfr liknande kärl i Etelhem (s. 158), Garde och Alskog. Sannolikt från 1600-talet. L 25, B 20, H (med lock) 18, Dj 13.

Kyrkstöt (kyrkpick) med rödmålat skaft och svarvad gulmålad ändknopp (fig. 92). L 213.

Fig. 91. Käril av koppar, 1600-talet. Foto 1963.
Kupfergefäß, 17. Jh. Copper vessel; 17th cent.

MÖBLER

Bord av furu (fig. 93) med oval skiva, som vilar på två kontursågade bockar sammanhållna av två kilade mellanstycken och en svängd fotbräda. 1700-talet. H 8, skivans L 99, B 75.

GRAVSTENAR

Kyrkan äger ett stort antal runminnen, dels ristningar på murarna (se s. 31) dels gravstenar med runinskrifter¹. Gravstenarna ha en tid legat på kyrkogården, men ha nu inlagts i korgolvet, vilket skedde 1955-61. —1. (G 99, i korgolvet S om altaret) av ljusgrå kalksten rektangulär. På mittytan kors med ring och bladornament på trappformad fot. Kring kanten runristning, som i tolkning lyder: *Jakob i Lilla Rone han lät göra denna sten över sin fader Olav och sina bröder Liknvid och Simon. Må vi bedja för dem och alla kristna själar. Och då hade förlidit från Guds födelse fjorton hundra år och ett år mindre än femtio år. Och i det året var runan K printal och runan r söndagsbokstav i elfte raden*². Mått 190 × 105. —2. (G 100, i korgolvet N om altaret) av ljusgrå kalksten, trapetsoid upptill triangulärt avslutad. På mittytan ristat ringkors (se fig. 95), prytt med bladliknande ornament. Kring kanten runinskrift: *Denna sten lät husfru Rudvi göra över sin man, Jakob i Mannagården, som blev skjuten ihjäl med en bössosten från Visborg, då konung Erik*

¹ Samtliga runinskrifter äro tolkade och utförligt behandlade i: SVR 11, GOTLANDS RUNINSKRIFTER, s. 154 ff. Beteckningen G jämte siffror hänvisa till detta arbete.

² Beträffande printal och söndagsbokstav se N. LITHBERG, *Computus*, utg. av S. O. JANSSON, Nordiska Museets handlingar, 29, Sthlm. 1953, s. 225.

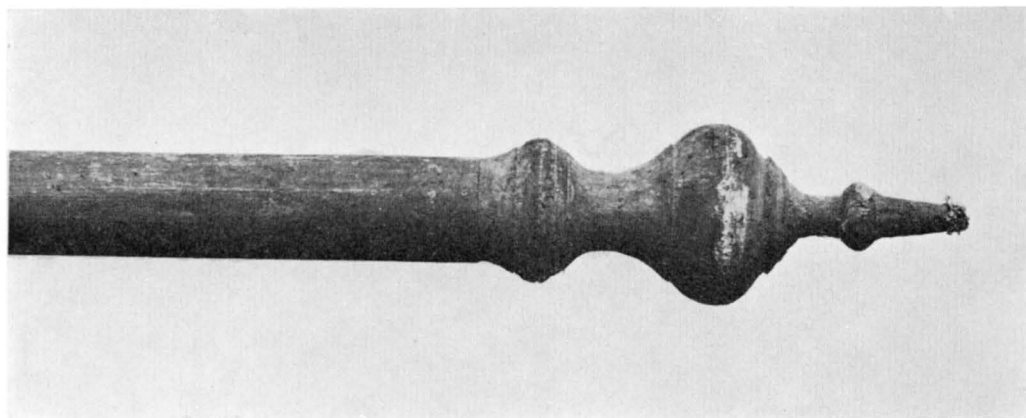

Fig. 92. Kyrkstöt av trä, 1700-talet (?). Foto 1963. S. 85.
Hölzerner Kirchengaufseherstock, 18. Jh. (?). Wooden beadle's wand; 18th cent. (?).

var belägrad på nämnda slott¹. Och då hade lidit från Guds födelse fjorton hundra år och ett år mindre än femtio år. Vi bedja, att Gud vare nådig mot hans själ och alla kristna själar. Amen. Mått 203 × 117 resp. 110. —3. (G 101) av grå kalksten, i tre delar av vilka två sammanfogats och inlagts i korgolvet. Den tredje delen förvaras i GF (inv.nr 4828), trapetsoid, mittytan saknar ornering. Kanten är fasad vilket innebär att hållen utgjort täckstenen till en gravkista eller ett gravvalv. Kring kanten runristning, som i tolkning lyder: *Gairvald i Lye han lät göra detta gravvalv över sin son. Jakob i Rotarve . . . och Ragnvid de jingo arv efter Gairvald i Lye.* Mått: a. 98 × 83 resp. 72. b. 69 × 50. c. 35 × 32. Urspr. L omkr. 200. —4. (G 102, i korgolvet N om altaret), av ljusst rödgrå kalksten. På mittytan kors med enkel ring, alla fyra korsarmarna trappformigt avslutade. Kring kanten runinskrift, som lyder i tolkning: *Botulv i Megensarve lät göra denna sten och lade den över Peter, sin fader.* Mått: 187 × 83. —5. (G 103, i korgolvet vid sakristieingången), av grå kalksten, trapetsoid. På mittytan bladornerat ringkors med inskrift i korsringen samt kring kanterna. Den lyder i tolkning: *Joan i Mannagården han lät göra denna sten över sin fader Botulv och hans fränder (?) Bot- och Rodvid . . . Gören väl och bedjen för alla deras själar . . .* Mått: 195 × 100 resp. 90.

—6. (i korgolvet) av grå sandsten, rektangulär. Nederst kartusch med inskriften: L IS/ B (= stenhuggarens sign?). Övrig text oläslig. Mått: 135 × 90. —7. (i korgolvet) av grå sandsten, rektangulär. I hörnen de fyra evangelistsymbolerna i relief inom ned-sänkta rundlar, varav endast den i övre v. hörnet är helt bevarad, Matteusängeln (?).

¹ ERIK (XIII) AV POMMERN, svensk-dansk-norsk unionskonung (o. 1382—1459) anlade omkr. 1411 Visborgs slott. Dit drog han sig tillbaka 1438, kort innan han förklarades avsatt som konung i Sverige och i Danmark. Därifrån bedrev han under 1440-talet sjöröveri på Östersjön. 1449 utsattes Visborg för belägring av KARL KNUTSSONS trupper, i vilken även gotländska allmogemän deltog.

Fig. 93. Bockbord av furu, 1700-talet. Foto 1962. S. 86.
Tisch aus Tannenholz, 18. Jh. Pinewood trestle table; 18th century.

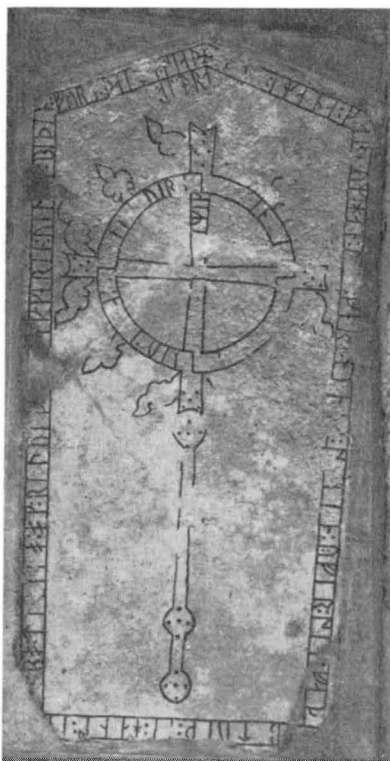
Längst ned kartusch, ramad av lagerkrans samt inskriften: LIS/B (= stenhuggarens sign?). På mittytan inskriften: HER UNDER DENNE STEN/ LIGER BEGRAFNE DISSE 3 SALIGE BARN/ HVED NAFN PER LAR/SON BIAERGIS SOM/ DÖDE ANNO 1695/ DEN 6 APRIL OCH VAR/ 11 ÅR OC 3 MÅNER:/GAMAL. — LARS HANSSON BIER/GIS DÖDE ANNO 1694/ DEN 30 APRIL OC VAR 12 VII (12 år och 7 månader?) ÅR GAMAL:/ GERTRU HANSDOTER BIERGIS DÖDE ANNO/ 1696 DEN 6 IVNNIO/ VAR 40 VII ÅR (40 år och 7 månader ?) GAMAL./ GUD GIFVE DEM EN FRYGDE FOL OPSTAN/DELSE PAA DEN YDERSTE DAG. Mått: 135 × 112. —8. Av grå sandsten, endast övre delen bevarad, sannolikt ursprungligen rektangulär. I hörnen evangelistsymboler i relief: Matteusängeln och Markuslejonet. På mittfältet inskriften: ANNO 1686 DEN 12 DESSEMBER DÖDE/ SALIGE I HERREN DODIGE OCH GWFRWTIE HOSTO GERTRO IVRGENES DOTER MAN/ . . . DE OCH LIGER HER UNDER BEGRAFVE/ FORVAENTER EN ERRE FOLE OP STANDLE PAA DEN YDERST DOMME DAG: HINDES/ ALDERS A HAR VARET 24: SIDE HANSOF. Mått 85 × 120. —9. Del av gravhäll av grå sandsten, endast övre h. hörnet be-

varat, sannolikt ursprungligen rektangulär. Del av inskrift inom oval, begränsad av dubbla ristade linjer: UNDER/ BEGRAF/ VI (?) BARN. Mått: 50 × 52.

Kyrkans enda klocka (fig. 95), som har sin plats i tornets tredje våning, har följande inskrifter: (runt halsen) LAVDATE EVM IN TYMPANO ET CHORO LAVDATE EUM IN/CHORDIS ET ORGANO/ LAVDATE EVM IN CYMBALIS BENE SONANTIBUS LAVDE EVM/IN CYMBALIS IVBILATIONIS. (= Loven honom med puka och dans, loven honom med strängar och orglar, loven honom med jublande cymbaler). Ps 150:4-5, och (runt slagringen) OMNIS SPIRITVS LAVDET DOMINVM HALELVIA DURCH/ GOTTES HVLFFE GVRGEN PVTENSEN¹ IN STOCKHOLM/ ME FECIT ANNO 1650. (= allt vad anda har love Herren. Halleluja! (Ps 150:6). Med Guds hjälp gjorde mig Jurgen Putensen i Stockholm år 1650). Mått: D 97, H 88 (med krona). Enligt uppgift skall detta vara den första gotländska klocka som gjutits i Stockholm².

Kyrkan har sannolikt ursprungligen ägt tre klockor, vilket framgår av de tre skoningar (sturkar), som finnas i första tornvåningen (jfr s. 26).

Enligt en gammal tradition skulle socknen ha fått sitt namn, Lye, genom att kyrkan ägde Gotlands första klocka. Här om skriver HILFELING 1800 (s. 141): »Man säger hon fått sitt namn af Ljud, som här kallas Lye eller Ly; emedan den första klocka här blifvit uphängd och hörd på Gothland.»

KLOCKAN

Fig. 94. Gravsten (nr 2) med runristning. Foto I. Anderson.

Grabplatte (nr. 2) mit Runenritzung.
Gravestone (no. 2) with runic inscription.

¹ JURGEN PUTENSEN, klockgjutare i Sthlm, verksam 1631—1658, † 1660. — L. M. HOLMBÄCK, Klockor och klockringning, Malung 1951.

² L. M. HOLMBÄCK, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, i: JULHÄLSN. VISBY 1959, s. 56 f.

SAMMANFATTNING

I. Under 1100-talets senare hälft uppfördes en liten romansk kyrka bestående av kor och långhus. Av denna är endast långhuset bevarat. Om utformningen av koret, som revs när det gotiska koret byggdes på 1300-talet, finnes inga uppgifter. — Relikkista av sandsten inmurad vid tornets V portal (fig. 13) med märkliga reliefer av den gotländske stensemästaren Sigraf.

II. Under 1200-talets andra fjärdedel fullbordades den första stenkyrkan genom uppförandet av ett stort galleritorn i V (fig. 4). I samband härmed revs långhusets V mur och tornrummet förenades med

Fig. 95. Kyrkans klocka, gjuten i Stockholm 1650 av Jurgen Putenson. Foto 1962.

Glocke der Kirche, gegossen 1650 von Jurgen Putenson in Stockholm. The church bell, cast in Stockholm by Jurgen Putenson in 1650.

långhuset genom en hög tornbåge (fig. 36). Avplankning i stavkonstruktion i tornets första övervåning (fig. 26, 27), förmodligen använd som förvaringsutrymme eller härbärge.

Inv.: Dopfund av grå sandsten (fig. 85) med enkel o-ornerad cuppa. Processionskrucifix av förgylld koppar med emaljnläggningar (fig. 73—75), limogesarbete.

III. Under 1300-talets andra fjärdedel revs det romanska koret och i dess ställe uppfördes ett mäktigt gotiskt kor samt en sakristia. Man avsåg sannolikt att ersätta även långhuset med en efter det nya

koret avpassad nybyggnad. Långhuset förenades med det nya koret genom tunna provisoriska murar utan sockel (fig. 7), vilka dels voro betingade av nya byggnadsplaner, dels av att man skulle få rum med sidoaltaren i långhusets SÖ och NÖ hörn. Koret är ett verk av anonymmästaren *Egypticus'* byggnads-hytta. Det fick en ståtlig, rikt skulpterad portal i S (fig. 16—22) och försågs samtidigt med kalkmålningar (fig. 46, 47) och en svit vackra glasmålningar (fig. 54, 55), nu den största bevarade i Norden.

Inv.: Kollekttavla med snidad S. Olofsfigur (fig. 89) samt rökelsekar, av vilket endast locket är bevarat (fig. 90).

IV. Vid 1400-talets mitt försågos långhusets N och S väggar med kalkmålningar av Passionsmästarens verkstad (fig. 48—50). Samtidigt kompletterades 1300-talsmålningarna i koret (fig. 47).

Inv.: Triptyk med målade framställningar av Kristi födelse i enlighet med den Heliga Birgittas uppenbarelser (fig. 63—67), lübeckarbete från 1400-talets förra hälft. Altarskåp daterat 1496 (fig. 58—62); i corpus mittfält en skulpterad nådastolsframställning (fig. 60). Tiumfkrucifix från 1400-talets senare hälft (fig. 70). Gravstenar med runinskrifter från århundradets mitt (fig. 94).

V. 1500-talet. Efterreformatoriska kalkmålningar på långhusets S mur V om portalen (fig. 51).

VI. 1700-talet. Tornhuv med samma form som den nuvarande uppfördes 1779 efter ritningar av ark. O. Tempelman. Långhusets innertak målades med figurframställning, Kristus i Majestät inom kartusch (fig. 39) samt akantusrankor. — Predikstol från 1705, enligt inskrift målad 1726 (fig. 76).

VII. 1800-talet. Kyrkan genomgick under 1800-talet omfattande reparationer. 1891 företogs en genomgripande inre restaurering under ledning av byggmästare Nils Pettersson, Visby. Nytt golv av cement, nytt altarskrank. De slutna bänkarna från 1600- och 1700-talen utbyttes mot en öppen bänkinredning, den nuvarande (fig. 79). Ny orgelläktare med enkel vitmålad bröstning.

VIII. 1900-talet. 1939 ersattes tornhuv från 1779 med en ny av samma utformning som den gamla (fig. 3). — 1954—55 genomgick kyrkan ånyo en omfattande inre restaurering efter förslag av ark. Erik Fant och Olle Karth. Långhusets murar höjdes ca 1 m för att frilägga triumfbågens översta del. Brandfritt valv inlades ovanför det platta innertaket av trä. Medeltida kalkmålningar framtogos i långhuset och koret (fig. 46—52). Orgelläktaren från 1891 revs och i dess ställe uppfördes ett orgelpodium i tornkammaren (fig. 36). Inredningens ursprungliga färger framtogos och konserverades. — Några år senare (1961) återfördes kyrkans triumfkrucifix från Gotlands Fornsal och uppsattes efter renovering på sin ursprungliga plats i triumfbågen.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kirche von Lye setzt sich aus einem stattlichen Chor mit geradem Schluß, einem niedrigeren Langhaus sowie einem Turm mit Seitengalerien im Norden und Süden zusammen (Abb. 3). Das Langhaus ist der älteste Bauteil und wurde wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts aufgeführt. Darauf folgte der Turm in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Der geräumige Chor mit der Sakristei, an den sich ein entsprechend größeres Langhaus und ein Turm anschließen sollten, wurde im zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts erbaut.

Das Baumaterial ist grauer, zum überwiegenden Teil behauener gotländischer Kalkstein. Zusätzlich kommen rötlicher Kalkstein sowie gelbgrüner Sandstein und Backstein vor. Bestimmte Bauteile, wie Portale, Sockel und Umfassungen, weisen eine feinere Bearbeitung des Kalksteins auf.

Der Kernbau von Lye bestand demgemäß aus dem heutigen Langhaus sowie einem Chor, dessen Aussehen wir nicht kennen. An dieses Langhaus ist später ein großer Turm mit Seitengalerien gefügt worden, indem die Westmauer des Langhauses abgetragen wurde, um den Turmraum mittels eines hohen und weiten Turmbogens mit dem Langhaus zu vereinigen (Abb. 37). Der Haupteingang wurde damit nach dem Westen verlegt und durch ein stattliches Portal betont (Abb. 12), neben dem ein älterer Reliquien-

sarkophag eingemauert wurde (Abb. 13—14), mit beachtlichen Reliefs des gotländischen Steinmeisters Sigraf aus der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts.

Etwa hundert Jahre nach der Vollendung dieser ersten steinernen Kirche zu Lye durch den erwähnten Turmbau war die Gemeinde schon bereit, ein neues großangelegtes Bauvorhaben aufzunehmen. Der romanische Chor wurde niedergerissen und an seiner Stelle ein breit ausladender gotischer Chor mit einem Sakristeianbau aufgeführt. Man plante also wahrscheinlich eine völlige Erneuerung der Kirche, die aber aus politischen und wirtschaftlichen Gründen nicht ganz zum Zuge kam. Der neue Chor, der mit dem romanischen Langhaus durch dünnere provisorische Mauern ohne Sockel vereinigt wurde, ist das Werk eines bedeutenden gotländischen Steinmeisters, dem Johnny Roosval den Symbolnamen »Egypticus« gegeben hat und dessen Schöpfungen sowohl in der Architektur als auch in der Bauplastik durch eine monumentale Schwere gekennzeichnet sind (Abb. 16—22).

Chor und Langhaus besitzen eine reiche mittelalterliche Ausmalung, die sich auf drei Perioden verteilt. Die ältesten Malereien befinden sich im Chor, wo das Gewölbe (Abb. 46) und die Nordmauer (Abb. 47) mit großfigurigen Szenen geschmückt sind. Sie scheinen unmittelbar nach der Vollendung des Chorbaus, also im 2. Viertel des 14. Jahrhunderts, entstanden zu sein. — Die Malereien der zweiten Periode sind die am meisten umfassenden und befinden sich sowohl im Chor als auch im Langhaus (Abb. 48—50). Sie stammen von einem auf Gotland um die Mitte des 15. Jahrhunderts sehr lebhaft tätigen Maler, der unter dem Namen »Passionsmeister« bekannt geworden ist. Seine Passionsszenen und Märtyrerlegenden sind oft drastisch erzählt, einfach und naiv. Sie erscheinen in ihrem textilen Charakter wie ein Ersatz für Wandbehänge. An der Langhausnordwand tritt der auf Gotland sehr häufige Passionsfries auf, des weiteren sind Abschnitte aus Heiligenlegenden sowie große Heiligenfiguren in architektonisch gestalteten Einfassungen dargestellt. — Die dritte Periode der Ausmalung, die schon in nachreformatorische Zeit fällt, umfaßt nur zwei Darstellungen an der Langhausnordwand (Abb. 51), welche wegen ihrer Seltenheit in der fraglichen Zeit auf Gotland ein besonderes Interesse verdienen. Auf Grund ihres ausgesprochenen Renaissancecharakters und der Art der Trachten darf man sie auf das 2. Viertel des 16. Jahrhunderts datieren.

Die Kirche von Lye ist vor allem in die Geschichte der mittelalterlichen Glasmalerei Skandinaviens eingegangen, von der sich sonst nur relativ geringe Reste erhalten haben. Die Dreifenstergruppe in der Ostwand des Chors enthält eine ungewöhnlich reiche Folge von Glasmalereien, die größte Schwedens und damit zugleich der nordischen Länder (Abb. 53—55). Der Zyklus umfaßt 14 Scheiben mit figuralen Szenen, 4 Scheiben mit architektonischen Motiven und 11 Scheiben mit Blattornament, zusammen also im Chor 34 Scheiben.

Die gesamte Glasmalerei in Lye scheint im 2. Viertel des 14. Jahrhunderts geschaffen worden zu sein, von einem Meister, der unter Einflüssen aus Norddeutschland arbeitete, wo damals vor allem Lübeck in dieser Kunstgattung einen hervorragenden Platz einnahm.

Von der erhaltenen mittelalterlichen Ausstattung steht der Schrein des Hochaltars noch auf seinem ursprünglichen Platz. Im Corpus stellt die Holzplastik den Gnadenstuhl inmitten der Apostel dar (Abb. 60). Auf den Außenseiten der Flügel haften noch Malereifragmente (Abb. 61—62). Der Schrein ist inschriftlich 1496 datiert, und ist von einem Bauern des Kirchspiels gestiftet.

Eine beachtliche Altartafel (Abb. 63—67) mit gemalten Darstellungen der Geburt Jesu nach den Offenbarungen der Heiligen Birgitta, ist eine Lübecker Arbeit hoher Qualität aus dem Anfang des 15. Jahrhunderts, doch leider in schwer beschädigtem Zustand.

Von der übrigen mittelalterlichen Ausstattung lassen sich die Taufe aus Kalkstein aus dem 13. Jahrhundert (Abb. 85), ein Triumphkruzifix vom Ende des 15. Jahrhunderts (Abb. 70), ein wohl erhaltenes Prozessionskruzifix des 13. Jahrhunderts aus Limoges (Abb. 73—75), die Deckelhaube eines Rauchfasses aus dem 14. Jahrhundert, sowie fünf bedeutende Grabplatten mit Runeninschriften (Abb. 94) hervorheben.

Mit Ausnahme einiger während des 19. Jahrhunderts im Langhaus ausgebrochener Fensteröff-

nungen sowie einer geringfügigen Erhöhung der Langhausmauern bei einer Restaurierung von 1954—55, ist die Mauersubstanz der Kirche seit der Unterbrechung der Bauarbeiten kurz vor Mitte des 14. Jahrhunderts unberührt geblieben. Die für Gotland ungewöhnliche Turmhaube (Abb. 3) entstand erst 1780 und wurde 1939 erneuert.

In der Gestaltung des Kircheninneren sind dagegen weit größere Eingriffe festzustellen. Die Kanzel stammt vom Anfang des 18. Jahrhunderts (Abb. 76), die übrige Ausstattung kam im 19. und 20. Jahrhundert hinzu. Bei einer durchgreifenden Restaurierung des Kirchenraumes wurden 1891 Gestühl, Empore und Altarschranken in neugotischer Form erneuert. — 1954-55 fand eine neue gründliche Restaurierung des Kircheninneren statt, bei welcher die im 18. Jahrhundert übertünchte mittelalterliche Ausmalung freigelegt und konserviert wurde. Eine Empore in der Turmkammer wurde abgebrochen, und statt dessen die Orgel auf ein Podium gesetzt (Abb. 36). 1961 wurde das Triumphkruzifix aus dem Museum »Gotlands Fornsal« zurückgeholt, wo es seit dem Ende des 19. Jahrhunderts deponiert war, und an seinem ursprünglichen Platz im Triumphbogen wiederaufgehängt (Abb. 35).

SUMMARY

Lye Church consists of a large, straight-ending chancel, a lower nave and a tower with lateral galleries N and S (fig. 3). The nave is the oldest part of the church, built probably during the latter half of the 12th century. Then followed the tower, erected in the first half of the 13th century. The large chancel and the vestry, to which an addition of a larger nave and tower were planned, were built during the second quarter of the 14th century.

The fabric is of grey, mostly dressed Gotland limestone, with some reddish limestone and yellowish-green sandstone and brickwork. In some parts, e. g. doorways, skirtings and surrounds, the material is carefully dressed limestone.

The original church comprised the present nave and a chancel, whose appearance is now unknown. A tower with galleries was added later to the nave. In conjunction with this addition, the W wall of the nave was pulled down, and the interior of the tower was connected with the nave by a high, wide arch (fig. 36). The main entrance to the church, the stately W doorway (fig. 12), was made then. An older sandstone relic chest with remarkable reliefs by Sigraf, a Gotland master, carved during the latter half of the 12th century, was built into the wall beside the doorway (figs. 13—14).

About a hundred years after the first stone church at Lye was finished by the erection of the tower, the parish was prepared to begin a large new building venture. The Romanesque chancel was demolished and a huge Gothic chancel with vestry was erected. The intention was probably to rebuild the whole church, but for political and economic reasons this plan had to be abandoned. The new chancel was joined to the Romanesque nave by thinner, temporary walls without skirtings. The chancel is the work of an important but anonymous Gotland master mason, whom Johnny Roosval has called *Egypticus*. Characteristic of his work is monumental massiveness in both architecture and sculpture (figs. 16—22).

In the chancel and nave are rich medieval murals, representative of three periods. Paintings from the first period are in the chancel, where the vaulting (fig. 46) and N wall (fig. 47) are decorated with scenes with large figures, probably executed immediately after the chancel was completed, i.e. during the second quarter of the 14th century. The paintings from the second period are the most extensive, and are found in both chancel and nave (figs. 48—50). They were executed around the middle of the 15th century, by a painter then active in Gotland, called the Passion Master. His passion scenes and legends of martyrs are often depicted drastically, simply and naively, and, with their textile-like composition, were probably intended as substitutes for tapestries. The rather common passion frieze is

painted on the N wall of the nave. Scenes from legends of saints and large figures of saints are painted in architectonically designed surrounds.

Paintings from the third period, dating from post-Reformation times, are represented by only two scenes on the S wall of the nave (fig. 51). They are especially interesting, for murals from this period are comparatively rare on Gotland. Their obvious Renaissance character and the dresses date them to the second quarter of the 16th century.

Lye Church is best known for its medieval stained glass, little of which is preserved in Scandinavia. The three-light E window of the chancel has a rich suite of stained glass, the largest in Sweden, and thereby also in Scandinavia (figs. 54—55). The suite comprises fourteen panels with figure scenes, four with architectural subjects and eleven with leaf ornament. In the two-light S window is one panel with figures (fig. 54) and four with leaf ornament. Thus the stained glass in the chancel comprises thirty-four panels.

All the stained glass seems to have been executed during the second quarter of the 14th century by a master influenced by North German artists; Lübeck in particular held a prominent position in stained glass in those days.

Among the medieval furnishings preserved in the church is a triptych, still in its original position on the high altar. In the centre panel is a sculptured Mercy Seat (fig. 60) flanked by the apostles. The backs of the wings are decorated with now fragmentary paintings (figs. 61—62). An inscription written when the triptych was presented to the church by a farmer of the parish dates it to 1496.

A remarkable altarpiece (figs 63—67), with a painted representation of the Birth of Christ according to the Revelations of St. Birgitta, is high quality work, executed at Lübeck in the early years of the 15th century, but, unfortunately, seriously damaged.

Among other medieval furnishings is a plain 13th century limestone font (fig. 85), a late 15th century rood (fig. 70), a well-preserved processional cross, 13th century work from Limoges (figs. 73—75), a 14th century censer cover, and five remarkable gravestones with runic inscriptions (fig. 94).

Except for several windows opened in the nave during the 19th century and a small heightening of the walls of the nave during a restoration in 1954—55, the fabric of the church has remained unaltered since the building was completed in the middle of the 14th century. The tower spire (fig. 3), of a type unusual in Gotland, were erected in 1779 and restored in 1939.

The interior has been altered to a far greater extent. The pulpit (fig. 76) dates from the beginning of the 18th century, while all the other furnishings were made during the 19th and 20th centuries. An extensive restoration of the interior was made in 1891, when the old pews, gallery and altar rail were restored in neo-Gothic style.

A new thorough restoration of the interior was made in 1954—55, when the murals, which were covered with whitewash in the 18th century, were uncovered and conserved. A gallery in the bottom chamber of the tower was demolished, and in its place was built an organ podium, on which the organ was built (fig. 36). In 1961, the rood was returned to the church from Gotlands Fornsal (museum) where it had been deposited since the end of the 19th century. It was hung in its original position in the rood arch (fig. 35).

Fig. 96. Etelhems kyrka från SO. Efter tuschteckning av P. A. Säve 1864, ATA.
Die Kirche von Etelhem von SO, Tuschzeichnung 1864. Etelhem Church from SE, after a pen drawing by P. A. Säve, 1864.

ETELHEMS KYRKA

GOTLAND, GOTLANDS LÄN, GARDE TING
VISBY STIFT, SUDERTREDINGENS KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av Erland Lagerlöf, avslutad i mars 1965

TRYCKTA KÄLLOR: STRELOW, s. 142 med årtalet 1182. — BRUNIUS III, s. 42—48. — ROOSVAL, KIRCHEN, s. 212, Taf. 11. — ROOSVAL, CICERONEN, s. 106. f. — G. SVAHNSTRÖM, Etelhems kyrka, anförande vid kyrkans återöppnande den 8 juni 1958, i: JULHÄLSN. Visby 1958, s. 29—40. — A. WEDIN, Etelhems kyrka, *ibid.*, s. 163—164. — Tidningsartiklar i samband med kyrkans restaurering 1957—58: GA 8/3, 1957, 7/6 1958.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB. SAML.: VILA: INV. 1594; INV. 1680. — KB: WALLINS ANALECTA, III, s. 135; HILFELINGS JOURNAL 1799, s. 197. — RA: ÖIÅ:s skrivelse till K. MAJT 27/5 1788 ang. ny tornhuv; ED handl. 19/2 1869 ang. reparation av kyrkan; ED handl. 10/6 1910 ang. förslag t. uppförande av ny

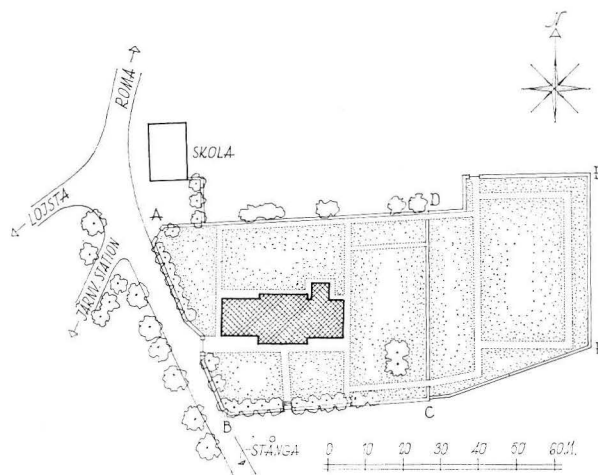

Fig. 97. Kyrkogårdsplan, 1 : 2000. Uppm. J. Söderberg 1943, kompl. 1965.
Grundriß des Kirchhofs. Plan of churchyard.

tornspira. — ATA: INV. (odat. trol. 1830); P. A. SÄVE, BERÄTTELSE 1864, s. 247 ff. (med tuschteckningar: kyrkan fr. SO, lejonskulptur av sandsten å långhusets V mur, samtliga glasmålningar i färg); SNABBINV. 1923 (SAMUEL HEDLUND); F. SUNDBÄRG, 1 bl. ritn. långhusets konsoler (fig. 127) samt kolonnens bas och kapitäl; F. ZETTERVALL, 6 bl. uppmätn. kyrkans S (fig. 106) och V fasader, korportalen, plan, sektioner samtliga fr. 1887; HÅKANSSONS SAMLING II: 241; handlingar rörande rest. 1957—58; 1 bl. ritn. av C-F. MANNERSTRÅLE, fr. grävningundersökning i långhuset 1956; konserveringsrapport av E. OLSSON 1958; fotografier före och efter restaureringen 1957—58. — BST: Ritningar: 1 bl. förslag till tornhuv 1788 (trol. ADELCRANTZ); 2 bl. förslag till restaurering av A. W. LUNDBORG 1869; 1 bl. uppm. av fönster av I. G. CLASON 1878; 4 bl. förslag till inredningsföremål av C. GRUNDSTRÖM 1883; 1 bl. förslag till ny tornhuv av N. PETERSSON 1910; 1 bl. plan och sektion av N. PETERSSON 1910; 1 bl. förslag till uppvärmning med kamin av G. HOLMDAHL 1915; 1 bl. förslag till utvidgn. av kyrkogården av R. LYDAHL 1922; 1 bl. förslag till utvidgn. av kyrkogården av O. KARTH 1947; 7 bl. restaureringsförslag av E. FANT 1952; 5 bl. ändr. av Fants restaureringsförslag av J. FÅK 1957; handlingar bl. a. rörande restaureringen 1957—58; fotografier före och efter restaureringen 1957—58. — LUKI: MANDELGREN, SAML. Ser. V, Visby stift, E.

KYRKANS ARKIVALIER (i VILA): För beskrivningen värdefulla uppgifter finnas i följande avdelningar: RÅK. SPECIAL 1694—1721 (Garde LIb:1), 1777—1795 (Garde LIb:2), RÅK. HUVUDBOK 1783—1959 (LIa:1), RÅK. SPECIAL 1803—1865 (LIb:1); — ST. PROT. (gemensamt med Garde) 1773—1822 (Garde KI:1); — KR. PROT. 1889—1903 (KIII:1); — VIS. PROT. (gemensamt med Garde) 1737—1891 (Garde N:1), Handlingar rörande VIS. INV. arkiv 1885—1928 (Garde N:2), Handlingar rörande kyrka, kyrkogård m. m. 1861—1928 (Garde O:1). — Yngre arkivalier förvaras i pastoratets arkiv i Garde prästgård.

Följande i texten nämnda gårdar ligga i Etelhems socken: *Bara, Bjärby, Botes, Hageby, Kyrkeby, Levede, Nygårds, Sigvallda, Tänglings, Uggloser, Västringe.*

Fig. 98. Kyrkan från SO. Foto 1963.
Die Kirche von SO. The church from SE.

Fig. 99. Kyrkogårdens S ingång. Foto 1964.
S Eingang des Kirchhofs. S entrance to churchyard.

KYRKOGÅRDEN

Den gamla kyrkogården närmast kyrkan (fig. 97: A—B—C—D) höjer sig något över omgivande terräng framför allt i SO. Den omgives av en mur av kalksten i bruk. I V och S huvudingångar, som leda fram till kyrkans portaler. De flankeras av tornliknande portstolpar av huggen kalksten (fig. 99), utförda efter ritningar av ark. A. W. Lundborg 1869. Grindar i S av trä, i N av järn. En ingång i NV med trästolpar och grindar av trä. Utmed muren planterade lövträd.

Vid vis. 1765 anmärktes att nästan alla begravningar skedde inne i kyrkan på grund av »den nedriga och sankta Jordmänen uppå Kyrkogården». Detta ansågs olämpligt inte minst av sanitära skäl, men även med tanke på den skada kyrkans golv åsamkades vid varje grävsättning¹. Av denna anledning förbättrades kyrkogården genom påförande av jord och vid 1700-talets slut skedde de allra flesta begravningarna på kyrkogården (VIS.PROT.).

Stigluckor ha funnits. Så sent som 1856 skaffades kalk och bräder »För nya Likportens uppställande» (BÄK.) och samtidigt betalas för en reparation av »den gamla porten». Den S stigluckans dörr hade enligt SÄVE² ett låsvred med den latinska in-

¹ Begravning under kyrkornas golv förbjöds genom en kgl. förordning 1822.

² P. A. SÄVE, BERÄTT. 1864, s. 248 (m. tuschteckning).

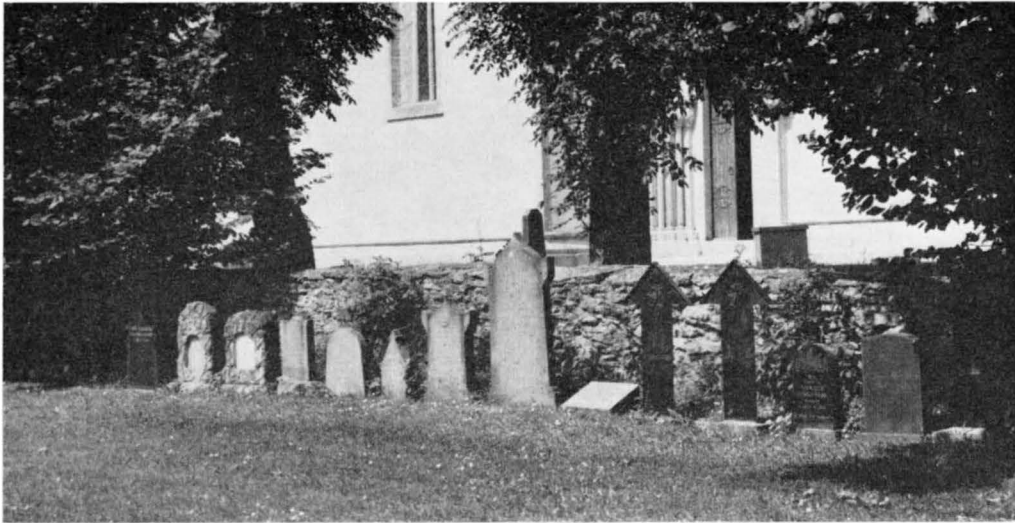

Fig. 100. Gravstenar vid kyrkogårdens S mur. Foto 1962.
Grabsteine an der S Kirchhofsmauer. Gravestones at S wall of churchyard.

skriften: ALIIS IN SERVIENDO CONSUMOR 1574 (= Jag förnöttes genom att tjäna andra 1574).

År 1774 beslöts, att man skulle anskaffa en landsvägsbom vid kyrkan »till at hindra thessa Guds buds föragtare, at the åtminstone under Gudstjensten måge blifwa hindrade ifrån sitt förargeliga framfarande» (KR. PROT.).

Kyrkogården utvidgades med ett stort område åt Ö (fig. 97: C—D—E—F) 1951 efter förslag av ark. Olle Karth, fastställt av BSt 1947. Det nya området kringgärdas av en kallmur av kalksten täckt av kalkstensplattor lagda i bruk. I V ligger den gamla muren kvar fullt synlig i markplanet. En ingång i N med murade portstolpar av sandsten täckta av pyramidformade sandstensplattor. Grindar av svartmålat smidesjärn. Häckar i Ö och NO strax innanför muren.

I samband med en restaurering av kyrkan 1957/58 uppställdes vid kyrkogårdens S mur ett antal gravstenar, de flesta från 1800-talet och 1900-talets första decennier (fig. 100).

KYRKOPYGGNADEN

Etelhems kyrka består av ett rakslutet kor, ett nästan kvadratisk långhus med mittpelare och ett torn i V. Det kraftiga tornet är byggnadens äldsta del, uppfört vid 1200-talets början. Koret och långhuset synes ha uppförts samtidigt eller med kort tidsintervall omkr. 1300. Sakristian på korets N sida tillkom sannolikt under 1600-talet.

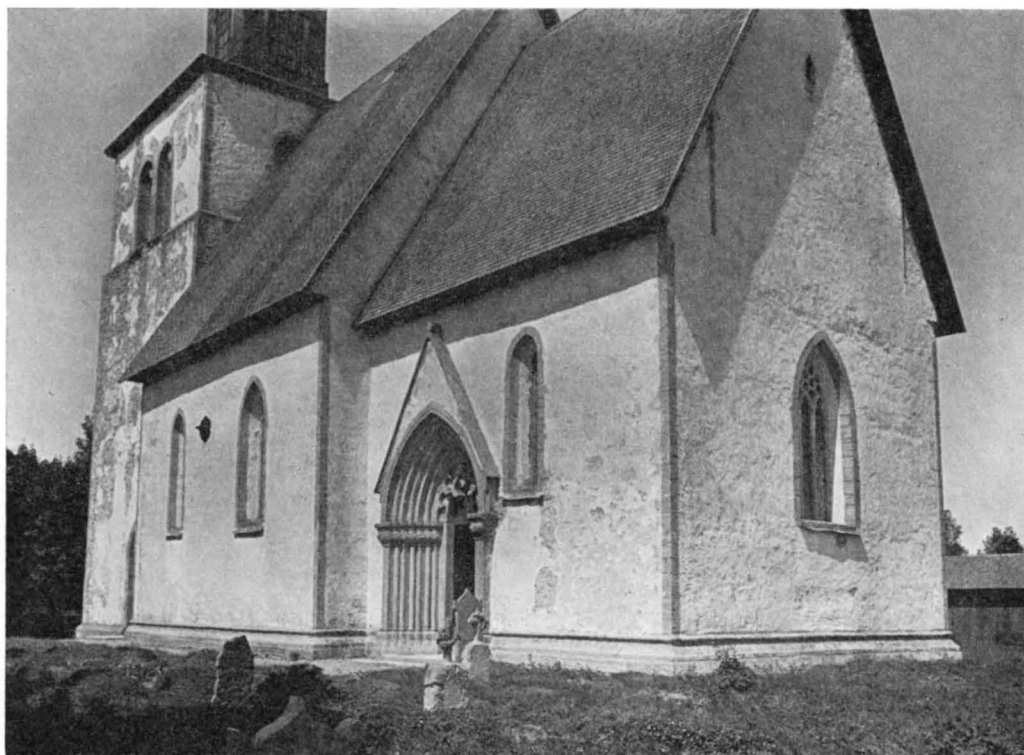

Fig. 101. Kyrkan från SO. Foto O. Sörling 1890.
Die Kirche von SO. The church from SE.

MATERIAL

Kyrkobyggnaden är uppförd av grå och ljusröd kalksten, vilken i vissa arkitekturdetaljer såsom portaler, socklar och fönsteromfattningar är fint huggen. Ett undantag utgör tornets N portal, som till största delen är uppförd av grågrön sandsten. Hela kyrkobyggnaden är nu putsad, vilket senast skedde sommaren 1962, då grå activanputs pålades. Hörnkedjor av huggen kalksten med putsrand ca 22 cm från murhörnet på koret och långhuset samt ca 21 cm på tornet. Tornet har enkel skråkantsockel (fig. 106), medan långhuset och koret ha skråkantad sockel överst försedd med rundstav (fig. 106).

INGÅNGAR

Tornet har på S sidan en stor rundbågig tvåsprångig portal (fig. 108) med två flankerande kolonnetter i det yttersta språnget. I motsats till kyrkans övriga material av grå kalksten är denna portal till största delen uppförd av ljusröd kalksten (jfr långhusets mittkolonn s. 117). Kolonnetterna uppbära veckkapitäl (fig. 109) samt vila på baser med hörnblad på höga nederst avfasade socklar. På kapitälerna och innersta sprången ligga tunna hålkälade täckplattor. Posterna, som äro utförda i hela block, uppbära ett rakslutet odekorerat tympanonfält. Hög tröskel samt trampsten med djupt inhugget

Fig. 102. Kyrkan från NO. Foto 1963.

Die Kirche von NO.

The church from NE.

likarmat kors på V sidan. — Portalens inre omfattning är snedsmygig och avslutas uppåt med triangelbåge. I Ö inre smygen ca 90 cm över nuvarande golvnivå en inåt något avsmalnande nisch med nästan kvadratisk öppning, Nischen har sannolikt ursprungligen använts för vigvattenskärl. Nischens H 47, B 52, Dj 64. I V inre smygen en träskodd bomränna, Dj ca 200.

Tvådelad dörr av stående grönbetsade bräder med svartmålade järnbeslag. Tillkom vid en restaurering 1956—58.

Tornets N portal (fig. 110) är rundbågig, tvåsprångig. Det inre och mellersta språngets övre del är av gulaktig sandsten, övriga delar av grågrön sandsten, med undantag för

posterna som äro av kalksten. De vila på hög tröskel. Det mellersta språnget avslutas mycket oregelbundet, vilket tyder på att portalen blivit flyttad (jfr. nedan s. 122). Till denna portal har sannolikt urspr. hört det lejon av sandsten, som nu är inmurat i långhusets V mur nära tornets S portal (fig. 111—112). Lejonet, vars långa svans slutar i en palmett på ryggen, håller framfötterna över sitt offer, en människoliknande figur. Sannolikt har denna skulptur varit inkomponerad i den ursprungliga kyrkans (Kärnkirkans) huvudportal i kapitälhöjd, parallellt med muren (jfr Hablingbo N långhusportal, där lejonen i samband med portalens flyttning vid 1300-talets mitt sannolikt fått en annan placering än den ursprungliga¹). Det är dock ej uteslutet att lejonskulpturen varit fritt placerad på 1100-talskyrkans sydfasad, vilket ofta förekommer i de jylländska stenkyrkorna från samma tid².

¹ ROOSVAL, CIGERONEN, s. 122.

² M. MACKEPRANG, Jydske Granitportaler, København 1948, s. 300 ff, fig. 315—317.

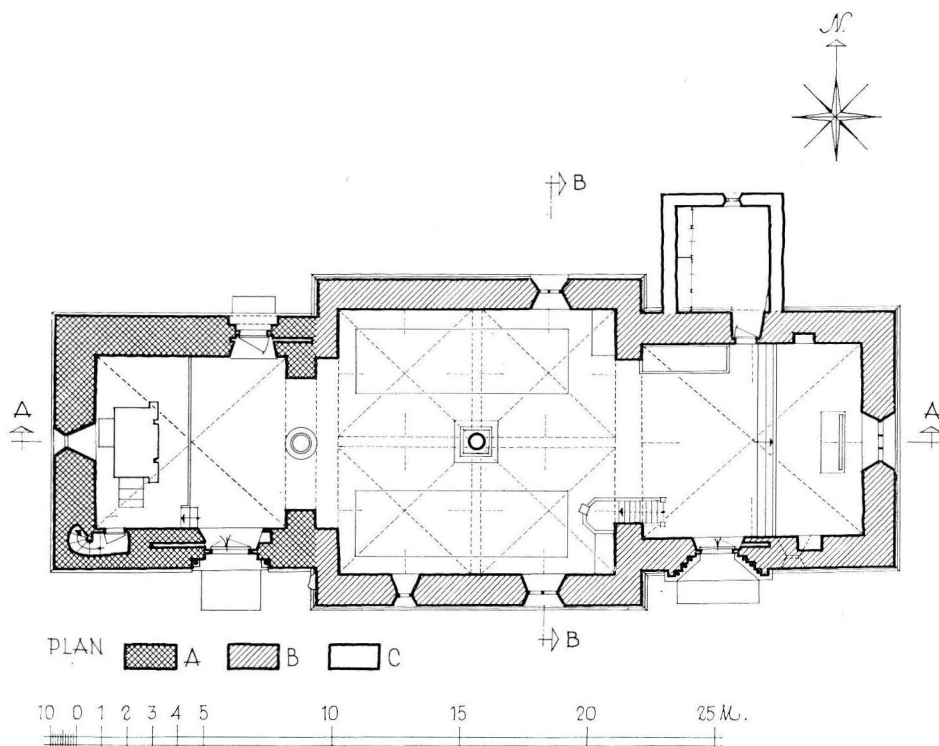
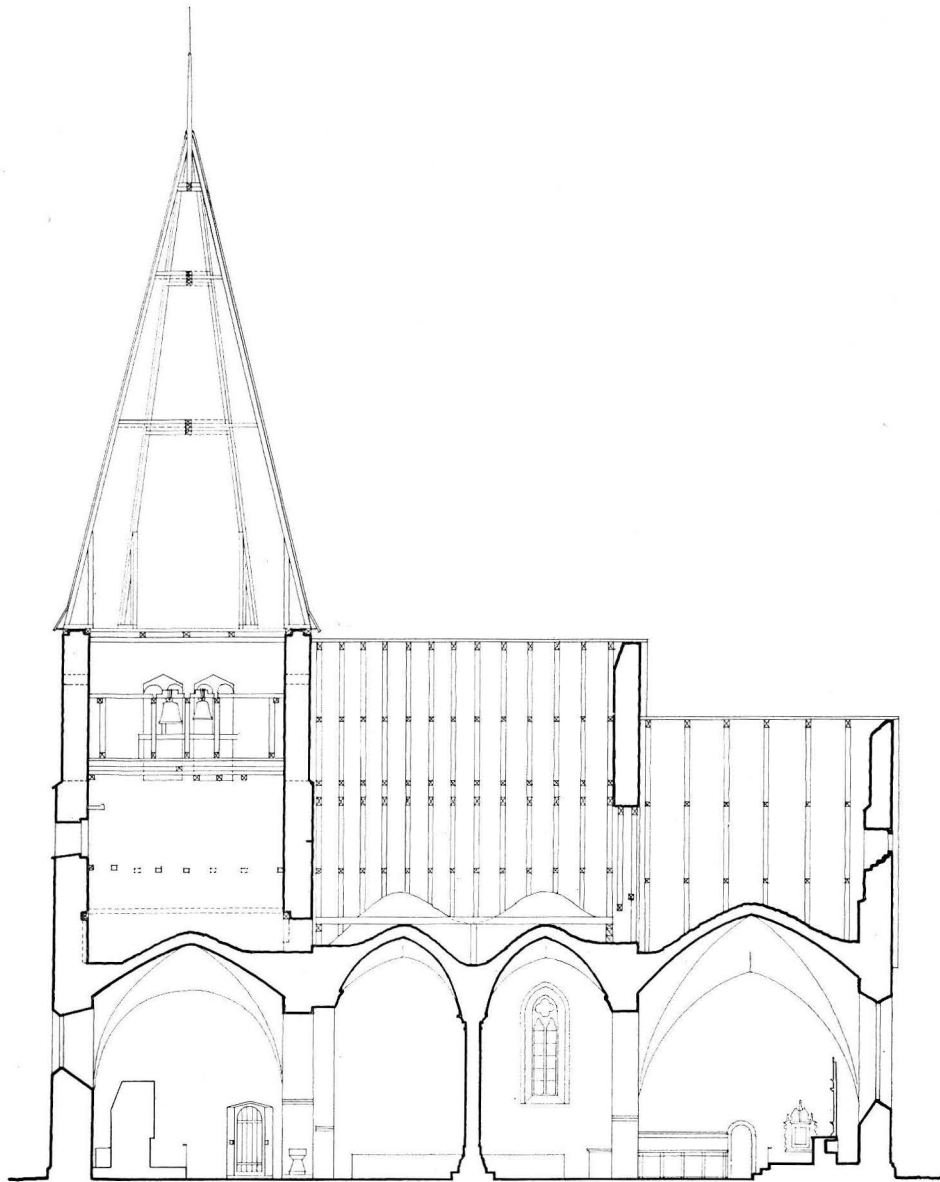

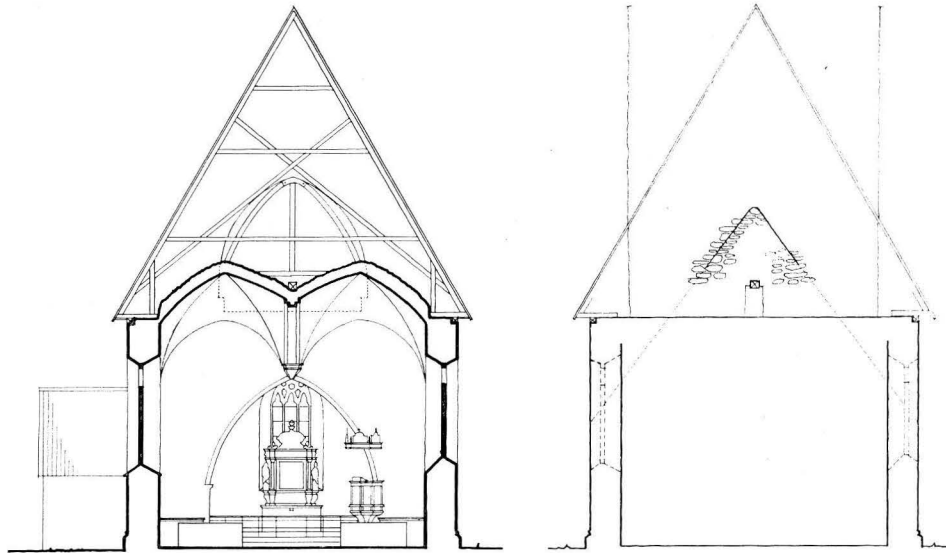
Fig. 103. Plan, 1 : 300. Uppm. J. Söderberg 1961, ändr. 1965.
Grundriß. Plan of church.

SKÄRNING A-A.

Fig. 104. Längdsektion mot N, 1 : 300. Uppm. J. Söderberg 1961, ändr. 1965.
Längsschnitt nach N. Longitudinal section looking N.

SKÄRNING B-B.

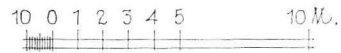
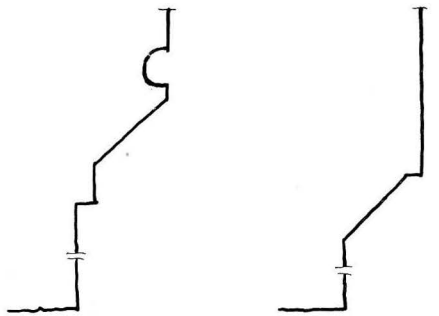

Fig. 105. Tvärsektioner genom långhuset mot Ö och V, 1 : 300. Uppm. J. Söderberg 1961.
Querschnitte durch das Langhaus nach O und W.
Cross-sections of nave looking E and W.

SOCKELPROFILER.

LÅNGHUS
OCH KOR

TORN

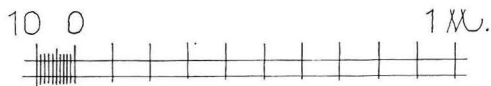

Fig. 106. Sockelprofiler, 1 : 20. Uppm. J. Söderberg 1961.
Sockelprofile.
Profiles of skirtings.

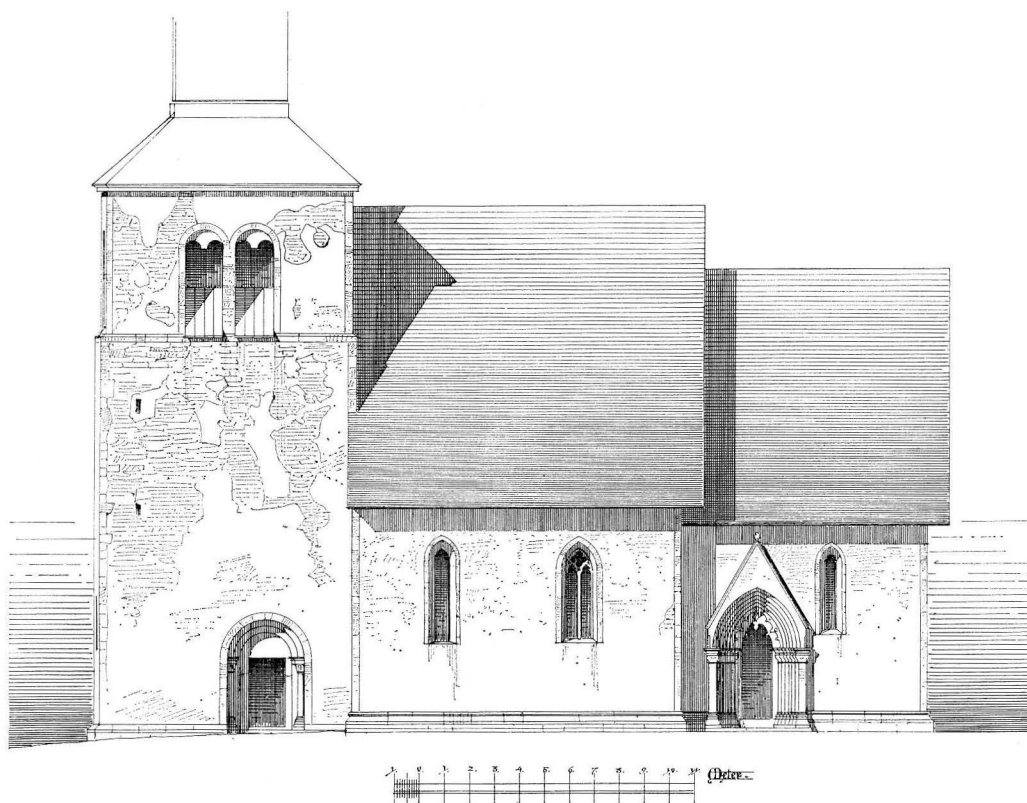

Fig. 107. Kyrkans S fasad, 1 : 300. Uppm. F. Zettervall 1887.
Aufriß von S. S front of church.

Nordportalens inre smyg avslutas uppåt med triangelbåge. Bomrännor i Ö och V smygarna, den Ö längst och med träskoning. L ca 150 cm.

Dörr av stående brunmålade furubräder med beslag av brunmålat smidesjärn. Dörren tillkom sannolikt vid en restaurering 1879—83.

Koret har på S sidan en stor, rikt utsmyckad portal, krönt med vimperg (fig. 113—116). Portalöppningen är avtrappad. Avtrappningens utåtgående hörn ha päronformad genomskärning. I de inåtgående hörnen stå slanka kolonetter. I arkivolten rätvinkliga språng med insatta rundstavar.

Dörrposter på hög tröskel, vars yttre hörn med vulstartad profil, uppbär en trifolieformad tympanonskiva (fig. 113), som har släta hörn och hjäss-»droppar» med palmettformad kontur. Mantel med skulpterade palmettformade droppar i anslutning till kurvaturen och i fälten rosetter, stiliserade blommor och stjärna; överst palmettformade blad på

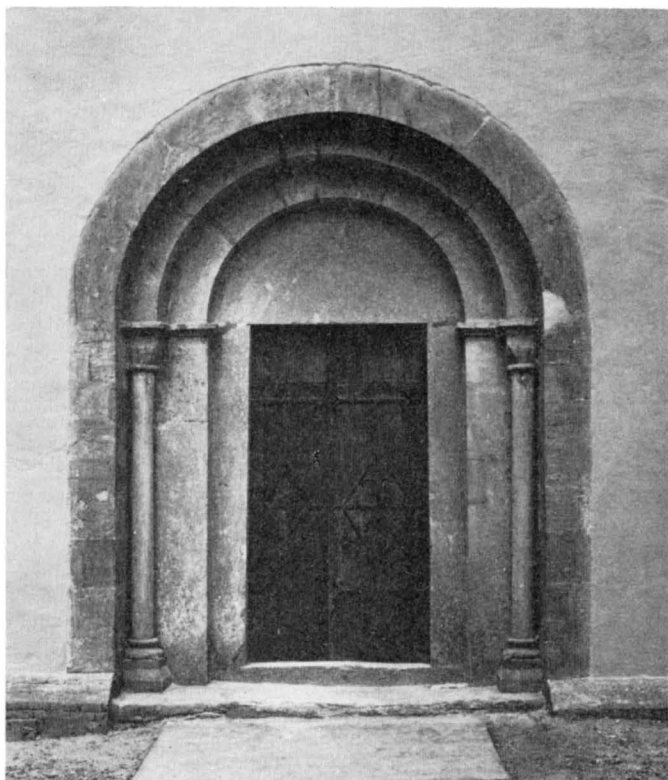

Fig. 108. Tornets S portal. Foto 1963. S. 100.
S Portal des Turms. S door of tower.

långa stjärkar. Kapitälbanden, försedda med profilerade täckplattor, äro dekorerade med stiliserad vegetativ ornamentik (fig. 115, 116), olikartat utformad på Ö och V banden. Likartad ornamentik, dock av enklare utförande, förekommer också på baserna. Vimpergen täckes av hålkälade kalkstensplattor och är försedd med en palmettformad krösten.

Portalen är mycket väl bibehållen. En kolonnett på V sidan är dock förnyad, vid en restaurering 1879—83 (vis.).

Inre smygen avslutas uppåt med triangelbåge. Sidoomfattningar av huggen kalksten. Bomränna i Ö smygen, Dj ca 110 cm, den V igenmurad.

Dörr av stående brunmålade furubräder med svartmålade järnbeslag. Dörning med rosettförmad platta, medeltida. Dörren tillkom vid en restaurering 1879—83.

FÖNSTER

Av kyrkans fönsteröppningar äro korets S och långhusets SV fönster smala och spetsbågiga (fig. 118). Omfattningar av huggen kalksten. Dageröppningen i korets S fönster är utvändigt rundbågig (fig. 114), medan den inre däremot är spetsbågig. Den

rundbågiga öppningen härrör från en reparation i sen tid. Ut- och invändigt sneda smygar. Solbänkar av huggen kalksten kompletterad med en galvaniserad dropplist.

Korets Ö fönster är brett, tredelat och spetsbågigt (fig. 117). Poster, masverk och yttre omfattning av huggen kalksten. Posterna uppbära trifolieformade avslutningar samt däröver rikt utformat masverk bildat av åtta lika stora cirklar. Glas i blyspröjsar mellan järntenar (glasmålningar se nedan s. 129). En liknande fönstertyp förekommer i Klinte kor (SvK, Go. III, fig. 388), och Stenkumla kor (SvK, Go. III, fig. 18).

Långhusets SÖ fönster (fig. 118), med yttre omfattning av huggen kalksten, delas genom en mittpost av kalksten. Fönstret avslutas uppåt i två trifolieformade bågar samt överst av ett fyrpassformat masverk. Ytter- och innersmygar äro snedsmygiga. Glas i blyspröjsar mellan järntenar (glasmålningar se nedan s. 129).

Långhusets N fönster har brutits upp i nyare tid, möjligen vid en omfattande reparation 1805 (RÄK.). Omfattning samt mittpost och masverk av kalksten efterbildar det SÖ fönstret. De tillkommo vid en restaurering 1879—83. Tidigare hade det »stickbågig betäckning» och omramning av trä (BRUNIVS III, s. 43).

Tornet har i bottenvåningens V mur ett litet rundbågigt fönster med sidoomfattningar av huggen kalksten (fig. 119). Ytter- och innersidor äro snedsmygiga. Klara stora rutor i blyspröjsar.

Tornet är kyrkobyggnadens äldsta bevarade del. Det har portaler i S och N (se beskr. s. 100). Bottenvåningen förenas med långhuset genom två sammanfogade bågar.

TORNET

Fig. 109. Tornets S portal, kapitäl och bas.
Foto 1963.

S Portal des Turms, Kapitell und Basis.
Capital and base of S door of tower.

Fig. 110. Tornets N portal. Foto 1963. S. 101.
N Portal des Turms.
N door of tower.

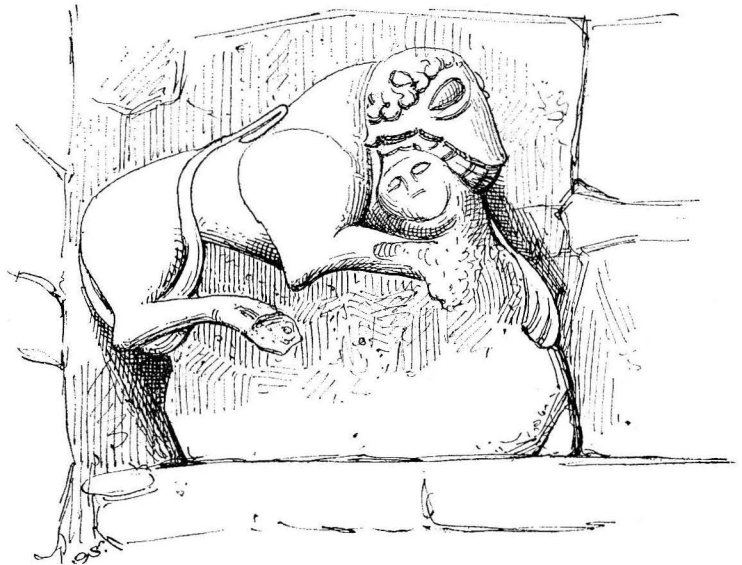

Fig. 111. Lejonskulpturen
fig. 112. Efter teckn. av O.
Sörling, ATA
Die Löwenplastik von Abb.
112 nach einer Zeichnung.
Lion sculpture, fig. 112. After
a drawing by O. Sörling.

Fig. 112. Lejonskulptur av sandsten i långhusets V mur, 1100-talet. Foto A. Edle 1940. S. 102.
 Löwenplastik aus Sandstein in der W Wand Lion sculpture, sandstone, in W wall of nave;
 des Langhauses, 12. Jh. 12th cent.

Upp till tornets övre våningar leder en spiraltrappa från tornkammarens SV hörn. Ingång genom en rakövertäckt port med omfattning av huggen kalksten. Dörr av svartmålade stående furubräder med järnbeslag, gångjärnen möjligen ursprungliga. Spiraltrappan, som till övervägande delen är uppförd av sandsten, har en spindel av grovt reffelhuggen sandsten.

Våningen ovanför tornkammarens valv (fig. 121) belyses av en stor, triangelformigt avtäckt öppning i V muren (obs. formbräderna kvar). En hissboom även synlig på yttersidan ovanför öppningen antyder att den använts såsom intag för varor (säd el. dyl.). Möjligen har rummet en tid tjänstgjort som tiondelada.¹ Våningen har ursprungligen haft annan indelning, vilket framgår av bjälkhål strax nedanför hissöppningen (fig. 104). Nederst kraftiga bjälkar, vilka sannolikt äro sekundärt ditsatta. Valvet, som nu bildar golv i denna våning, är sekundärt inslaget (se nedan s. 118).

¹ Avsedd för förvaring av kyrkan tillkommande skattepersedlar i säd m. m. Se Kulturhist. lex. nord. medeltid VIII, sp. 403 f.

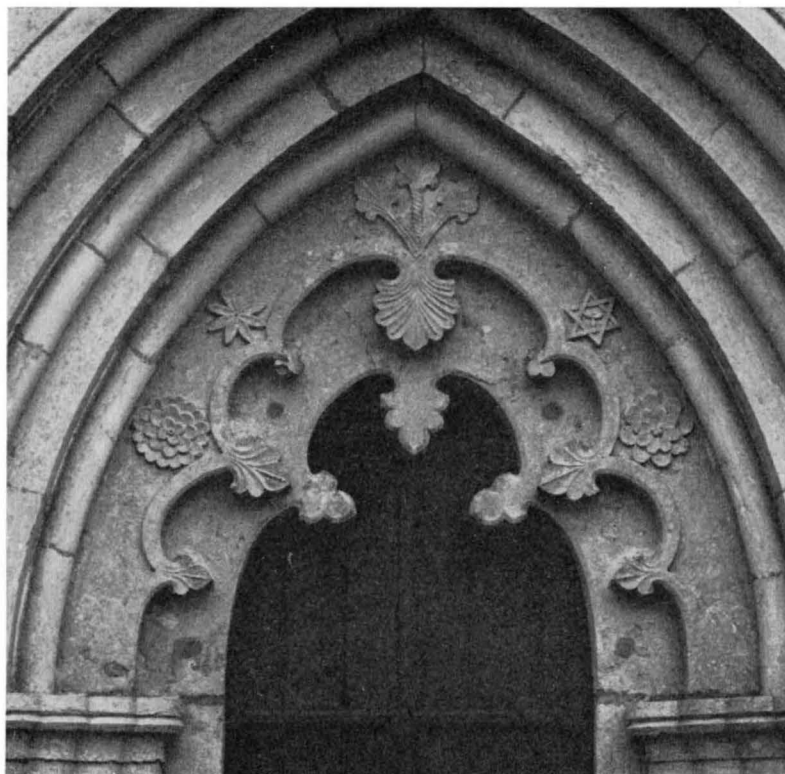

Fig. 113. Korportalens tympanon. Foto 1963.
 Tympanon des Chorportals. Tympanum above chancel door.

I denna vånings östmur avtecknar sig ett gavelröste (synligt från långhusvinden), som är betydligt lägre än det nuvarande långhusets (fig. 105). Detta röste har synbarligen tillhört ett lägre och smalare långhus; således en rest av den ursprungliga kärnkyrkan (se nedan s. 122).

Klockvåningen är i alla fyra väderstrecken försedd med två höga ljudgluggar täckta av rundbågar och delade genom kolonnetter av trä, efterbildande de ursprungliga av kalksten. Den Ö ljudgluggen är nästan helt täckt av långhustaket. I kyrkans bod förvaras några fragment av en kolonnett, ett koniskt kapitäl och en fyrkantig bas (fig. 120), vilka sannolikt härrör från ljudgluggarna.

Övre delen av tornet är ca 20 cm smalare. Övergången markeras genom en sockel-liknande avsats av huggen kalksten strax nedanför ljudgluggarna.

Tornet täckes av en spetsig gotisk huv på gotländskt sätt täckt med tjärade, horisontalt lagda bräder, uppförd 1911 efter ritningar av byggmästare Nils Pettersson, Visby. Dessförinnan hade tornet en nyklassisk lanternin (fig. 96), byggd av bygg-

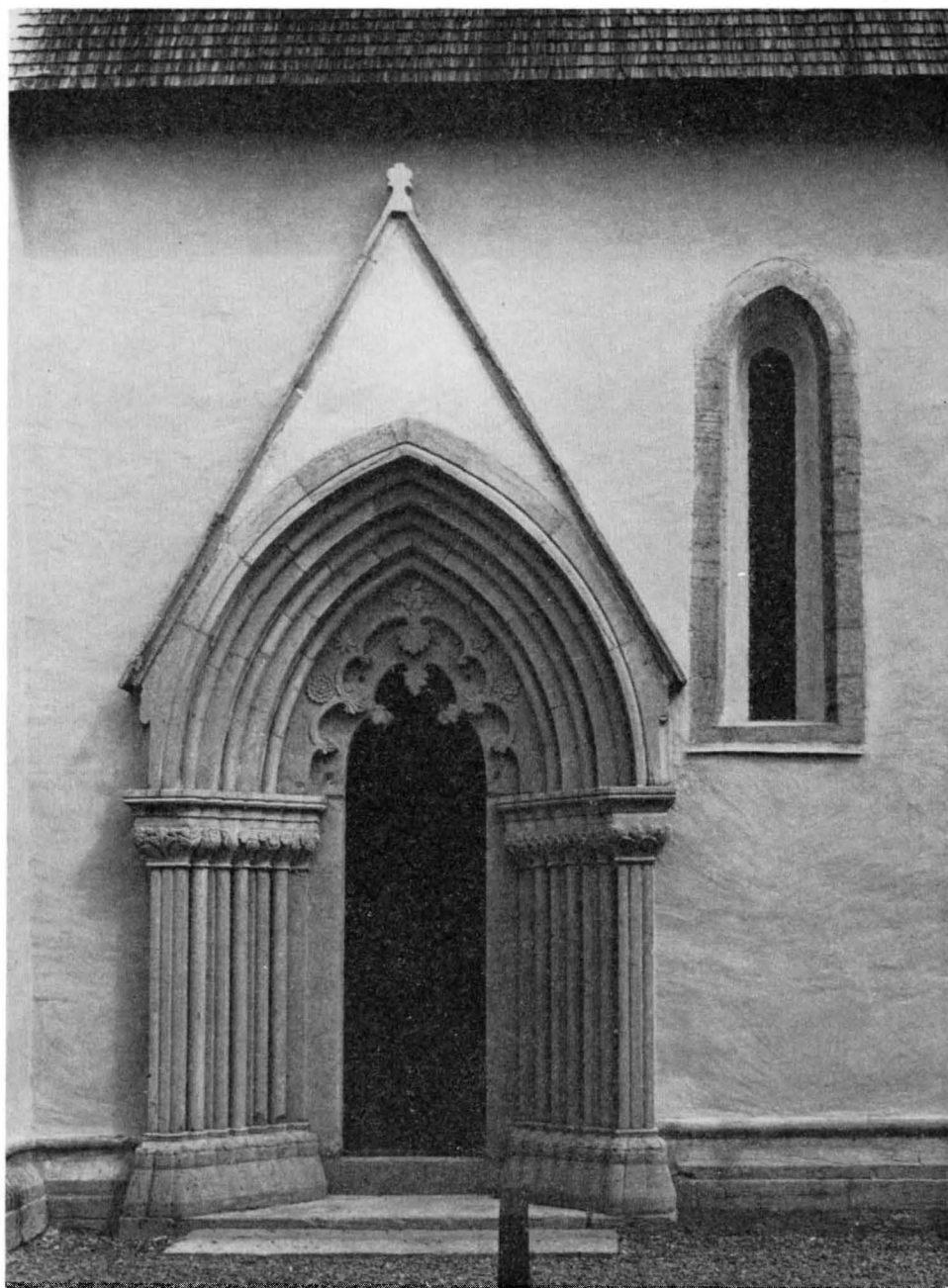

Fig. 114. Korportalen och korets S fönster. Foto 1963. S. 105.
Chorportal und Chorsüdfenster. Chancel door and S window of chancel.

Fig. 115. Korportalens V kapitälband. Foto 1963.

W Kapitellband des Chorportals.

W capital frieze of chancel doorway.

mästaren Nils Gardelin efter ritningar av ark. C. F. Adelcrantz 1791 (VIS. och RÄK.). Denna lanternin ersatte sannolikt en spira av gotisk utformning. — I klockvåningen är en lång bräda uppsatt med skuren inskrift: DENNA: TORN: ÄR Å. NYO: BYGD. ÅR: 1791: AF: BYGMÄSTAREN: NILS. GARDE. LIN DÅ. VAR. PASTOR. H. IOHAN. GARDEL KYRKOVÄRDARE: CHRISTOPHER. BOTES: MIKAEL. KYRKOPY/ NILS. KYRKOPY: IACOB: BARE . . . (härefter följer förkortningar och bomärken, som syfta på socknens övriga husbönder).

Sakristian N om koret (fig. 102) är kyrkobyggnadens senast tillkomna del. Troligen härrör den från 1600-talet. Den är uppförd av kalkstensflis och täckes av ett sadeltak av tjärade bräder. I N muren ett litet stickbågigt fönster med rektangulära bågar av trä. Ovanför detta en glugg in till vinden. Ingången från koret har rundbågig omfattning av huggen sandsten (fig. 149). Inermurarna äro putsade och vitkalkade. Plant tak av målade bräder samt trägolv med breda tiljor. Vid N väggen fasta förvaringsskåp från en restaurering 1957—58.

Sakristians vind användes en tid som sockenmagasin (VIS. PROT. 1809). Gluggen ovanför fönstret i N muren var då säkerligen betydligt större.

YTTERTAK

Yttertaket på långhus och kor täckes av tjärade spån på brädbördning. Takstolarna tillkommo vid den omfattande restaurering kyrkan genomgick 1879—83 (VIS. PROT.).

Fig. 116. Korportalens Ö kapitälband. Foto 1963.

Ö Kapitellband des Chorportals.

E capital frieze of chancel doorway.

Hammarbanden äro dock delvis medeltida både å kor och å långhus. Takfoten är inklädd med bräder. Takvinkeln synes vara den ursprungliga att döma av spår efter ett äldre tak på tornets Ö fasad (synligt från långhusvinden).

I den stora spetsbågiga avlastningsbågen mellan långhusets vind och korets, kvarstår en träställning (fig. 122) utgörande den form, som använts vid bågens uppförande. Den består av två kraftiga basbjälkar, som uppbära två par bågformiga bärbjälkar understödda i hjässpunkten av en lodrät ståndare. På dessa bjälkpar kvarligger några av skälbräderna. — I långhusets Ö gavelröste sitta några ställningsbjälkar kvar, vilket allt antyder, att kyrkan aldrig brandhärjats.

Interiören med huvudrummet i mitten, koret i Ö och tornkammaren i V, har sin samlande punkt i långhuset med dess kraftiga mittkolonn, som uppbär fyra spetsbågiga kryssvalv. Kyrkorummet är vitkalkat utom konstruktiva detaljer såsom gördelbågar och omfattningar, vilka äro av fint huggen och slipad kalksten. Dessutom finnes kalkmålningar huvudsakligen från 1300-talet och från 1400-talets senare hälft (se s. 125).

Triumfbågen mellan långhus och kor är spetsbågig med omfattning av finhuggen kalksten (fig. 124). Anfangslisterna ca 225 cm över nuvarande golvnivå, äro profilerade.

Öppningen mellan långhus och tornrum består av två intill varandra lagda till

INTERIÖR

BÅGAR

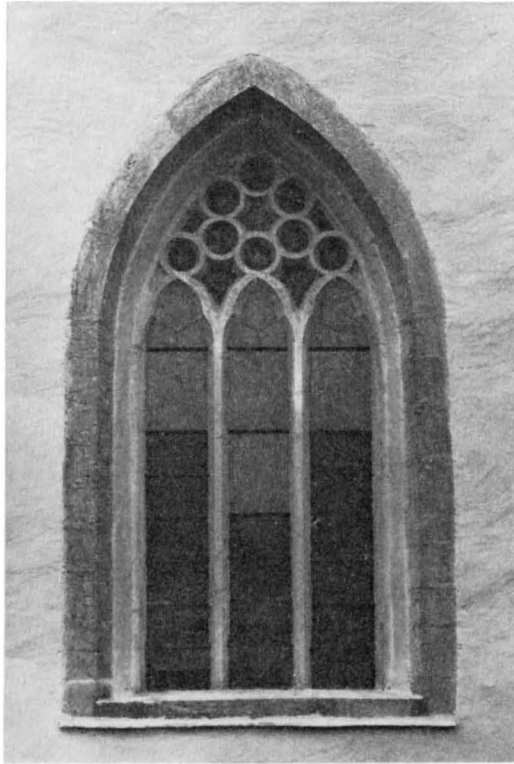

Fig. 117. Korets Ö fönster. Foto 1963.
O Fenster des Chors. E window of chancel.

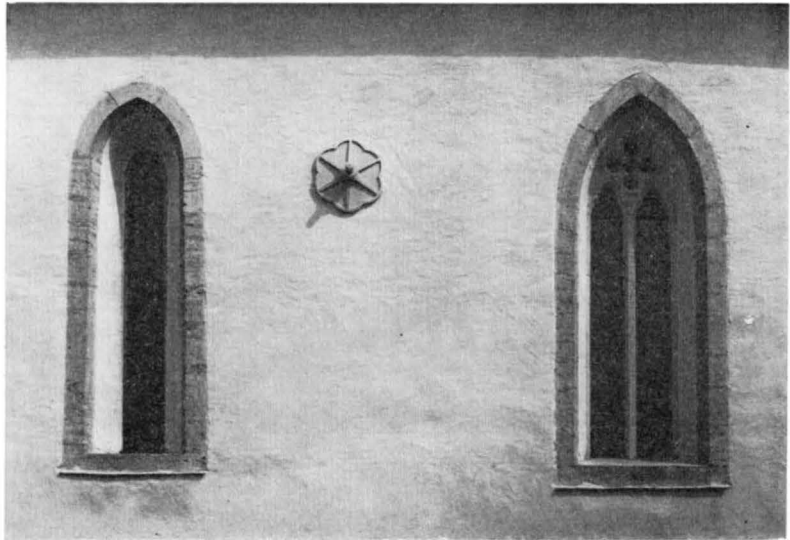

Fig. 118. Långhusets
S fönster. Foto 1963.
S Fenster des Lang-
hauses.
S windows of nave.

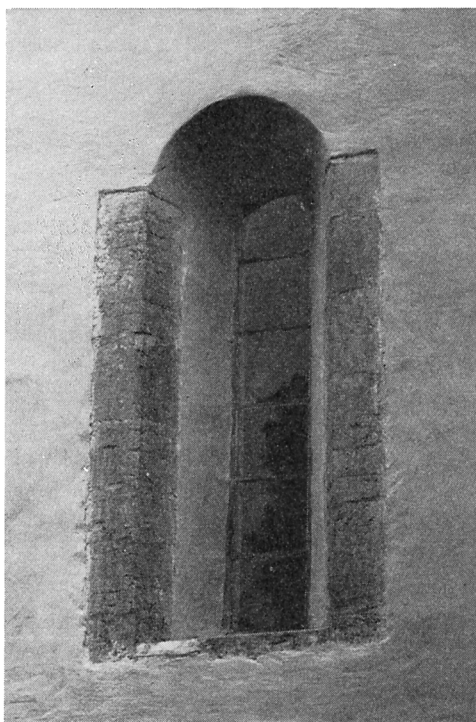

Fig. 119. Tornets V fönster. Foto 1963.
 W Fenster des Turms.
 W window of tower.

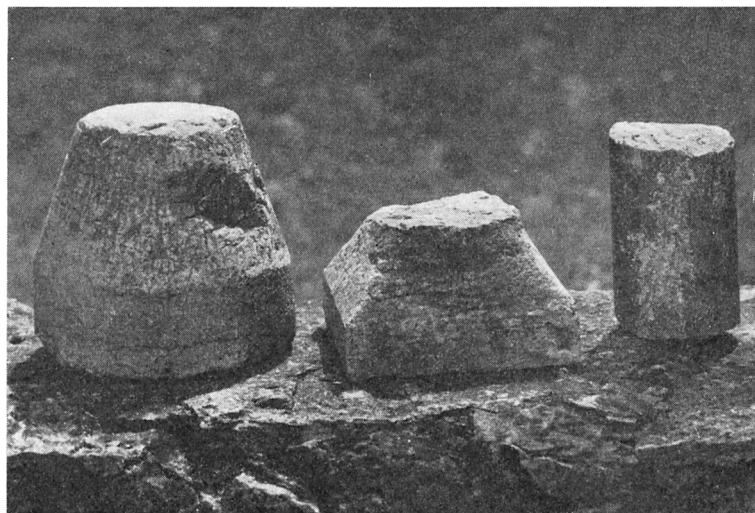

Fig. 120. Bas, kapitäl
 och delar av kolonnätt,
 urspr. i ljudglugg.
 Foto 1963.

Bas, kapitäl und Ein-
 zelteile eines früheren
 Schallucken-Säulchens.
 Base, capital and parts of
 colonnette, originally in
 sound hole.

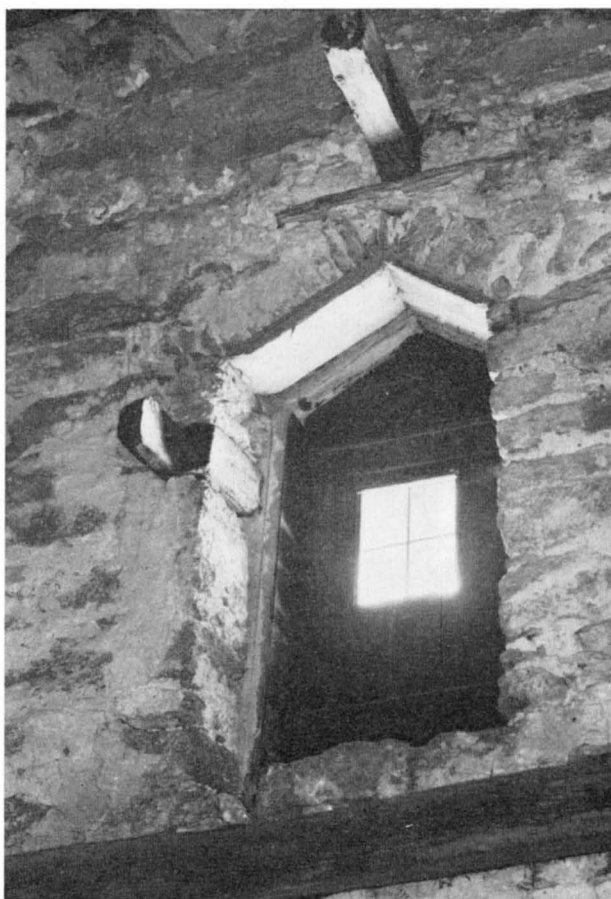

Fig. 121. Öppning med hissbom i andra tornvåningens V mur.
Foto 1963.

Öffnung mit Kranbalken in der W Mauer des zweiten Turmgeschosses. Opening with lift boom in W wall of second floor of tower.

större delen kongruenta spetsbågar (fig. 124), av vilka den Ö är upptagen i långhusets V mur, medan den V tillhör tornets Ö mur. Båda sakna huggen omfattning, men ha anfangslistor av huggen kalksten, den Ö ca 184 cm, den V 295 cm ovanför nuvarande golvnivå.

VALV

Koret täckes av ett ribblöst kryssvalv av kalksten, ett s. k. tältvalv, med valvgraterna markerade endast vid valvanfängen. Diagonal- och transversalgraterna äro svagt insänkta i valvkapporna; spetsbågiga sköldmurar. Valvet är synbarligen samtidigt med murarna.

Långhuset täckes av fyra kryssvalv av kalksten, vilande på en mittkolonn. De äro konstruerade som tältvalv. Gratmarkeringen överensstämmer dock ej med korets. Diagonalgraterna äro i långhusets valv markerade i putsen.

Fig. 122. Medeltida träform i avlastningsbågen mellan långhusets och korets vind. Foto 1963.

Mittelalterliche Holzstützen im Entlastungsbogen zwischen den Dachböden von Langhaus und Chor. Medieval wooden staging in relieving arch between attics of nave and chancel.

Kolonnskaftet är uppbyggt av dels rödaktig, dels grå kalksten oregelbundet lagd. Basen (fig. 128) består av en kvadratisk bottenplatta med olikartat utformade hörnblad samt hålkälad vulst. Kolonnskaftets nedersta del är dekorerad med en hylsa, uppåt avslutad med palmettformade ornament av rödaktig kalksten (fig. 128). Ett av bladen på V sidan är sannolikt vid en restaurering 1879—83 ersatt med en rosett av konststen. Kolonnen avslutas uppåt med ett kapital, som närmast liknar nyss beskrivna bas upp och nedvänd (fig. 128). — Valvkvadraterna uppdelas genom kraftiga gördelbågar av huggen kalksten med rätvinklig profil. Vid väggarna upptagas gördelbågarna av konsoler av kalksten (fig. 127, 129) med stiliserade bladornament av samma och liknande

Fig. 123. Interiör mot Ö. Foto 1959.
 Kircheninneres nach O. Interior looking E.

form, som återfinnes på kapitälbanden i korets S portal (fig. 115, 116). I Ö och V anfangen hålkäl (jfr korportalen).

Valvet i tornrummet är ett tältvalv av samma konstruktion som korets (s. 116).

GOLV

Golvbeläggnigen består i hela kyrkan av slipade kalkstensplattor samt i korets

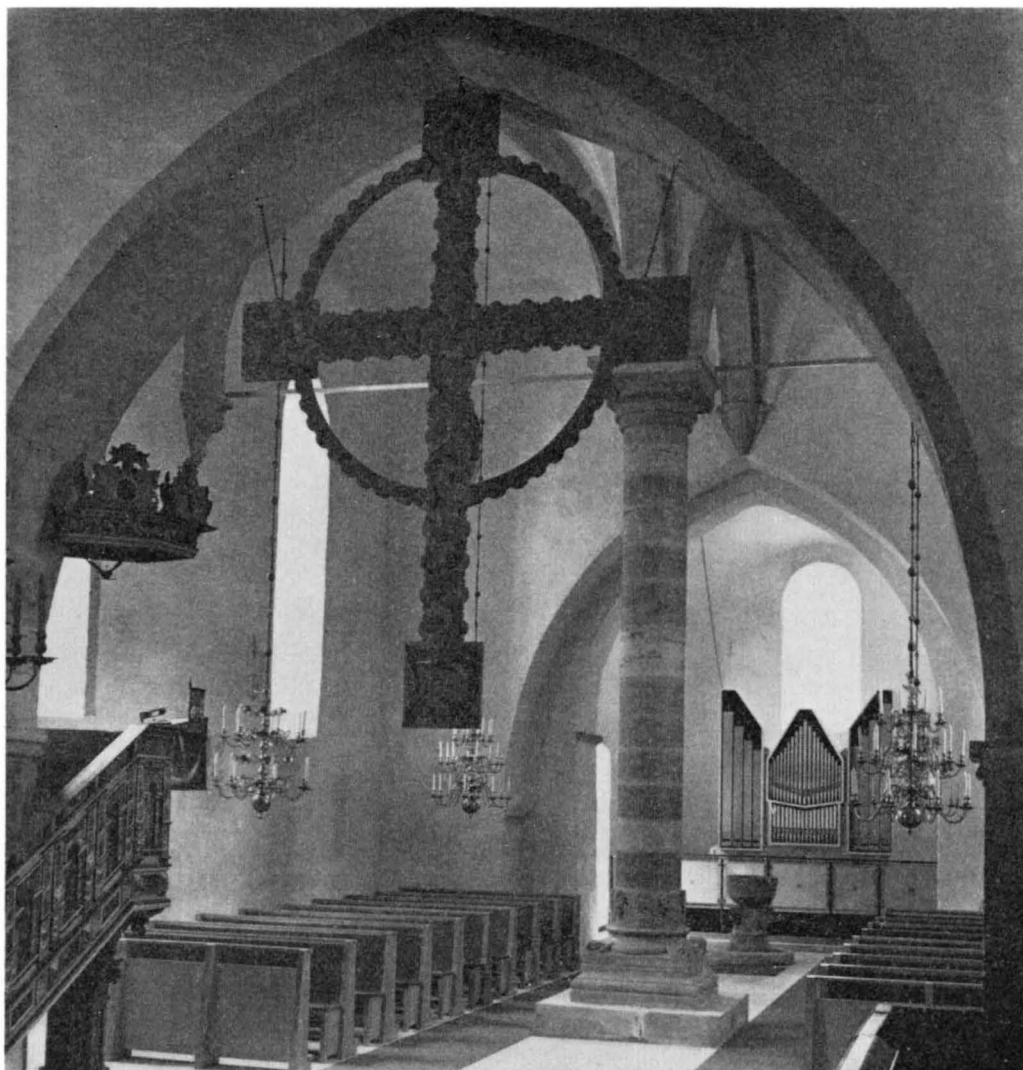

Fig. 124. Interiör mot V. Foto 1959.

Kircheninneres nach W.

Interior looking W.

Ö del omkring altaret därjämte av inlagda gravstenar. Detta golv tillkom vid en restaurering 1957—58. Tidigare var golvet delvis av trä, delvis av öländsk kalksten, som inlagts 1781 (RÄK.). Golvet var vid 1700-talets mitt mycket bristfälligt på grund av de många gravsättningar som företogs inne i kyrkan. Vid en visitation 1765 anmäldes »att sedan uti Etelhem det bruket inkommit att, i anseende till den nedriga och sankta Jordmänen uppå Kyrkogården låta begrafwa Sina döda inne uti kyrkan, så har denna Sed-

Fig. 125. Interiör mot Ö före restaureringen 1957—58. Foto O. Sörling 1889.

Kircheninneres nach O vor der Restaurierung 1957—58.

Interior looking W before restoration 1957—58.

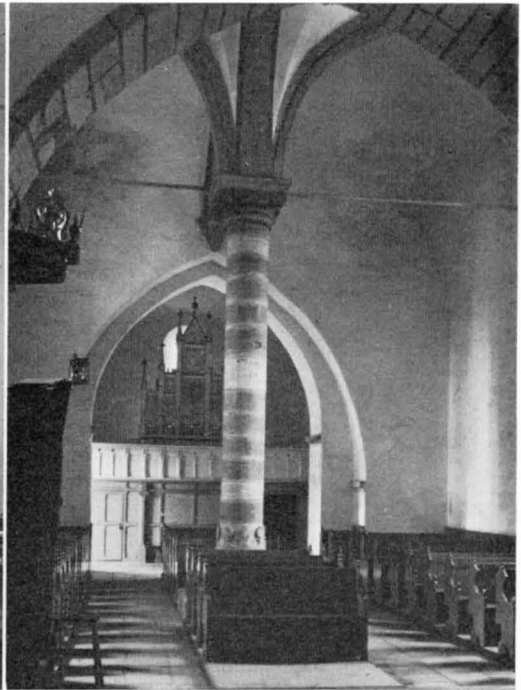

Fig. 126. Interiör mot V före restaureringen 1957—58. Foto E. Erics 1914.

Kircheninneres nach W vor der Restaurierung 1957—58.

Interior looking W before restoration 1957—58.

wana blifwit så allmän, att nu mera ingen will låta begrafwa sina döda uppå kyrkogården; hwarutaf händer ei allenast att kyrkan uppfylles med lik, utan ock golfwet, som så ofta måste rubbas tager därigenom ansenl. skada »(jfr. s. 98).

NISCHER

I korets innermurar finnas tre till synes ursprungliga nischer. —1. (i S muren) Rakspetsigt avtäckt sittnisch med omfattning av huggen kalksten (fig. 131), invändigt helt inklädd med sten och med gråmålad sittbräda av trä. H 140, B 90, Dj 60. —2. (I N muren vid altaret) Rakspetsig, brädfodrad nisch, förmodligen urspr. ett sakramentskåp. Kontursågad omfattning av trä prydd med svarvade dockor, som flankera en listomgiven dörr. Spetsigt gavelfält ornerat med äggstav och tandsnitt samt krönt av en svarvad docka. Omfattningen, som är målad i mörkbrunt, rött och gråvitt, är genom inskrift daterad 1741. H 210, B 120. —3. (I N muren, dold av korbänkens ryggstycke) Rektangulär nisch, brädfodrad och delad i fem fack.

KYRKANS BYGGNADSHISTORIA

Såsom ovan (s. 107) framhållits är tornet kyrkobyggnadens äldsta bevarade del. Till detta torn har hört ett smalare och lägre långhus, som synbarligen fanns när tornet

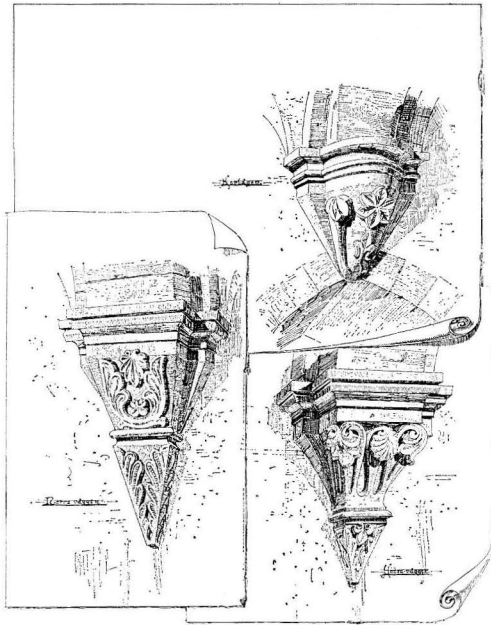

Fig. 127. Valvkonsoler i långhuset. Efter tuschteckn. av F. Sundbärg, 1887. ATA.

Gewölbekonsolen im Langhaus.

Corbel in nave. After a pen drawing by F. Sundbärg.

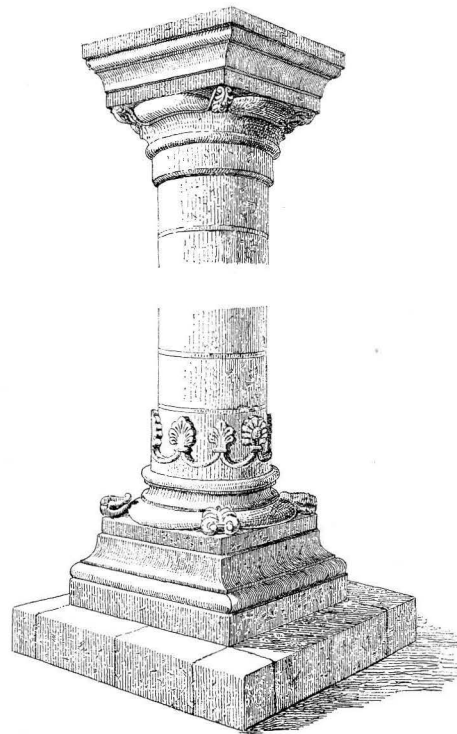

Fig. 128. Bas och kapital till långhusets kolonn. Efter teckn. i ATA.

Basis und Kapitell der Langhaussäule.

Base and capital of pillar in nave.

Fig. 129. Valvkonsol å långhusets S mur. Foto 1964.
Gewölbekonsole an der S Mauer des Langhauses.
Corbel on S wall of nave.

byggdes. På detta tyder det gavelröste, som är synligt i tornets östra mur ovanför långhusets valv. Eftersom tornets Ö mur vilar på detta gavelröste, måste tornet ha tillkommit senare än detta äldsta långhus. Närmare upplysningar saknas om Kärnkyrkan. I samband med en restaurering 1957—58 var golvet i långhuset och koret uppbrutet och grävningar företogs,¹ för att om möjligt utröna den äldre kyrkans läge och storlek. Man kunde dock härvid ej finna några säkra grundrester vare sig av ett äldre långhus eller kor, sannolikt på grund av de många gravsättningar, som företagits under kyrkans golv under 1600- och 1700-talen (s. 98).

Sannolikt har tornets N portal tillhört denna äldsta kyrka, där den kan ha tjänstgjort såsom huvudportal. Den lejonskulptur, som nu är inmurad i långhusets V vägg invid S tornportalen, torde ursprungligen ha varit avsedd såsom prydnad i denna portal, eller någon annan portal, som tillhört Kärnkyrkan (s. 102).

Även den bevarade rikt skulpterade romanska dopfunten (s. 149) samt de vid restaureringen 1957—58 påträffade fragmenten av en dopfunt torde härröra från samma kyrka. Eftersom båda dessa dopfuntar synas ha tillkommit under 1100-talets andra hälft, skulle denna tidpunkt kunna gälla som bakre gräns för Kärnkyrkans tillkomst. Man kan dock även antaga, att funtarna varit placerade i en träkyrka.

Till detta äldsta långhus fogades senare det nuvarande västtornet, vars spiraltrappa

¹ Undersökningen i långhuset företogs av C-F. MANNERSTRÅLE i dec. 1956. Uppmättningsritning förvaras i ATA. Se även G. SVAHNSTRÖM, Etelhems kyrka, anförande vid kyrkans återöppnande den 8 juni 1958, i: JULHÄLSN. VISBY 1958, s. 29—40.

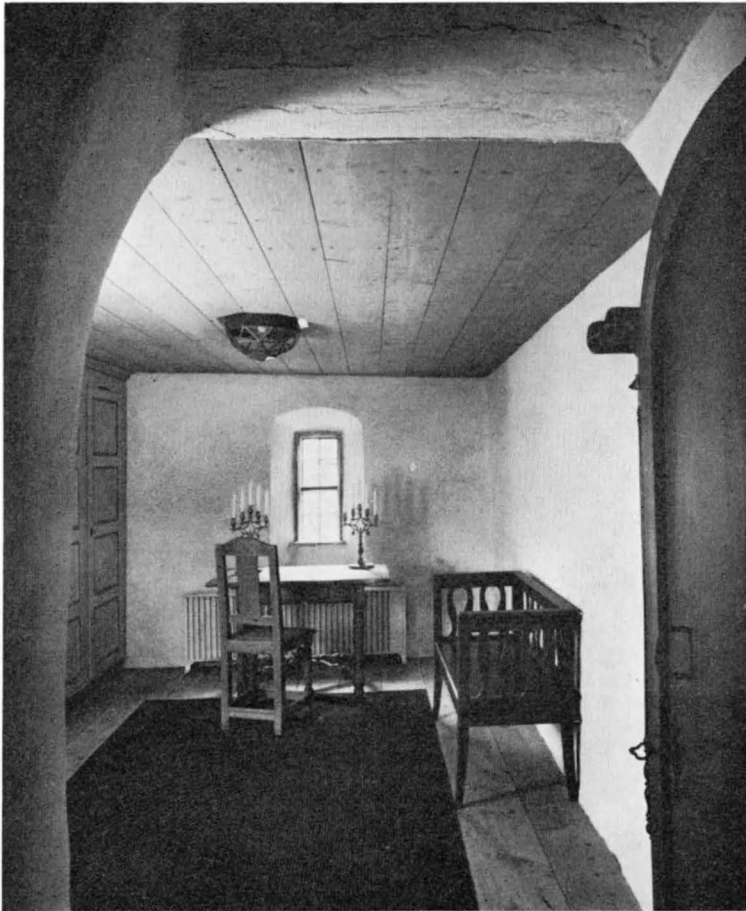

Fig. 130. Interiör av sakristian mot N. Foto 1963.
Innes der Sakristei nach N. Interior of vestry looking N.

har sin motsvarighet i Klinte kyrkas torn (SvK, Go. III, s. 316), daterat till det upptecknade årtalet 1231. Möjligen kunde det i Taxuslistan för Etelhem antecknade årtalet 1218 gälla Kärnkirkans fullbordande genom tornbyggnadens uppförande. S tornportalen med veckkapital ansluter sig till utvecklingen i Visby vid denna tid. Även de stora ljudgluggarna samt mellanvåningens stora rum tyder på 1200-talets förra hälft som tillkomsttid.

Nuvarande kor och långhus äro uppförda under *en* period, möjligen med viss tidskillnad. Den stora, vida avlastningsbågen mellan de två byggnadsdelarnas vindar tyder på att de uppförts samtidigt. Deras arkitektur ansluter sig till stilidealen omkr. 1300 med bl. a. mästaren Lafrans Botvidarsun som förebild inte minst i de dekorativa detaljerna. Särskilt märkbart är detta i ornamentiken på korportalen (fig. 115, 116) och i långhusets

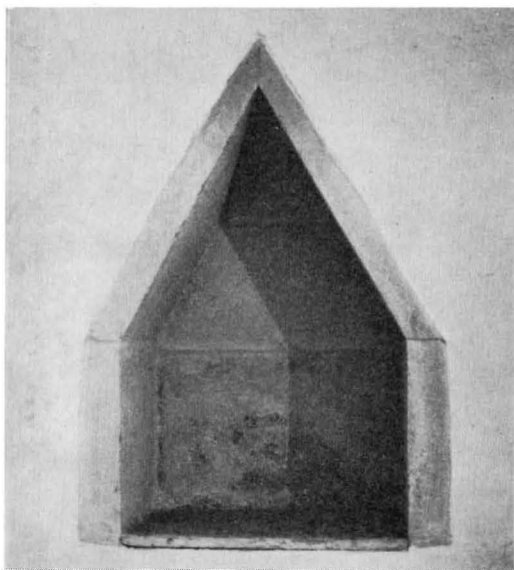

Fig. 131. Sittnisch (sedile) i korets S mur.
Foto 1963.
Sitznische in der S Mauer des Chors.
Sedilia in S wall of chancel.

konsoler (fig. 129). Ornamentstilen är dock här betydligt fylligare än t. ex. i Hellvi kyrka (SvK, Go. II, fig. 180), och det kan förmodas att det i Etelhem kan vara fråga om en yngre mästare, som fört denna ungotiska utveckling vidare. De hjärtformade palmetter, som förekomma både i Etelhem och Hellvi, är mycket vanliga i den gotländska kyrkonkonsten och finnas bl. a. på en gravsten i Ekeby från 1316 (SvK, Go. I, fig. 542). Mycket stora överensstämmelser föreligga mellan korportalen i Etelhem och långhusportalen i Stenkumla (SvK, Go. III, fig. 13, 14) både i fråga om portalens uppbyggnad och ornamentik. Överensstämmelserna äro i själva verket så stora, att man frestas ifrågasätta om ej samme mästare är upphovsman till dessa båda portaler. Långhuset i Stenkumla har daterats till omkr. 1275 (SvK, Go. III, s. 15).

En terminus ante quem ge oss glasmålningarna i korets och långhusets fönster, vilka synas ha tillkommit under 1300-talets första årtionden (s. 131).

RESTAURE-
RINGAR

Några mera genomgripande förändringar har kyrkan ej genomgått sedan den stod färdig omkr. 1300, med undantag för tornhuvens omgestaltningar 1791 och 1911 (s. 110).

1879—83 genomgick dock kyrkan en omfattande restaurering, som berörde både exteriör och interiör. Sålunda förnyades takstolarna över både långhuset och koret och yttertaken täcktes med tjärad spån. Långhusets N fönster, som upptagits 1805, försågs med mittpost, masverk och omfattning av huggen kalksten. — Inredningen (bänkar, altarskrank, predikstolstrappa) förnyades helt efter förslag av ark. C. Grundström.¹

Nästa genomgripande restaurering företogs 1957—58, efter förslag av ark. J. Fåk.

¹ CLAES GRUNDSTRÖM, arkitekt, professor f. 1844, † 1925. Arkitekt i ÖIÄ 1875—84. Restaurerade klosterkyrkan i Vadstena, Mariakyrkan i Sigtuna m. fl. kyrkor.

Fig. 132. Lejonbild, kalkmålning å långhusets S mur, 1300-talet.
Foto 1959.

Darstellung eines Löwen, Malerei an der S Mauer des Langhauses, 14. Jh. Picture of lion on S wall of nave; 14th cent.

Medeltida kalkmålningar i koret och långhuset, vilka överkalkats på 1700-talet framtogos av konstnären Erik Olsson.¹ Läktaren i V revs och i dess ställe uppfördes ett orgelpodium samt ny orgelfasad. Ny bänkinredning samt nytt altarskrank, det senare av svartmålat järnsmide. Altaruppsatens, predikstolens och korbänkens ursprungliga stoffering framtogos och retuscherades. Triumfkrucifixet, som tidigare hängt på korets N mur upphängdes i triumfbågen efter reovering.

KALKMÅLNINGAR

Korets och långhusets väggar prydas av kalkmålningar från två olika perioder. Långhusets S, Ö och V vägg ha fragmentariska målningar från den första perioden, sannolikt från 1300-talets början. På grund av det fragmentariska tillstånd de nu befinna sig i äro de svåra att exakt tidsbestämma.

¹ Konserveringsrapport 2/5 1958 i ATA.

Fig. 133. Passionsfris på långhusets N mur, kalkmålning av Passionsmästaren vid 1400-talets mitt. Foto 1963.

Passionsfries an der N Mauer des Langhauses,
Malerei des »Passionsmeisters« aus der Mitte
des 15. Jh.

Passion frieze on N wall of nave; mural by the
Passion Master, mid-15th cent.

Den andra periodens målningar tillhör Passionsmästarens eller hans verkstads stora *œuvre* (jfr s. 43) och ha tillkommit vid 1400-talets mitt. De förekomma både i koret och i långhuset. I långhusets NV hörn påbörjas en passionsserie, som är ovanligt omfattande. Den fortsätter på korets N mur och avslutas med några scener ur Gamla Testamentet, vilka äro ytterst ovanliga hos denne mästare¹. Scenerna avgränsas uppåt av en klöverbladsfris nedåt av veckband och draperi i långhuset och av bladstav samt draperi i koret. Scenerna åtskiljas av kolonnetter. Till denna periods målningar hör även en apostlaserie inom arkitektoniskt utformade omfattningar.

Dessutom förekomma konsekrationkors målade i rött vilka troligen tillkommit vid den gotiska kyrkans invigning omkr. 1300. Av de tolv kors, som ursprungligen funnits äro sju bevarade, fyra i koret samt tre i långhuset.

Målningarna som varit överkalkade sedan 1740-talet (*vis. prot.*) framtogos och konserverades vid restaureringen 1957—58 av konstnären Erik Olsson.

¹ B. SÖDERBERG, *Passionsmålningarna*, s. 63, fig. 22. Dessa tre gammaltestamentliga scener förekomma även i Eke kyrka.

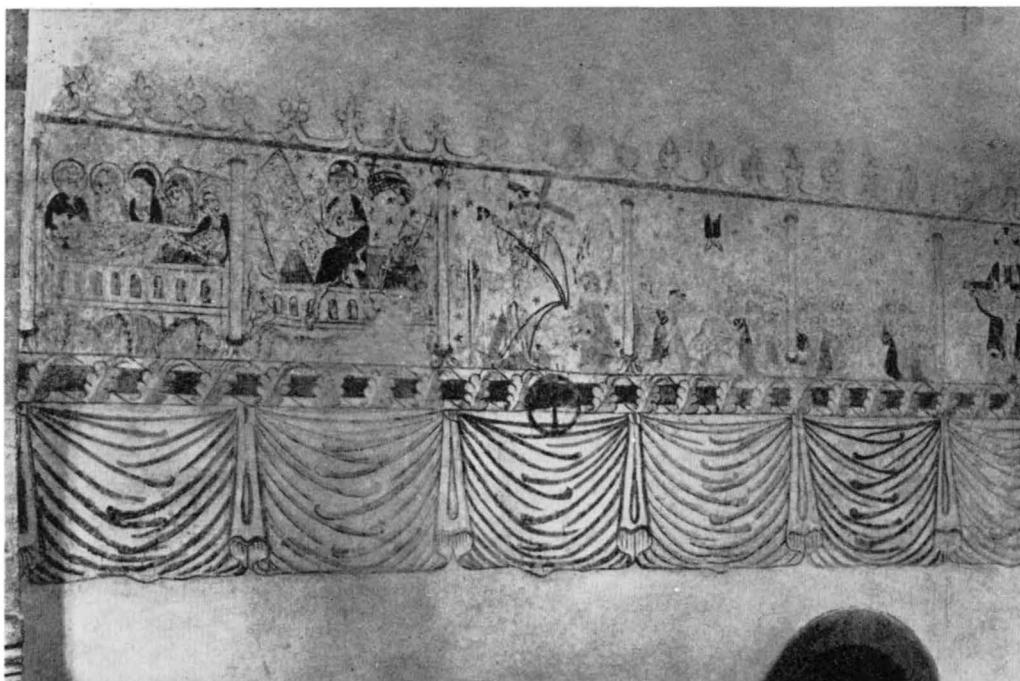

Fig. 134. Detalj av passionsfris på korets N mur, kalkmålning av Passionsmästaren vid 1400-talets mitt. Foto 1963.

Teilstück des Passionsfrieses an der N Mauer des Chores, Malerei des »Passionsmeisters« aus der Mitte des 15. Jh.

Detail of Passion frieze on N wall of chancel; mural by the Passion Master, mid-15th cent.

FÖRTECKNING ÖVER MÅLNINGARNA

LÅNGHUSETS Ö MUR (se fig. 123): Arkadfält krönt med vimperg flankerad av två fialer. Fältet inom ramverket tomt. Möjligen har kyrkans titelhelgon här haft sin plats, antingen som målning eller i träskulptur.

FÖRSTA
PERIODEN

LÅNGHUSETS S MUR: Heraldiskt lejon t. h. med stor yvig svans, står på bakfötterna (fig. 132). Dessutom förekommer på denna vägg en nästan helt utplånad scen, rödbruna färgspår.

LÅNGHUSETS V MUR: Ett skepp, av vilket endast masten, krönt med flagga och ett kors samt seglet återstår.

LÅNGHUSETS N MUR (fig. 133): —1. *Inridandet i Jerusalem*. —2. *Nattvardsscenen*. —3. *Kristus med lärjungarna i Getsemane*. —4. *Judaskysen*. —5. *Kristus inför Pontius Pilatus*. —6. *Avklädandet*. (fig. 135). —7. *Gisslandet*. —8. *Törnekröningen* (scenen svårt skadad på grund av fönsterupptagning, sannolikt 1805, (jfr s. 107). De två scener, som ursprungligen följt på Törnekröningen utplånades helt vid detta tillfälle. Troligen framställdes i dessa Korsbärandet och Korsfästelsen). —9. *Korsnedtagningen* (skadad scen). —10. *Pietà*

ANDRA
PERIODEN

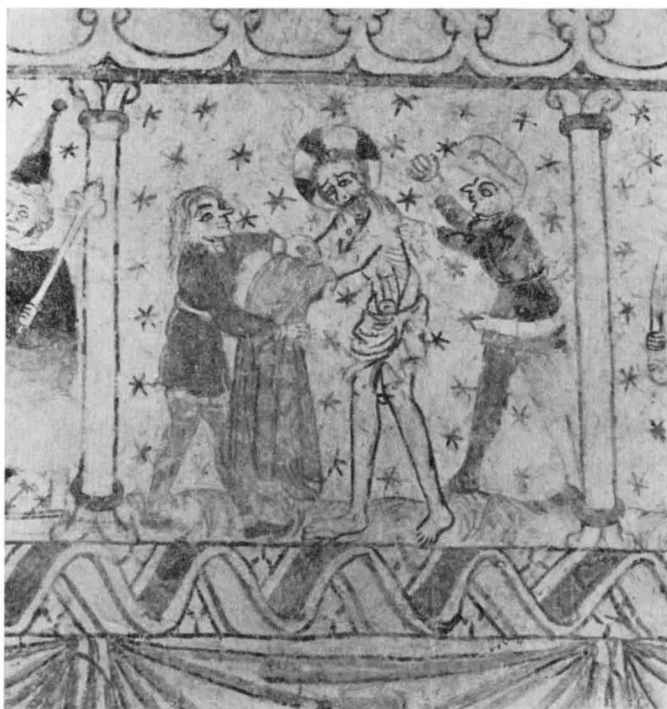

Fig. 135. Kristi avklädande, detalj av fig. 133. Foto 1963.
Entkleidung Christi, Ausschnitt aus Abb. 133.
Christ being stripped, detail of fig. 133.

(jämte Maria, som håller sin döde son i famnen, förekommer ytterligare en kvinna, möjligen Maria Magdalena).

KORETS N MUR (fig. 134): —11. *Gravläggningsen*. —12. *Uppståndelsen*. —13. *Blodsundret* (?), en ängel samlar i en kalk blodet, som strålar från Kristi fem sår. —14. *Kristi Himmelfärd*. —15. *Pingstundret*. —16. *Nådstolen*; Gud Fader sittande på en tron hållande den korsfäste framför sig. —17. *Abrahams offer*; Abraham höjer svärdet för att offra Isak. —18. *Kains och Abels offer*; de båda bröderna offra vid ett altare. —19. *Brodermordet*; Kain med höjd kniv över den fallande Abel.

KORETS Ö MUR: —20. *Petrus* med nyckel i h. hand. —21. *Paulus* med svärd i v. hand.

KORETS S MUR: —22. *Jakob d. ä.* (?) fragmentarisk. —23. Aposteln *Johannes* med kalk i h. hand.

LÅNGHUSETS S MUR: —24. *Apostel*, endast nedre delen bevarad. —25. *Mattias* med yxa, endast ansiktet, attributet samt ramen nedtill bevarade.

LÅNGHUSETS V MUR (S delen): —26. *Apostel*, endast omfattning, gloria och figurens nedre del bevarade.

LÅNGHUSETS V MUR (N delen): —27. *Tomas* (?) med lans, endast övre delen bevarad.

LÅNGHUSETS N MUR (övre delen): —28. *Judas Taddeus* med klubba i v. hand.

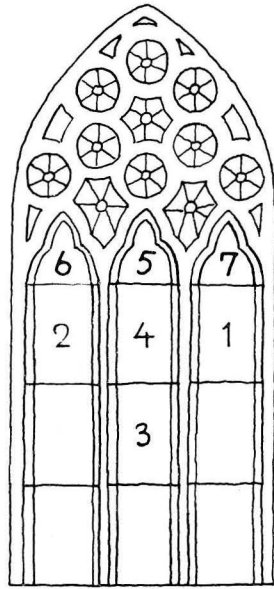

Fig. 136. Glasmålningsschema.

Aufteilung der Glasmalerei.

Identification of stained glass.

GLASMÅLNINGAR

Korets fönster i Ö och S samt långhusets SÖ fönster äro försedda med medeltida glasmålningar.¹ Bäst bevarade äro målningarna i korets Ö tredelade fönster med sitt rikt utformade masverk (fig. 136). De omfatta sju rutor med figurmotiv jämte ett stort antal rutor med ornamentsmotiv. Ursprungligen har detta fönster haft femton rutor med figurscener, åtta ha således förkommit. De bevarade rutorna skildra Kristi lidandes historia (se nedan). Troligen ha de försvunna rutorna återgivit Kristi barndoms historia t. v. samt Kristi offentliga liv t. h. enligt det gängse gotländska glasmålningsschemat.

Korets S fönster har överst en ruta med ornamentalt dekor, cirklar, stiliserade blad etc., som både vad färgen och utformningen beträffar avviker från kyrkans övriga glasmålningar. Troligen har denna ruta överförs från den äldre kyrkan och skulle således utgöra den enda bevarade resten av en romansk glasmålningssvit.

Långhusets SÖ fönster har likaledes endast den översta delen av de medeltida glas-

¹ Glasmålningarna äro utförligt beskrivna och avbildade i *Corpus Vitrearum medii aevi, Skandinavien, Die Glasmalerei des Mittelalters in Skandinavien*, Sthlm 1964, s. 174 ff, Abb. 15, Taf. 109, 110. — Se även ROOSVAL, *VITRIARIUS*, s. 169 ff, Pl. 22, 23.

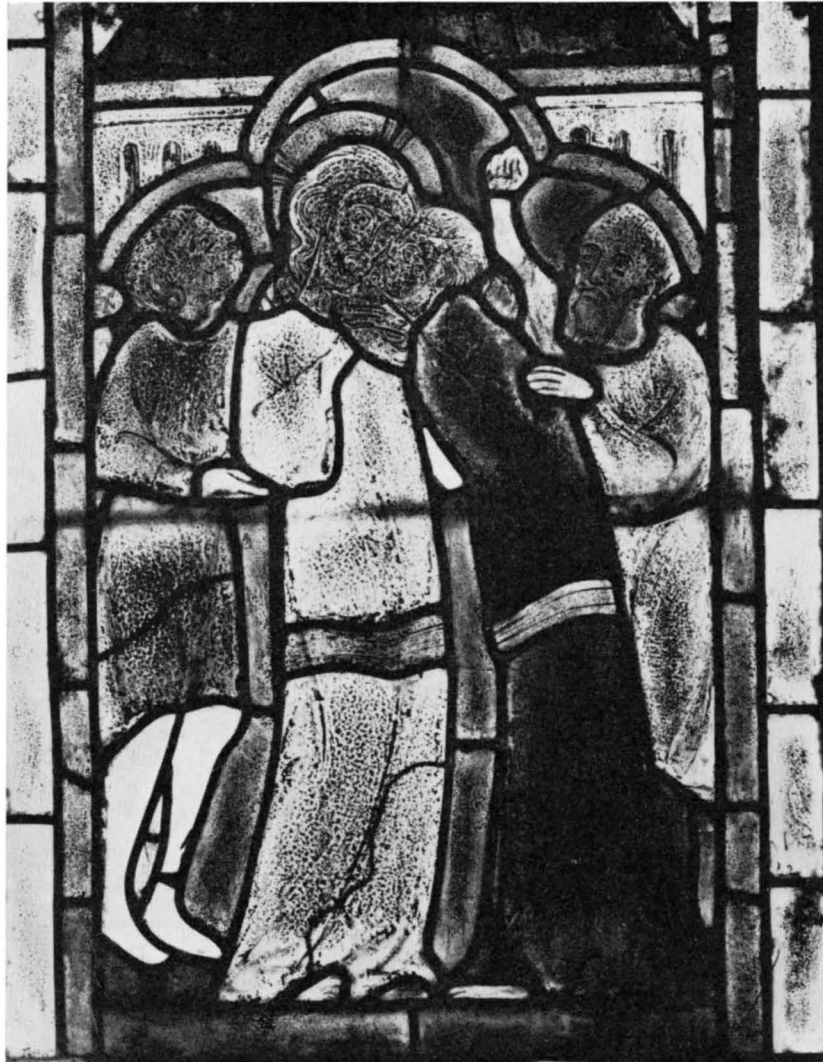

Fig. 137. Judaskyssen (2), glasmålning från 1300-talets början. Foto. A. Edle 1940.
 Der Judaskuß, Glasmalerei vom Anfang des 14. Jh. The Judas Kiss, stained glass dating from beginning of 14th century.

målningarna bevarade, två baldakintorn samt runda, ornamentala rutor i masverket. Sannolikt har i detta fönster funnits helgonbilder under baldakinerna (jfr s. 52).

Färgskala: Rött, gult, ljusgrönt, vitt, violett, blått och rödviolett. De sju rutorna med figurmotiv i korets Ö fönster ha med undantag för den gröna färgen en svartbrun beläggning, som gör färgerna mörkare än de ursprungligen varit.

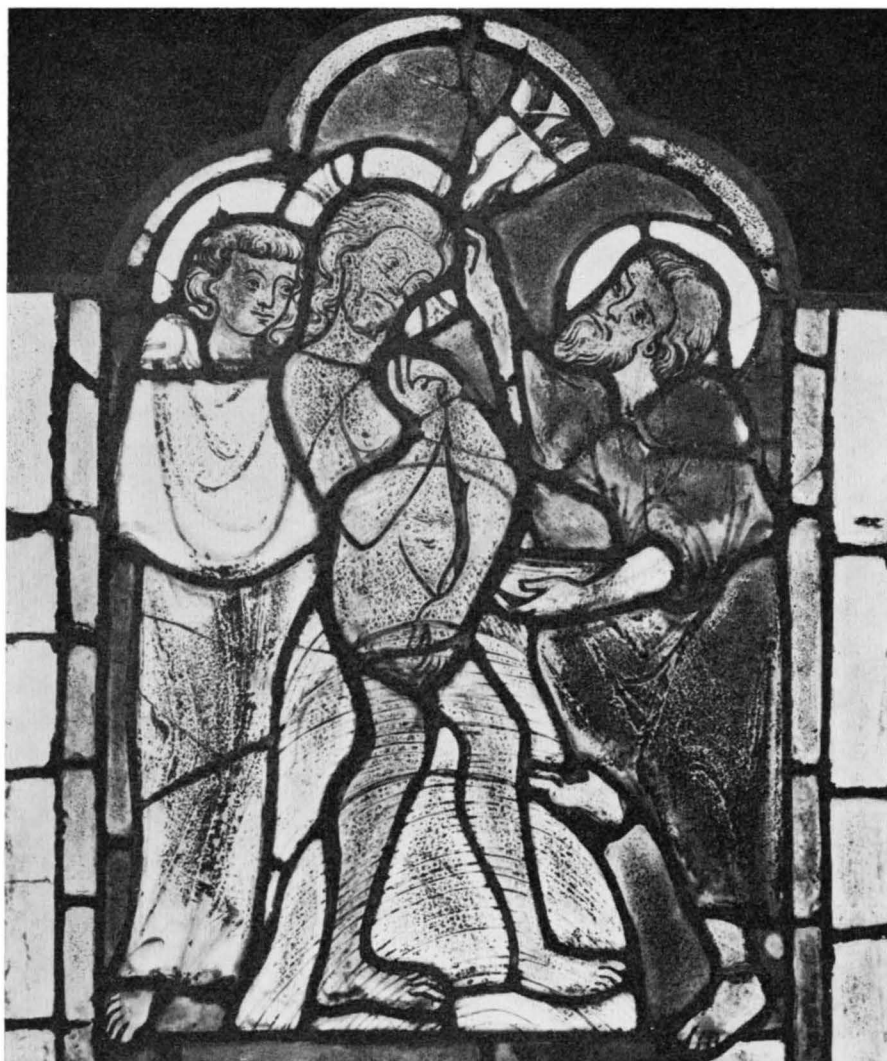

Fig. 138. Kristi dop, glasmålning från 1300-talets början. Nu i SHM. Foto A. Edle 1940.
Die Taufe Christi, Glasmalerei vom Anfang des 14. Jh. The Baptism of Christ, early 14th cent. stained glass.

Samtliga rutor, med undantag för den romanska rutan i korets S fönster, synas vara utförda vid 1300-talets början, således i omedelbart samband med korets och långhusets uppförande. — En ruta, Kristi dop (fig. 138) förvaras nu i SHM, Stockholm (inv.nr 25853). Den har säkerligen tillhört glasmålningssviten i korets Ö fönster.

FÖRTECKNING ÖVER GLASMÅLNINGARNA I KORETS ÖSTRA FÖNSTER

Siffrorna hänvisa till glasmålningsschema å s. 129.

—1. *Nattvardens instiftande*. I mitten Kristus bakom ett halvmåneformat bord räcker brödet till Judas i förgrunden. En märklig nattvardsscen med ovanligt få deltagare. —2. *Judaskyssen* (fig. 137). Judas omfamnar Kristus; på båda sidor soldater. —3. *Korsfästelsen*. Kristus på korset omgiven av Johannes och Maria. —4. *Himmelsfärden*. Kristi fötter försvinna i ett moln, på marken två fotavtryck. Vid sidorna Maria och Johannes jämte ytterligare två lärjungar. —5. *Kristus*, som med h. hand gör välsignande åtbörd. —6. *Maria som förebedjerska*. —7. *Johannes Döparen*.

INREDNING OCH INVENTARIER

ALTAR-
ANORDNING

Altarbord (fig. 139), murat och fristående med hörnkedjor av huggen kalksten i NV och SV hörnen, eljest vitputsat. På framsidan en kvadratisk öppning, relikgömma (10 × 10, Dj 17,5). På baksidan rektangulär nisch med järnbeslagen lucka (H 40, B 70, Dj 45). Altarskiva av grå, slipad kalksten, hålkälad samt med fem inhuggna invigningskors, av vilka två nu äro synliga. Skivans mått: 235 × 115.

Kyrkan har ytterligare två altarbord på sedvanlig plats i långhusets NÖ och SÖ hörn, av vilka det sistnämnda är ursprungligt, medan det NÖ återuppfördes vid restaureringen 1957—58. Det S ursprungliga altarbordet är murat och vitputsat samt har hörnkedjor av huggen kalksten i NV hörnet. Det täckes av en hålkälad altarskiva av grå kalksten. (176 × 85). — Altarbordet på N sidan (Mariaaltaret) är murat och vitputsat och täckes av en hålkälad och slipad altarskiva, 180 × 89, som en tid (sannol. fr. 1600-talet) tjänstgjort som plint till dopfonten, vilket framgår av märken efter dopfontens fot samt ett uttömningshål.

Altaruppsats av skulpterad, målad och förgylld sandsten (fig. 139). Mittavlan med målad nattvardsscen (fig. 140) flankeras av kolonnetter med korintiska kapital, skaften äro målade med bladslingar i grönt på grågul botten. På sidorna som profilörer fristående kvinnliga figurer, Tron och Hoppet. Skulpterat understycke med änglahuvud, kartuscher och fruktknippen. Målade inskrifter: HWH (= Herr Wilhadus Herculis).¹ PL (= Pastor Loci) samt ALD (möjl. = Anna Lars Dotter) 1690. — Förkroppat entablement med skulpterade änglahuvuden och en mittkartusch, som enl. inv. 1830 ursprungligen hade följande målade inskrift: BONE PASTOR PANIS VERE/ JESU NOSTRI MISERERE/ TU NOS PASCE NOS TUERE/ TU NOS BONA FAC VIDERE/ IN TERRA VIVENTIUM (= Gode Herde,

¹ WILHADUS HERCULIS, f. i Hejnum 1634, † 1692. Slottspräst på Visborg 1678. Kh i Garde och Etelhem 1682 till sin död. G. m. ANNA LARSDOTTER NEOGARD † 1734. — LEMKE s. 337.

Fig. 139. Interiör av koret mot Ö. Foto 1963.
 Chorinneres nach O. Interior of chancel looking E.

sanna bröd, Jesu förbarma Dig över oss. Föd Du oss, beskydda oss. Låt oss se det goda i de levandes land).¹ Altaruppsatsen krönes av en kartusch med Karl XI:s namnchiffer samt av druvklasar. — På uppsatsens baksida en målad inskrift: G. W. HALLBOM MÅLARE 1883. Den övermålning, som företogs vid detta tillfälle i vitt, brunt, blått och guld bort-

¹ Den latinska texten är hämtad ur THOMAS AV AQUINO, *Lauda Sion Salvatorem*. Se BLUME C. m. fl. *Analecta hymnica medii aevi L*, nr 385, s. 584. Översättning av fil. kand. SVANTE NYBERG.

Fig. 140. Nattvarden, målning på altaruppsatsens mittavla.
Foto 1963.

Das Abendmahl, Malerei im Mittel- The Last Supper, painting on middle
feld des Altars. panel of reredos.

togs vid restaureringen 1957—58, varvid de ursprungliga färgerna, huvudsakligen marmorering på rödbrun och blågrå botten, framkommo.

Altaruppsatsen tillhör den stora grupp sandstensuppsatser, som utfördes vid de många stenhuggarverkstäderna i Burgsvik under 1600-talets senare hälft.¹

Altarskrank av svartmålat smidesjárn ornerat med små kors. Skranket tillkom vid restaureringen 1957—58 efter ritning av ark. J. Fåk. Det ersatte ett skrank av trä från restaureringen 1879—83 (se fig. 125).

Bekännelsepall av furu (fig. 141). Bröstvårnets mittparti upptages av en kvadratisk, listomgiven fyllning med målad inskrift: GUDH/ MISKUN/DA TIGH/ ÖFWER/ MIGH/ SYNDARE/ LUC 18. w. 13. Mittpartiet flankeras av svarvade balustrar, ytterst kontursågade sidor. Färger: Rödbrun marmorering samt vitt och svart (sannolikt sekundär bemålning). Pallen har troligen tillkommit vid 1700-talets mitt (jfr SvK, Go. IV, s. 748, fig. 816). H 117, B 79. Nu i GF (inv. nr D.C. 26).

TRIUMF-
KRUCIFIX

Triumfkrucifix av snidat och målat trä (fig. 144), hänger i triumfbågen. Kristusfigurens karnation är ljusbrun, hår och skägg svart, höftklädet ljusblått med röda in-

¹ R. STEFFEN, Stenhuggarverket på Gotland under 1600-talet, i: G. ARKIV 1935, s. 1—20.

sidesveck. Korset, som har stor ring, är prytt med snidade ornament, kvadratiska ändplattor med evangelistsymboler i relief. Kors och ring äro målade i mörkbrunt med ornament och lister i rött och guld. Krucifixet har sannolikt tillkommit under 1300-talets senare hälft. H 350, B 293, figurens H 150. Till omkr. 1711 fanns krucifixet på sin ursprungliga plats i triumfbågen. Detta år lämnas för sista gången uppgifter i RÅK. om insamlade medel »i Korsett» d. v. s. i krucifixpedestalen (offerstocken), som uppbar korset (se nedan)¹. Vid BRUNIUS besök 1864 hängde det på ringkammarens N mur, varifrån det flyttades till korets N mur 1904 efter en omfattande renovering och om målning utförd av konservator C. Wilhelm Pettersson. Vid restaureringen 1957—58 avlägsnades färgen från 1904, varvid det befanns att ingen ursprunglig färg återstod. På grund av skador och lagningar kunde skulpturen ej lämnas obehandlad utan målades åter i ovan nämnda färger av konstnären Erik Olsson, varefter krucifixet upphängdes på sin ursprungliga plats i triumfbågen.

Krucifixpedestal av snidad och målad ek (fig. 142), har ursprungligen hört till ovan beskrivna triumfkrucifix. Mittkub med snidade ornament på tre sidor: —1. Flätmönster av två strimmiga band. —2 och 3. Masverk med fiskblåsor och trifoliebågar. Större delen av stockens yta är målad, svarta konturer på vit botten; två sidor har figur-

KRUCIFIX-
PIEDESTAL

¹ Se härom: J. ROOSVAL, Triumfkrucifixet i Stånga, i: G. ARKIV 1930, s. 3—25.

Fig. 141. Bekännelsepall, 1700-talets mitt. Nu i GF. Foto 1963.

Buchschemel, Mitte des 18. Jh.
Confessional kneeler; mid-18th century.

Fig. 142. Kruzifixstock (framsidan) med målning från 1400-talet. Foto ATA 1925. Kruzifixbalken (Vorderseite) mit Malerei des 15. Jh. Rood pedestal (front), with 15th century painting.

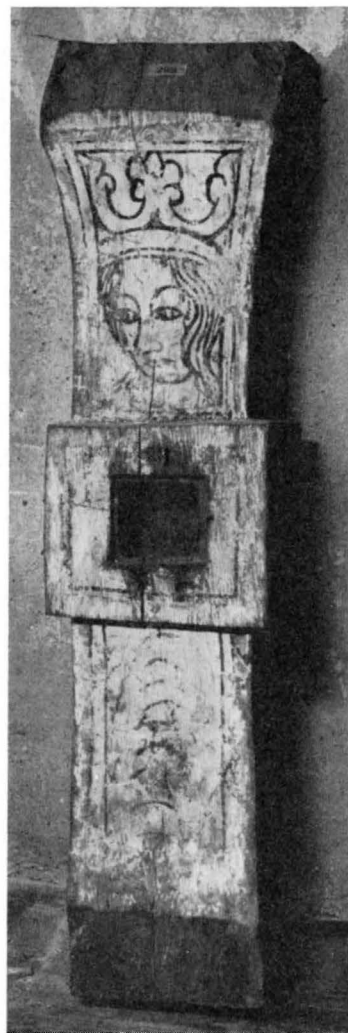

Fig. 143. Kruzifixstocken fig. 142 (baksidan). Foto ATA 1925. Kruzifixbalken (Rückseite) vgl. Abb. 142. Rood pedestal fig. 142 (rear).

målning ovanför mittkuben: —1. Huvud med korsprydd gloria (fig. 142), Kristus (?). —2. Krönt Jungfru Maria samt rester av ornamental målning. Flätmönstret på mittkuben är genomskuret av en myntöppning, som bekräftar att piedestalen även använts som offerstock (jfr ovan). H 130, B 32. Nu i GF (inv.nr Dep. C 22).

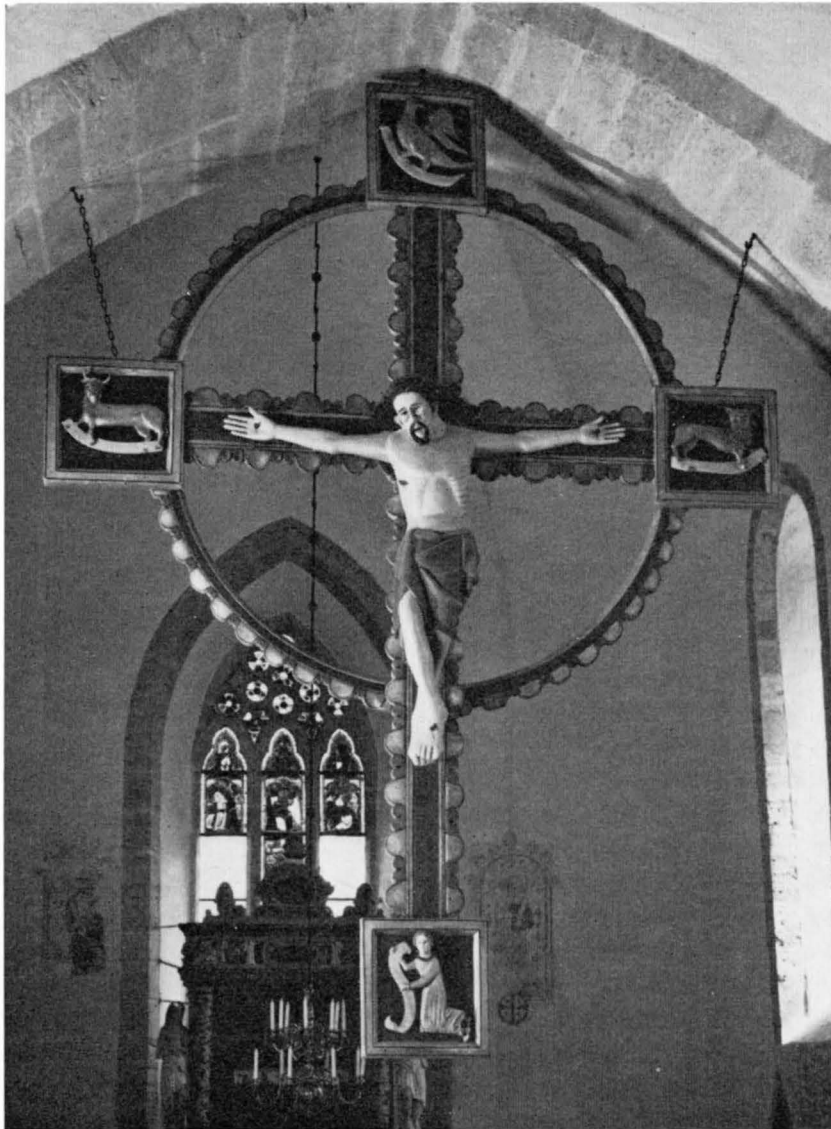

Fig. 144. Triumfkruzifix från 1400-talet. Foto 1963.
Triumphkruzifix des 15.Jh. Rood 15th cent.

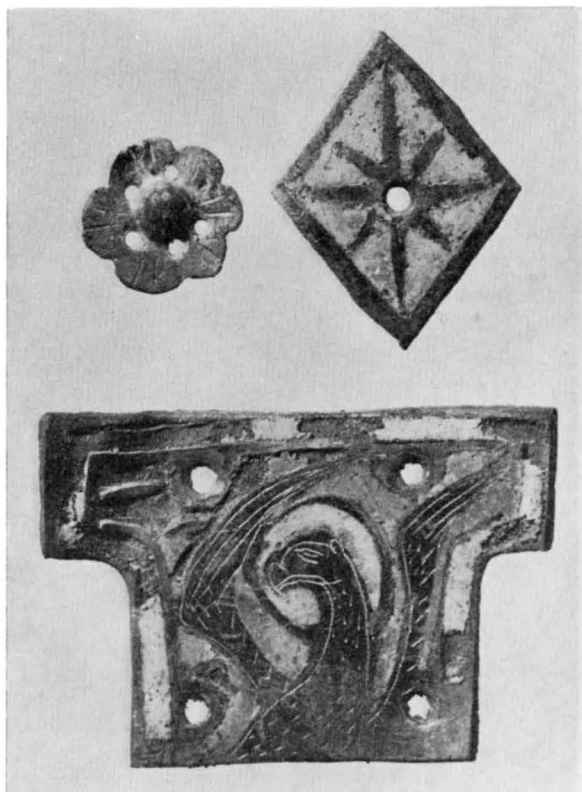

Fig. 145. Fragment av processionskrucifix, 1200-talet. Foto ATA.

Bruchstück eines Prozessionskruzifixes, 13. Jh.

Fragment of processional cross; 13th century.

PROCESSIONS-
KRUCIFIX

Fragment (3 st.) av ett processions- eller altarkrucifix av förgylld och emaljerad koppar (fig. 145). —1. Graverad, förgylld och emaljerad rektangulär platta med evangelisten Johannes symbol, örnen. Utgjorde sannolikt beslag på övre korsarmsändan. —2. Rombiskt beslag med strålar i guld mot blå emaljerad botten. —3. Helt förgylld rosett ornerad med graverade streck. Mått: —1. 6×4 , —2. $3,6 \times 3$. — 3. $1,9 \times 0,4$.

Fragmenten, som tillvaratogs vid undersökningar i kyrkan i samband med restaureringen 1957—58¹, ha tillhört ett processions- eller altarkrucifix och varit fästade på korsets baksida, vilket kan konstateras genom jämförelse med ett nästan identiskt kors från grannkyrkan Lye (s. 71, fig. 74). Limogesarbete från 1200-talets början. Förvaras i SHM (inv.nr 25921:10).

PREDIKSTOL

Predikstol av snidat och målat trä, bestående av polygonal korg, ljudtak och trappa (fig. 146). Korgens understycke är prytt med diamantkvadrar under pilastrar, överstycket med diamantkvadrar över pilastrar. Överst en springande överliggare med tandsnitt och äggstav. I tre av korgens bågfält finnas figurmålningar med målade inskrifter:

¹ I. SWARTLING, Randanmärkningar till två fynd från Etelhem, i: G. ARKIV 1958, s. 75—82.

Fig. 146. Predikstolen, daterad 1648. Foto 1963.
Kanzel, datiert 1648. Pulpit, dated 1648.

Fig. 147. Moses med lagens tavlor, målning på predikstolens korg. Foto 1963.

Moses mit den Gesetzestafeln, Malerei am Kanzelkorb. Moses with the Tables of the Law; painting on pulpit.

—1. Moses med lagens tavlor, inskr. MOSES (fig. 147). —2. Välsignande Kristus med världsklotet i v. hand, inskr. s. SALVATOR. —3. Johannes Döparen med korsstav, inskr. JOHANNES. Ovanför bågfälten skuren inskrift i upphöjda bokstäver: H. NELS LAV/ RIDTSEN¹ PR/OFWEST I GAR/DE 1648. I de rektangulära fyllningarna under bågfälten följande målade inskrifter: LAVRITS TOMSEN / KIRCKBY ANNO/ 1649 KIRKEVER. — HEGVALL PEDERSON / HAGEBY NU HAF/ VER VERT 29 AAR K. V. — RASMUS SIFFRESON BARRE KIRKEVER.

Det platta polygonala ljudtaket krönes av runda kartuscher omgivna av snidade voluter. Den mellersta kartuschen fylles av konung Fredrik I:s namnchiffer, däröver en kungakrona. I hörnen svarvade knoppar. Under ljudtaket hänger en skulpterad och försilvrad duva av trä. Den skänktes av Nils Larsson Kyrkeby 1747 (vis. PROT.).

Trappan med dess barriär samt den åttkantiga plint, på vilken predikstolen vilar, synes ha tillkommit vid den omfattande restaureringen på 1880-talet. Vid samma tillfälle målades hela predikstolen i en brunröd ådring. Denna övermålning avlägsnades vid

¹ NIELS LAVRITZEN WALLENSIS (el. GARDEUS), f. i Vall 1584, † 1661. Adj. i Garde 1608. Kh i Garde och Etelhem 1621—1661. Prost i Sudertredingen 1627. G. 1. m. ANNA PÅVELS DOTTER 1608. G. 2. m. ELISABET JÖNS DOTTER. — LEMKE s. 335.

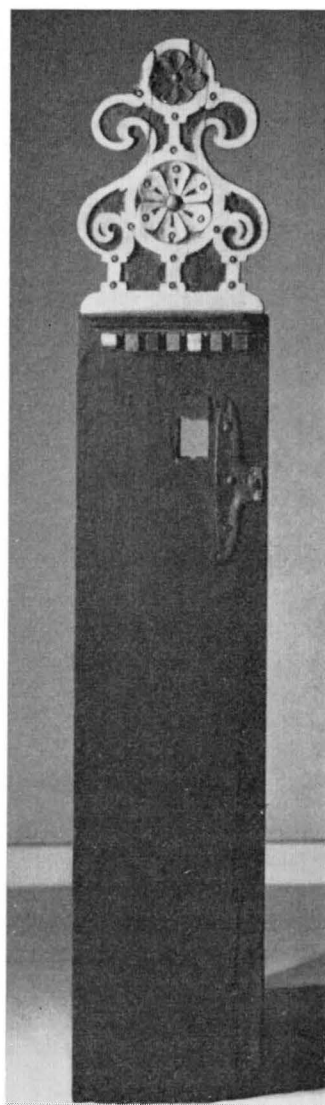
restaureringen 1957—58 och de ursprungliga färgerna, svart, rött, guld, gult, grönt och vitt, konserverades och kompletterades. Trappans barriär, som saknade äldre färg, målades i överensstämmelse med korgens färger.

Korgen och ljudtaket synes enligt inskrift ha tillkommit 1648, varefter de målades 1649. Det har antagits att predikstolen utförts av den kände kyrksnickaren Jochim Sterling¹. Eftersom denne dock ej erhöi mästarvärdighet förrän 1651, torde han ej vara upphovsmannen.

Troligen stod predikstolen ursprungligen på det S sidoaltaret och hade då en annan, enklare trappa. På 1700-talet tillkom ljudtakets snidade kartuscher samt den hängande duvan.

Timglas med ställ av snidat och målat trä för fyra glas, på ståndare av svartmålat smidesjärn. Stället målat i guld och grönt. H 23, B 29. Skänkt av sjömannen Nils Michelson Westman 1749 (vis.).

Kyrkans bänkinredning är öppen (se fig. 124) med gavlar målade i ljusgrönt och gult, säten och ryggstöd i brunt. Den tillkom vid restaureringen 1957—58 efter ritningar av ark. J. Fåak och ersatte en likaledes öppen bänkinredning med gavlar i nygotik efter ritningar av ark. C. Grundström (s. 124 not 1). Dessa bänkar ha i sin tur föregåtts av en sluten bänkinredning från 1600-talets början. I Gotlands Fornsal förvaras två bänkgavlar med kontursågat krönparti prytt med plattskärning (fig. 148), vilka tillhört denna bänkinredning. De äro målade i rödbrunt med ornament i rött, gult och grönt. Dessa bänkgavlar visa stora överensstämmelser med den välbevarade, ännu använda bänkinredningen i Stenkyrka, daterad till 1610 (SvK, Go. I, s. 32, fig. 23).

TIMGLAS

BÄNKAR

Fig. 148. Bänkgavel, 1600-talets början. Nu i GF. Foto 1963.

Bankwange, Anfang des 17. Jh.
Bench end, early 17th century.

¹ R. STEFFEN, Gotländska kyrksnickare under 1600-talet. 1. Jochim Sterling. i: JULHÄLSN. VISBY 1941, s. 60.

Fig. 149. Korbänk, 1600-talet. Foto 1963.

Chorbänk des 17. Jh.

Pew in chancel; 17th cent.

Korbänk av snidat och målat trä med bröstning och ryggstykke (fig. 149). Bröstningen är rikt ornerad med bågfält och pilastrar samt äggstav och tandsnitt, medan ryggstycket är indelat i listomgivna fält och avslutas uppåt i ett överstycke med äggstav och tandsnitt. Bänken är målad i brunt, grått, gult, rött, blått och svart med marmorering i bröstningens fyllningar. Denna stoffering tillkom troligen 1699 då en målare fick betalt för »Choretz och Skrifter Stolens målningh.» (RÅK.). Vid restaureringen 1957—58 bortogs en brun övermålning från restaureringen på 1880-talet (s. 124). Korbänken bör ha

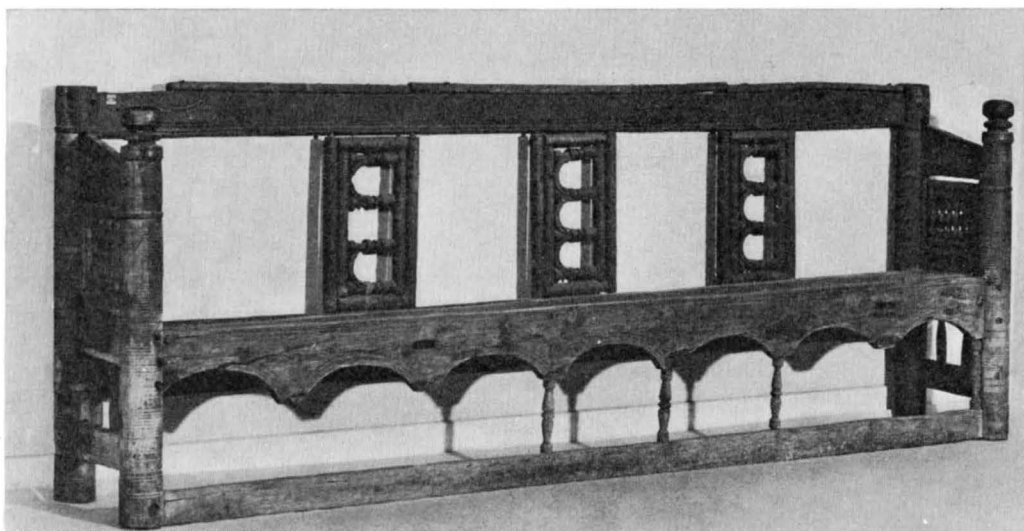

Fig. 150. Medeltida bänk av snidat och svarvat trä. Nu i GF. Foto 1963. S. 144.
Mittelalterliche Holzbank mit gedrechselten Verzierungen.
Medieval bench of turned and carved wood.

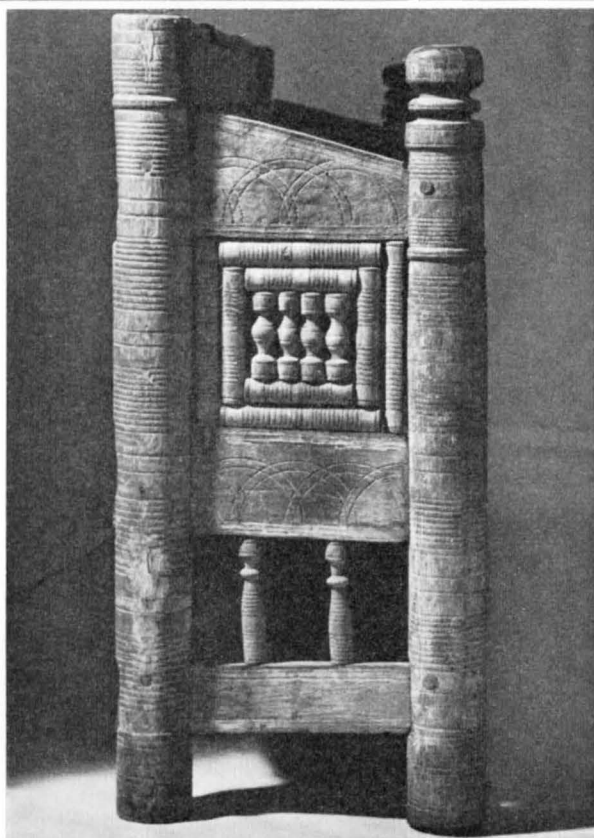

Fig. 151. Detalj av fig. 150. Foto 1963.
Einzelheit von Abb. 150.
Detail of fig. 150.

Fig. 152. Nummertavla utförd av Johan Hernell 1743.
Foto 1965.

Nummertafel von Johan Hernell 1743.
Hymn board made by Johan Hernell, 1743.

tillverkats under 1600-talets senare hälft. L ca 350, ryggstyckets H 185. — Av den skriftestol, som nyss omnämndes, är ingenting bevarat (jfr s. 78).

Medeltida bänk (fig. 150) av ek med sittbräda av furu. Ryggstycket består av en med ristade cirklar ornerad bräda samt tre på högkant ställda ramar med svarvade stavar och snidade rundbågar, en sekundär placering. Framstycket utgöres av en bräda med låga stickbågar mellan svarvade balustrar. Gavlar av ornerade bräder samt fyra svarvade balustrar inom dubbelt ramverk (fig. 151). I hörnen fyra grova svarvade och ornerade stolpar av vilka de främre ha svarvade knoppar. Bänken är skadad och delvis ombyggd. Möjligen från 1200-talet. H 93, L 258. Förvaras i GF (inv.nr Dep. C. 23).

ORGEL

Orgeln står på ett ca 45 cm högt podium vid ringkammarens V vägg med barriär av målade träplattor insatta i en stomme av svartmålat smidesjärn (se fig. 124). Orgelfasaden är liksom hela den övriga anordningen utförd enligt ritningar av ark. J. Fåk i samband med 1957—58 års restaurering. Orgelverk om 6 stämmor och bihangspedal med mekanisk traktur och registratur, tillverkat år 1883 av Åkerman & Lund, Stockholm.

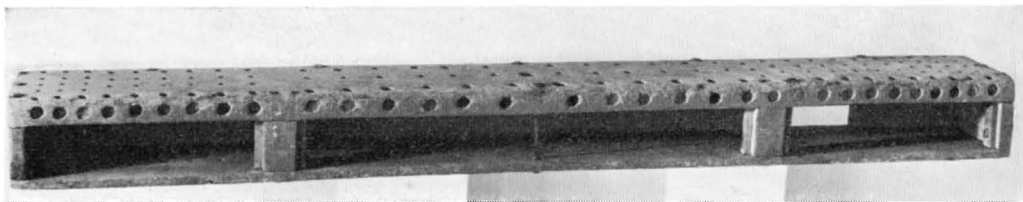

Fig. 153. Luftlåda till medeltida orgel. Nu i SHM. Foto ATA 1965. S. 149.
Balgkasten einer mittelalterlichen Orgel. Windchest of medieval organ.

Fig. 154. Dopfund av sandsten från 1100-talets senare hälft. Foto 1963.
Taufe aus Sandstein aus der 2. Hälfte des 12. Jh. Sandstone font, latter half of 12th cent.

Fig. 155. Korsfästelsen, detalj av
fig. 154. Foto 1963.

Die Kreuzigung, Teilstück von Abb. 154.
The Crucifixion, detail of fig. 154.

Fig. 156. Simson och
lejonet, detalj av fig.
154. Foto 1963.

Simson mit dem Löwen,
Teilstück von Abb. 154.
Samson and the lion, detail
of fig. 154.

Fig. 157. Kristus smådas, detalj av fig. 154. Foto 1963.
Verspottung Christi, Teilstück von Abb. 154.
The Mocking of Christ, detail of fig. 154.

Fig. 158. Kvinna (Delila?) i odjursgap, detalj av fig. 154. Foto 1963.
Frauengestalt (Delila?) im Schlund eines Untiers, Teilstück aus Abb. 154.
Woman (Delilah?) in the mouth of a monster, detail of fig. 154.

Fig. 159. Simsons hår avklippes, detalj av dopfuntens fot. Foto 1963.

Simson verliert sein Haar, Teilstück vom Taufsteinfuß.
Samson's hair is cut off, detail of base of font.

Fig. 160. Simson föres blind till Gasa, detalj av dopfuntens fot. Foto 1963.

Simson wird erblindet nach Gasa geführt, Teilstück vom Taufsteinfuß.
Samson, blind, is taken to Gaza, detail of base of font.

Fig. 161. Simson störtar filistéernas hus, detalj av dopfuntens fot. Foto 1963.

Simson bringt das Haus der Philister zum Einsturz, Teilstück vom Taufsteinfuß.
Samson overthrowing the house of the Philistines, detail of base of font.

Fig. 162. Simsons begravning (?), detalj av dopfuntens fot. Foto 1963.

Simsons Begräbnis (?), Teilstück vom Taufsteinfuß.
Samson's burial (?), detail of base of font.

Detta orgelverk uppsattes ursprungligen å en befintlig läktare (se nedan) och hade en nygotisk fasad (se fig. 126) samtidigt med orgelverket.

Luftlåda till medeltida orgel, lådformad av ek (fig. 153) ena långsidan öppen, delad i tre sektioner, vilka ursprungligen varit försedda med luckor. Översidans tjocka ekplanka har 33 borrarade kancellor samt hål för piporna, 3—5 över varje kancell. På undersidan 33 hål för mekaniken. Orgeln synes sålunda ha varit en s. k. mixturorgel med 33 toners omfång och 3—5 pipor för varje ton. Förvaras nu i SHM (inv.nr 13197). Inkom från församlingen i aug. 1907. Mått: L 161, B 20, H 13,5.

Fram till restaureringen 1957—58 upptogs V delen av ringkammaren av en läktare (se fig. 126) enligt RÄK, uppförd 1840. Denna hade i sin tur föregåtts av en läktare troligen från 1700-talet (RÄK.).

Nummertavlor, ett par av snidat och målat trä (fig. 152). Svartmålad ram med förgyllda bladornament, svart sifferfält. Rikt utformat krön med blad och blommor i rödgult, guld och svartgrått. Siffror av mässingsplåt. H 103, B 53,5. Den av de två nummertavlorna, som hänger över det N sidoaltaret inköptes 1743 (RÄK.) och har sannolikt tillverkats av kyrksnickaren Johan Hernell¹. Den andra, över S sidoaltaret, tillkom vid restaureringen 1957—58 och utfördes med den gamla som förebild av byggmästare Reinhold Pettersson, Rone.

NUMMER-
TAVLOR

Dopfundt av grå sandsten (fig. 154—164), bestående av cuppa, fot och plint. Cuppan och foten äro rikt dekorerade med skulpterade figurer och ornament i relief. Cuppans scener, svårt skadade genom vittring, äro indelade genom kolonnetter, i svicklarna knutornamentik. Längs cuppans övre kant löper en bandslinga i rikt utförande. Cuppans scener (fig. 163): —1. *Kristus gripes i Getsemane* (?). —2. *Kristus inför Pontius Pilatus* (?). —3. *Kristus bespottas* (fig. 157). —4. *Kristus på korset* (fig. 155), kring korset fem personer, varibland man urskiljer Longinus med sin lans, ovanför korset på ömse sidor två änglar. —5. *Korsnedtagningen*, tre figurer vid korsets stam, däribland två kvinnor, överst två änglar, som i föregående scen, ovanför Kristi huvud en Gudshand. —6. *Gravläggningen*, två manliga figurer lägga locket på stenkistan. —7. *Kristi uppståndelse* (?), t. h. Kristus med korsgloria och korsstav, t. v. ängel, som gör en välsignande åtbörd, mellan dem en man pekande på Kristus.

DOPRED-
SKAP

Under cuppan mycket vittrade och därigenom svårtolkade scener (fig. 164), varibland man kan urskilja *Petri korsfästelse*.

Funtens fot, som är bättre bevarad, är rikt skulpterad med ett myller av figurer och ornament (fig. 159—162). Fyra gapande odjurshuvuden omgivna av flätade bandslingor

¹ JOHAN HERNELL, träsnidare och målare från Växjö, verksam på Gotland vid 1700-talets mitt. E. LUNDMARK, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, handkatalog II, Sthlm 1925, s. 21.

Fig. 163. Dopfuntscuppans översta relieffris. Efter teckn. av S. Anjou 1916, ATA.

Oberer Relieffries der Taufsteincuppa. Upper frieze of reliefs on bowl of font.

bilda utskjutande hörn. Över ett av huvudena en liggande man, som med händerna bänder isär odjurets käftar (fig. 156): *Simson och lejonet*. I ett av odjurens öppna gap sittande kvinnlig figur (fig. 158), möjligen *Delila*. Mellan huvudena figurscener i relief: —1. (t. v. om huvudet med den sittande kvinnliga figuren) Två figurgrupper (fig. 159), t. h. stående manlig figur med saxliknande föremål i h. hand. Med v. hand håller han i håret på en sittande figur (*Simson*). T. v. figurgrupp, en större och två mindre mänskliga gestalter, av vilka den större förmodligen är en kvinna (*Delila*). Scenen torde illustrera *Domareboken 16:19, Simsons hår avskäres*. —2. Två scener (fig. 160), t. v. stående kvinnlig figur, möjligen *Delila med Simsons avskurna flätor*. T. h. två stående manliga figurer, den främste fångslad, sannolikt *Simson som blind och fjättrad föres till Gasa*. —3. Fem figurer inom arkader i två våningar (fig. 161); scenen skall förmodligen illustrera hur *Simson, sedan han återfått sin kraft, störtar filistéernas hus* och själv begravs under stenmassorna. —4. Man liggande i sarkofag (fig. 162) eller gravhus samt två stående figurer av vilka den större synes vara en kvinna, den mindre figuren pekar mot den liggande mannen. Troligen *Simsons begravning*, *Domarboken 16:31*. — Alla dessa fyra scener mellan odjurshuvudena skulle således illustrera Simsons historia som den berättas i *Domarboken kap. 16, v. 19—31*. Flera av scenerna äro förvanskade genom en sekundär påmålning i vitt, svart, rött, grönt och gult, förmodligen från 1700-talet.

På foten en ristad inskrift i runor, som i tolkning lyder: *Hegvald lät göra denna sten*. Namnet *Hegvald* är även ristat i majuskler: *HEGVVALDR*. Runinskriften tyder på att den nämnde *Hegvald* var dopfuntens donator, ej som man tidigare antagit, dess mästare.

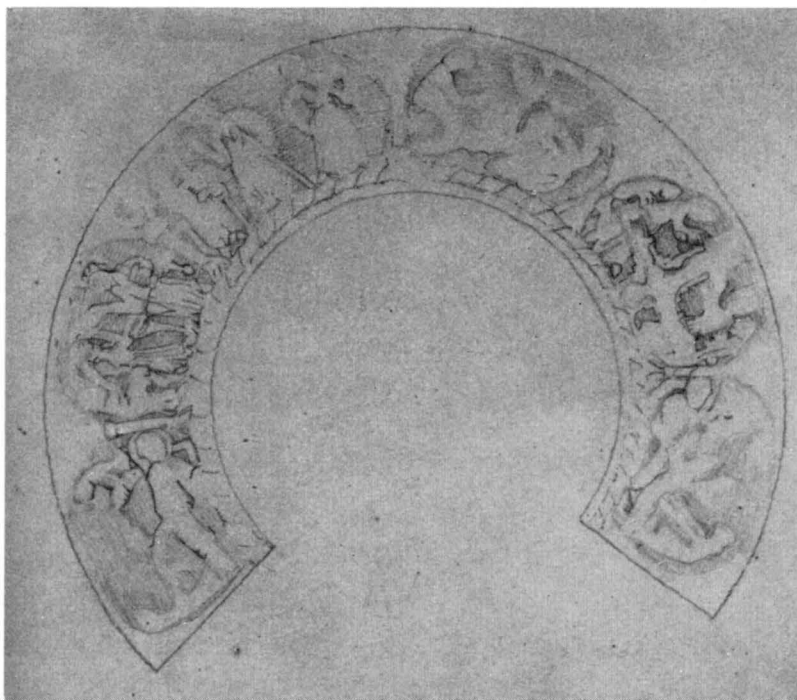

Fig. 164. Dopfuntscuppens undre relieffris. Efter teckn. av S. Anjou 1916. ATA.
 Unterer Relieffries der Taufsteincuppa. Lower frieze of reliefs on bowl of font.

— Funten kan dateras till 1100-talets senare hälft¹ och är närmast besläktad med funtarna i Vänge (SvK, Go. IV, s. 440), När och Stånga. Mått: H 98, D ca 70, plintens D ca 120.

Dopfunten, som nu är placerad på sin ursprungliga plint under tornbågen, stod en tid sannolikt från 1600-talet till restaureringen 1957—58, på en stor rektangulär kalkstenshäll vid triumfbågens N vederlag (se s. 132). I samband med den senaste flyttningen höjdes funten något genom att en hålkälad, låg plint tillfogades under foten.

Vid de undersökningar, som utfördes i kyrkan i samband med restaureringen 1957—58 påträffades delvis bearbetade fragment av sandsten, vilka troligen tillhört en medeltida dopfunt. Ett av fragmenten var en mynningsbit med repstav, ett annat, det största (ca 10 × 10) har ett väl hugget hästhuvud i relief (fig. 165) samt den tydliga rundning,

¹ ROOSVAL, STEINMEISTER, s. 65 ff. Här dateras mästaren Hegvalds verksamhet till 1100-talets förra hälft. — E. LUNDBERG, Problemet Hegvald, i: Från stenålder till rokok, Festskrift till O. Rydbeck, Lund 1937. LUNDBERG vill i motsats till ROOSVAL se Hegvald såsom lärjunge till den kontinentalt skolade stensemästaren Majestatis och daterar hans verksamhet till tiden omkr. 1200.

Fig. 165. Fragment av dopfuntscuppa, 1100-talet. Foto ATA.
 Bruchstück einer Taufsteincuppa, 12. Jh. Fragment of 12th cent. font bowl.

som antyder, att fragmentet kan ha tillhört en dopfuntscuppa. Man har förmodat, att dessa fragment härrör från en dopfont, utförd av den anonyme stensemästaren Majestatis¹. Med säkerhet kan fastställas, att några av de 22 påträffade fragmenten tillhört en dopfont av sandsten, vilken troligen tillkommit under 1100-talets senare hälft. Fragmenten förvaras nu i SHM (inv. nr 25921:1—7).

Dopskål av nysilver, rund, svagt bukig med upphöjning i botten. Graverad inskrift: AF Z & L B-g 1889. Enligt vis. PROT. skänkt av »skollärare Bohberg» — D 23, H 8,5. — Dopskål av silver, invändigt förgylld. I botten graverad duva inom ring och kors. Runt kanten graverad inskrift: LÅTEN BARNEN KOMMA TILL MIG . . . Enligt inskrift under foten gåva av Etelhems kyrkliga ungdomssyfförening 1938. Tillverkad av Guldsmedsaktiebolaget i Stockholm.

NATTVARDS-
KÄRL

Kalk av delvis förgyllt silver (fig. 166). På foten graverad inskrift: AUCTOR RENOVATUS, CURA PASTORIS JOHANNIS GARDELL², AO 1784 (= Förnyad genom pastor Johannes

¹ I SWARTLING, a. a. s. 79 ff.

² JOHAN GARDELL, f. 1731, † 1806. Adjunkt hos fadern 1756, kh. i Garde och Etelhem 1772—1806. G. 1. 1773 m. ANNA CATHARINA KLINGVALL, f. 1736, † 1779. G. 2. 1782 m. MAGDALENA GUSTAVA LUTTEMAN, f. 1756, † 1786. G. 3. 1794 m. JUDITA MARIA BACHERUS, f. 1741, † 1809. — LEMKE, s. 338.

Fig. 166. Kalk och paten av silver, av Johan Lindblom, Visby 1784. Foto 1963.
 Silberner Kelch mit Patene von Johan Lindblom, Wisby 1784. Silver chalice and paten, by Johan Lindblom, Visby, 1784.

Gardells försorg. Anno 1784). På cuppan den graverade inskriften: I JOH. I: v 7. Enligt stplr tillverkad av Johan Lindblom, mästare i Visby 1784—1803. — H 25, D 12,5.

Till denna kalk hör en paten av silver med samma stplr. D 15.

Sockenbudstyg av tenn (fig. 167) bestående av kalk och paten, utan stplr. Enligt RÄK. inköpt 1712.

Oblatask av silver, rund med rest kors på locket. Enligt graverad inskrift skänkt av Etelhems kyrkliga syförening 1960. Tillverkad av C. G. Hallbergs Guldsmedsaktiebolag, Stockholm. H 12, D 10.

Vinbytta av ek hophållen av vidjor vid sidorna. Bygelliknande handtag med fästen för rep. På bottenplattan inskuret årtal 1788. H 26, B 21.

Brudkrona av förgyllt silver med fem flikar avslutade med vit pärla samt med hängande hjärtan och infattade olikfärgade glas. Enligt stplr tillverkad av guldsmeden Ernst Swenson, Visby 1957. Gåva av Etelhems SLKF avdelning 1957. H 10, D 5,5.

BRUD-
KRONA

Fig. 167. Sockenbudstyg av tenn, inköpt 1712. Foto 1963. S. 153.
 Krankenkelch aus Zinn mit Zubehör, erworben 1712. Pewter viaticum vessels, purchased 1712.

LJUSRED-
SKAP

Ljuskronor av malm eller mässing (samtliga hänga i långhuset). —1. Med 14 ljus-
 armar i 2 kransar samt 14 prydnadsarmar i 2 kransar avslutade i blommor. Stammen
 krönt med kors, nedåt avslutad i kula med knopp. Runda droppskålar. Graverad inskrift
 på kulan: FÖR JULEOTANS LJUS/ ÄR DANAD DENNA KRONA/ DÅ UTI HÄRRANS HUS/ HÖGTI-
 DENS SÅNGER TONA. — Samt på motstående sida: FÖRFÄRDIGAD ÅR 1854 DÅ ETELHEMS/
 KYRKAS FÖRESTÅNDARE WORO/ J. DEDEKIND¹ PASTOR: PEHR WESTRING/ JOHAN BJERBY:
 THOMAS NYGÅRS OCH/ JACOB BOTHERS: KYRKOWÄRDARE. Monterad för elektrisk belys-
 ning. — Mått: H ca 110. —2. Med 24 ljusarmar i tre kransar, runda droppskålar. Stam-
 men krönt av örn, nedåt avslutad i kula med knopp. På kulan graverad inskrift: SKÄNKT/
 TILL ETELHEMS KYRKA AF GROSSHANDLAREN/ JACOB OSCAR LARSON OCH HANS HUSTRU ANNA
 LARSON/ 19 24/12 16. Monterad för elektrisk belysning. H ca 120. —3-4. Ett par för 24
 ljus i tre kransar samt 16 prydnadsarmar i två kransar avslutade i drakhuvuden. Stam-

¹ JAKOB DEDEKIND, f. 1769, † 1860. Kh i Garde 1809—1860. Teol. dr 1831. G. 1804 m. LOVISA
 ULRIKA HOFFMAN. — LEMKE, s. 339.

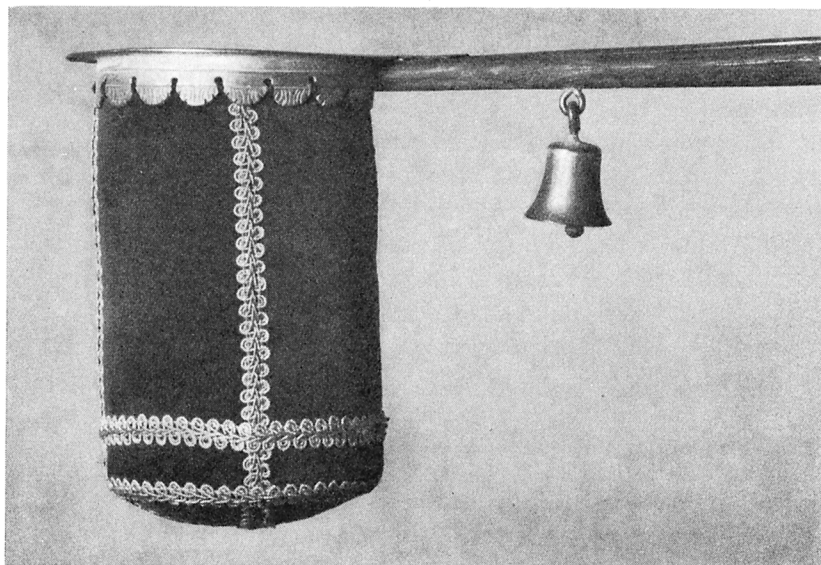
Fig. 168. Ljusstake av trä, urspr. övre delen av en medeltida processionsstav (?),
Nu i GF. Foto 1963. S. 156.

Hölzerner Leuchter, ursprünglich Oberteil
eines mittelalterlichen Prozessionsstabs (?).
Wooden candlestick, originally upper part of
a medieval processional staff (?).

Fig. 169. Kollektåv, skaft och ring från
1800-talet. Foto 1963. S. 156.

Klingelbeutel, Stil und Ring aus dem 18. Jh.
Collection bag, 18th cent. staff and ring.

men krönt av örn, nedåt avslutad i kula med knapp. Den ena med graverad inskrift på kulan: SKÄNKT AV UNGDOMSSYFÖRENINGEN 1935. Å den andra kronan endast: 1935. — H ca 127. —5. (i koret) Med 16 ljusarmar i två kransar, runda droppskålar. Stammen krönes med örn, avslutas nedåt av kula med knapp. Modern. H ca 80.

Ljusstakar: 1—2. Ett par av svarvat och snidat trä (fig. 168). Den svarvade ljushållaren och det spiralvridna skaftet härröra sannolikt från medeltida ljusstavar, medan foten är från nyare tid. Spår av förgyllning på ljushållaren och skaftet. H 37,8 resp. 38,2. Förvaras nu i GF (inv.nr D. C. 88). —2. Ett par av mässing, vardera för tre ljus. På foten graverad inskrift: AF F:G SANDELIUS TILL ETELHEMS KYRKA ÅR 1867. H 51,5. —3. Ett par av mässing för fem ljus. På foten graverad inskrift: SKÄNKT TILL ETELHEMS KYRKA AF FREDR. KROKSTEDT JULEN 1908. — H 46. —4. Tre par av silver, låga med åttpassformade fotplattor. Enligt stplr tillverkade av C. G. Hallbergs Guldsmedsaktiebolag, Stockholm, 1960. H 10,5.

TEXTILIER Antependium av röd sammet med applicerad växtornamentik av cerisfärgat siden. På mitten kors med sköld i blått siden. Sign.: H. A. 1922. — L 460, H 100.

Mässhake av randmönstrat, vitt linnetyg. På ryggsidan applicerat kors av ljusrött linneband med broderier och kantbårder i guldtråd. Rött foder. Sign: E. P. (Elin Pettersson) Licium, 1952. L 105 resp. 110.

Hå var, ett par av mörkblå sammet (fig. 169) på läderstomme, ornerade med guldspets. Ring och holk av vitmetall, hängande klocka. Svartmålat, svarvat skaft av trä. L 172, pungens D 13, Dj 17.

FÖRSVUNNA I INV. 1594 förtecknas följande textilier, som nu äro försvunna. »En Messe hagel. Eth TEXTILIER Alter-Klaed och en Alterdugh, En Røcklin. En Chorakaabe aff grönt Gylden stöck».

INV. 1742 upptar följande textilier: »En ny Messehake kiöpt 1732. En Mässe skiorta af Slessing¹. Ett gammalt altarkläde rödt. Ny altarduk af Slessing. En Korkåpa gl. af grönt gyllenstykke (bortsåld 1743). Ett handkläde vid dopet. 2ne st. gl. hyenden. En dyna för disken vid Communion».

RÖKELSE- Rökelsekar av malm, endast botten med sekundär ståndare av järn bevarad (fig. 171). KAR Fyrsidig med halvrunda utsvällningar. Senmedeltida. H 22, D 11. Förvaras i GF (inv.nr 219 b). Rökelsekarets lock synes ha förkommit i sen tid. På ett äldre fotografi (i ATA) är både locket och botten avbildade (fig. 170). Av detta framgår att locket hade en sexsidig spira överst försedd med hål för fästeanordning. Det var genombrutet med rektangulära fönsterliknande öppningar samt med runda hål ordnade i grupper.

GRAVSTEN Gravhäll av kalksten (S om altaret) rektangulär. Stenens h. kant stympad, längst ned bomärke inom kartusch. Inskrift: ANNO 1670: DENNE 22 MAI DÖDE SALIG/ LARS TOMMES SON KIERE BY O/ HER UNDER BE GRAFVEN GUD GIF VE/ EN FRYDEFUL OPSTANL SE PAA/ DAG — samt därunder: OC LIGER HER BEGRAF/ SALIGE KIVINE KRESTEN LARS O/ VENTER EN FRYFUL INGON PAA DA/ AMEN (inskriften är ofullständig på grund av ovan nämnda stympling). Nuv. mått: 210 × 110.

¹ Slessing = lärft tillverkat i Schlesien.

Fig. 170. Lock till rökelsekar fig. 171.
 Nu förkommet. Foto ATA 1925.
 Deckelhaube des Räucherfasses Abb. 171,
 verschollen.
 Cover of censer, fig. 171. Now lost.

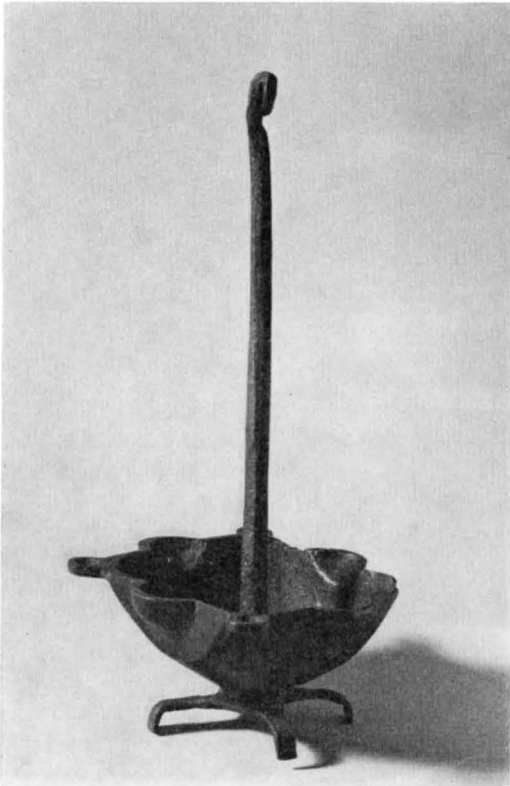
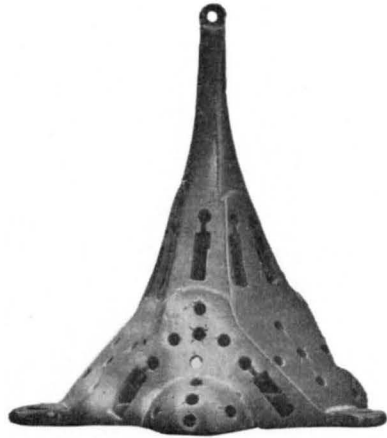

Fig. 171. Botten till rökelsekar av koppar.
 Nu i GF. Foto 1963.
 Unterteil eines kupfernen Räucherfasses.
 Bottom of copper censer.

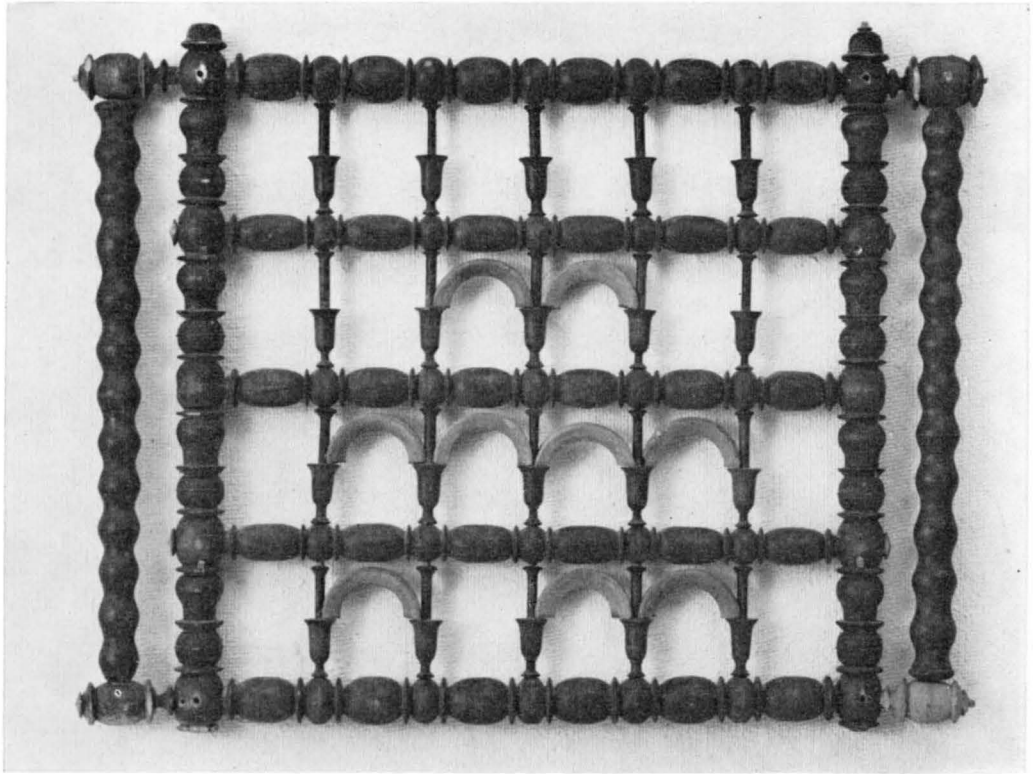

Fig. 172. Galler av svarvat trä, 1600-talet. Nu i GF. Foto 1963.
 Gitter aus gedrechselten Holzstäben, 17. Jh. Lattice of turned wood; 17th cent.

DIVERSE

Kärl av kopparplåt ovalt med platt lock försett med penninghål på ena långsidan. Förmodligen identisk med den »Kopparask med lås til Kyrkjomedlen», som för första gången upptages i INV. 1742. L 24, B 18, H 15.

Vindflöjlar av järnplåt (förvaras i kyrkans bod): —1. Med genombruten ornering, halvmåne och stjärnor. Staven bibehållen. L 30, stavens L 116. —2. Genombruten med kors inom cirkel med strålformade tungor. L 30, stavens L 73.

Gallerverk av björk (fig. 172) bestående av rikt svarvade hopfogade stavar, som bilda ett rektangulärt gallerverk, svartbetsat. Kan möjligen ha tjänstgjort som galler i en nisch. Troligen 1600-talets slut. 55 × 67. Nu i GF (inv.nr D.C. 25.).

Fattigstock av furu med konturerade kanter, krönt av triangulär tavla. På framsidan myntöppning, som stänges med svartmålad lucka av smidesjärn. Ströppelmålning i brunt samt kantbårder i rött från restaureringen 1957—58. 1700-talet. H 124.

MÖBLER

I sakristian äro några äldre möbler ännu i bruk (fig. 135): Bord av furu med svarvade ben, sammanhållna av fyra kontursågade stöd i mitten förenade genom en rund, svarvad knopp. Rektangulär skiva med låda, omålat. 1700-talet. H 80, skivans mått 115 × 69.

Fig. 173. Primklocka av malm, senmedeltida. Nu i GF. Foto 1963.
Primglocke aus Erz, spätmittelalterlich.
Late medieval Sanctus bell.

— Stol av omålad furu. De främre benen svarvade. 1700-talet. H 113, sitthöjd 53, B 48.

Klockorna hänga i tornet. —1. Lillklockan, som är äldst, är upptill och nedtill ornerad med palmettbårder. Följande inskrift på N sidan är svårt skadad genom kimning: ADOLPH FREDRICH REX SVECIAE/ LOVISA ULRICA REGINA SVECIAE/ DIDRICH HENDRICH TAUBE¹/ GUBERNATOR GOTHL. VICE AMIRAL/ ET EQVES AURATES . . . / GERH. MEYER² FECIT HOLMIAE 1758. — En inskrift på S sidan är fullständigt utplånad. Enligt vis. 1758 skall den ha haft följande lydelse: TU KLENA HERRANS HJORD, SOM UTI EITLHEIM WALLAR/ UPPÅ EN GRÖNER ÄNG, OCH GÅR I GODAN BET./ KOM UP TIL HERRANS HUS NÅR LJUDET MITT TIG KALLAR/ SÅ SKALL TIN MATTA SJÄL I WÄLLUST WARD A FET/ THEN GODE HERDEN THER TIG LIFSENS WATTEN LÅFWAR/ TU MÄTT SKALL WARD A AF HANS HUSES RIK A HÅFWOR/ LARS BARTHOLD GARDELL.³ PAST JOHAN GARDELL COMMINIST./ BÅTEL BARA, LARS

KLOCKOR

¹ DIDRICH HENRICH TAUBE, greve, landshövding, f. 1711, † 1781. Landshövding på Gotland 1757—1763, g.2. 1752 m. friherrinnan MAGDALENA BEATA RIBBING af Zernava, f. 1717, † 1780.

² GERHARD MEYER d. y., f. 1704, † 1784. Kgl. styckgjutare, donator, mecenat. Mästare 1723, verksam i Sthlm 1727—73. — L. M. HOLMBÄCK, Klockor och klockringning, Sthlm, tr. i Malung 1951, s. 93.

³ LARS BARTHOLD GARDELL, f. 1700, † 1772, kh i Garde och Etelhem 1732—1772. G. m. CHRISTINA ASSERSON, f. 1704, † 1776. — LEMKE s. 337.

BOTES, PER KYRKEBY, NILS BOTES/ KYRKJOWÄRDARE.— H 71, D 80. Denna klockas föregångare rämnade och förlorade helt sitt ljud strax före jul 1757, varför den våren 1758 skickades till Stockholm för omgjutning (vis.). —2. Storklockan, som tillkom 1938, är upptill ornerad med musslor, samt med kors, strålar och stjärna. Inskrifter: (å S sidan) GÅVA FRÅN BYGDENS/ SÖNER OCH DÖTTRAR ÅR 1938/ GJUTEN AV K.G.M. BERGHOLTZ I STOCKHOLM. — På N sidan citeras Sv. psalmen 163:1. H med krona 92, D 104.

Primklocka av malm (fig. 173) på ena sidan prydd med relief, helig biskop med korsprydd fana i h. hand (fig. 174). Å motstående sida inskriften: AVE MARIA. Senmedeltida. H 12,4, D 11,4. Förvaras nu i GF (inv.nr DC 27).

Fig. 174. Helig biskop, detalj av fig. 173.
Foto 1963.

Heiliger Bischof, Glockenrelief von Abb. 173.	Canonized bishop, detail of fig. 173.
---	--

SAMMANFATTNING

I. Under 1100-talet, sannolikt dess senare hälft, uppfördes ett romanskt kor och långhus på den plats där den nuvarande kyrkan är belägen. Spår finnas av det äldre långhusets gavel i tornets Ö mur (fig. 105). Tornets N portal (fig. 110) har sannolikt tjänstgjort som huvudportal i denna äldsta kyrka. Den lejonskulptur av sandsten (fig. 112), som nu är inmurad i långhusets V mur har förmodligen hört samman med denna portal.

Inv.: Dopfont av sandsten (fig. 154—164) tillskriven stensemästaren Hegvald med märkliga reliefer: scener ur Kristi lidandes historia på cuppan samt ur Gamla Testamentets berättelse om Simson på foten. Fragment av dopfont från ungef. samma tid (fig. 165).

II. Till den romanska kyrkan fogades under 1200-talets förra hälft ett torn, som ännu är bevarat (fig. 102). Dess ståtliga S portal (fig. 108) med veckkapital har direkt samband med byggnadsverksamheten i Visby vid denna tid.

Inv.: Fragment av processionskrucifix av koppar med emaljläggningar, limogesarbete från 1200-talet (fig. 145).

III. Omkr. 1300 revs det romanska koret och långhuset för att lämna plats åt en större, gotisk kyrka, den nuvarande. Rikt skulpturalt utsmyckad korportal (fig. 113—116), som i ornamentiken knyter an till den gotländske stensemästaren Lafrans Botvidarsuns konst. Förmodligen avsåg man att fullborda den gotiska kyrkan genom att uppföra ett större torn, men detta kom aldrig att utföras.

Fragmentariska kalkmålningar i långhuset (fig. 132) samt en rik svit glasmålningar i korets Ö fönster (fig. 137, 138).

Inv.: Triumfkrucifix från 1300-talets senare hälft (fig. 144), som urspr. burits av en ornerad och målad piedestal (fig. 142, 143).

IV. Vid 1400-talets mitt försågs långhusets och korets väggar med kalkmålningar av Passionsmästarens verkstad (fig. 133—135).

Inv.: En bevarad luftlåda (fig. 152) till en eljest förkommen orgel härrör sannolikt från denna tid, liksom en rikt snidad och svarvad bänk (fig. 150),

V. 1600-talet. Predikstolens korg och ljudtak tillkommo 1648—49 (fig. 146). År 1690 skänkte kyrkoherden Wilhaldus Herculius en altaruppsats av sandsten (fig. 139) utförd vid någon av de många stenhuggarverkstäderna i Burgsvik.

VI. 1700-talet. 1791 uppfördes på tornet en lanternin efter ritningar av ark. C. F. Adelcrantz. 1784 omgjordes kyrkans nattvardskärl av silver (fig. 166), vilket utfördes av silversmeden Johan Lindblom, Visby. 1712 inköptes ett sockenbudstyg av tenn (fig. 167).

VII. 1800-talet. 1879—83 genomgick kyrkan en omfattande restaurering, som berörde både exteriör och interiör. Sålunda förnyades takstolarna över både långhus och kor och yttertaken täcktes med tjärad spån. Långhusets N fönster, som upptagits 1805 försågs med mittpost, masverk och omfattning av huggen kalksten. — Inredningen — bänkar, altarskrank, predikstolstrappa — förnyades helt efter förslag av ark. C. Grundström.

VIII. 1900-talet. 1911 ersattes lanterninen från 1791 med en spetsig, gotisk tornhuv (fig. 98) uppförd efter ritningar av byggmästare Nils Pettersson, Visby. — 1957-58 företogs en genomgripande restaurering efter förslag av ark. J. Fåk. Medeltida kalkmålningar i koret och långhuset framtogos av konstnären Erik Olsson. En läktare i V revs och i dess ställe uppfördes ett orgelpodium samt ny orgelfasad (fig. 124). Ny bänkinredning samt nytt altarskrank, det senare av svartmålat smidesjärn (fig. 139). Altaruppsatsens, predikstolens och korbänkens ursprungliga stoffering framtogos och retuscherades. Triumfkrucifixet, som tidigare hängt på korets N mur upphängdes i triumfbågen efter renovering.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kirche von Etelhem auf Mittelgotland besitzt einen Chor mit geradem Schluß, ein nahezu quadratisches Langhaus mit Mittelpfeiler, und westlich einen kräftigen Turm, in dem wir den ältesten Bauteil vor uns haben, der aus dem Anfang des 13. Jahrhunderts stammt. Chor und Langhaus scheinen gleichzeitig oder kurz aufeinanderfolgend um 1300 entstanden zu sein. Die Sakristei an der Nordseite des Chors wurde wahrscheinlich im 17. Jahrhundert hinzugefügt.

Der Kirchenbau ist aus grauem oder hellrotem Kalkstein aufgeführt, der an einzelnen architektonischen Gliedern wie Portalen, Sockeln und Fenstereinfassungen feiner behauen ist.

Zu dem noch stehenden romanischen Turm hat ein schmaleres und niedrigeres Langhaus gehört, dessen Westgiebel in der Ostmauer des Turmes noch teilweise erhalten ist (Abb. 105). Nähere Anhaltspunkte über die Gestalt des romanischen Langhauses und seines Chors fehlen leider. Wahrscheinlich hat aber das Nordportal des Turms (Abb. 110) dieser ältesten Kirche angehört, wo es als Hauptportal gedient haben kann. Die Löwenplastik (Abb. 111—112), die nun in die Westwand des Langhauses neben dem südlichen Turmportal eingemauert ist, dürfte anfänglich als Schmuck für dieses oder ein anderes Portal an der romanischen Kirche bestimmt gewesen sein. Auch der reich mit Reliefs geschmückte Taufstein (Abb. 154—164) dürfte aus derselben Kirche herrühren.

Die Wände des jetzigen Chors und des Langhauses sind mit Kalkmalereien aus zwei verschiedenen Perioden geschmückt. Im Langhaus befinden sich an der Süd-, Ost- und Westwand Malereibruchstücke, wahrscheinlich aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts (Abb. 132). Die Reste einer späteren Ausmalung sammeln sich vor allem im Chor und an den nördlichen Wandflächen des Langhauses (Abb. 133—135). Sie gehören zu dem umfangreichen Oeuvre des auf Gotland um die Mitte des 15. Jahrhunderts tätigen »Passionsmeisters« (vgl. S. 43). In der Nordwestecke des Langhauses beginnt ein ungewöhnlich reichhaltiger Passionsfries, der auf die Nordmauer des Chors übergreift und mit Szenen aus dem Alten Testament abschließt, die sonst bei diesem Meister äußerst selten sind.

Im Ost- und Südfenster des Chors wie im Südostfenster des Langhauses sind mittelalterliche Glasmalereien erhalten. Sämtliche Scheiben mit Ausnahme einer früher entstandenen Scheibe im Chorsüdfenster scheinen von ein und demselben Meister um 1300 ausgeführt worden zu sein, also in unmittelbarem Anschluß an die Errichtung von Chor und Langhaus. — Die Glasmalerei im Ostfenster des Chors ist am besten erhalten (Abb. 136—138), sie verteilt sich auf sieben Scheiben mit figuralen sowie eine gleiche Anzahl mit dekorativen Darstellungen. Die ersteren behandeln Szenen aus dem öffentlichen Leben und der Leidensgeschichte Christi.

Von der mittelalterlichen Ausstattung der Kirche ist verschiedenes erhalten geblieben. Am bedeutendsten ist die schon erwähnte romanische Taufe aus Sandstein (Abb. 154—164) mit ihren lebhaft erzählenden Szenen aus der Passion Christi und der Singsongeschichte des Alten Testaments. Die großen Köpfe von Untieren, sowie gewisse ornamentale Züge erinnern noch an die Kunst der Wikingerzeit.

Das Triumphkreuz (Abb. 144), das an seinem ursprünglichen Platz im Triumphbogen hängt, rührt aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts her, hat aber eine erneuerte Fassung erhalten. Dazugehörig war ein auf dem Bodenbelag der Kirche stehender Fußbalken, der gleichzeitig als Opferstock diente und nun im Museum »Gotlands Fornsal« in Wisby verwahrt wird (Abb. 142). In dieses Museum ist ebenfalls eine schwere mittelalterliche Bank mit reicher Drechselarbeit gelangt (Abb. 150—151), die vermutlich einstmals im Langhaus stand. In Stockholm wird in »Statens historiska museum« ein anderer beachtenswerter Gegenstand aus der Kirche von Etelhem aufbewahrt, nämlich der Balgkasten einer mittelalterlichen Orgel (Abb. 153). — Ein Rauchfaß (Abb. 170—171) und eine Primglocke (Abb. 173—174), geschmückt mit dem Relief eines heiligen bischofs, befinden sich in »Gotlands Fornsal«.

Was die Mauersubstanz der Kirche anbetrifft, so sind seit der Vollendung des Baus zu Anfang des

14. Jahrhunderts nur äußerst wenige Veränderungen zu verzeichnen. 1805 wurde ein neues Fenster in die Nordmauer des Langhauses eingebrochen, das anlässlich einer Restaurierung in den 1880er Jahren eine Einfassung aus behauenen Kalkstein erhielt, die mit den übrigen mittelalterlichen Fenstern der Kirche übereinstimmt.

Die Ausstattung des Kirchenraums war dagegen im Laufe der Jahrhunderte größeren Verwandlungen unterworfen. Aus dem 17. Jahrhundert stammt der für Gotland charakteristische Sandsteinaltar (Abb. 139), die Kanzel mit Korb und Schalldecke (Abb. 146), sowie eine Chorbank (Abb. 149). Das übrige Gestühl aus dem 17. und 18. Jahrhundert (Abb. 148) wurde bei der erwähnten Restaurierung in den 1880er Jahren entfernt, wobei der größte Teil der Ausstattung erneuert oder übermalt wurde (Abb. 125).

1957—58 wurde eine erneute durchgreifende Restaurierung des Kircheninneren vorgenommen. Die im 18. Jahrhundert übertünchte Ausmalung wurde freigelegt und konserviert, eine Empore in der Turmkammer abgerissen und statt dessen die Orgel auf eine niedriges Podium gesetzt und mit einem neuen Prospekt versehen (Abb. 124). Gestühl und Altarschranken wurden erneuert (Abb. 123). Das Triumphkruzifix, das an die Nordwand des Chores gehängt worden war, erhielt nach der Renovierung seinen ursprünglichen Platz im Triumphbogen zurück.

SUMMARY

Etelhem Church, in the middle of Gotland, consists of a straight-ending chancel, an almost square nave with a central pillar and a W tower. The massive tower is the oldest part of the building, erected around the beginning of the 13th century. The chancel and nave seem to have been erected at the same time, *ca.* 1300. The vestry on the N side of the chancel was probably added in the 17th century.

The fabric is of grey and pale red limestone, in some details —doorways, skirtings and window surrounds—very finely dressed.

A narrower and longer nave once belonged to the existing Romanesque tower. Part of the W gable weathering of this nave is still visible in the E wall of the tower (fig. 105). Detailed information about the appearance of the Romanesque nave and chancel is lacking, unfortunately. The N doorway of the tower (fig. 110) probably belonged to the oldest church, where it may have served as main entrance. The lion sculpture (figs. 111—112), now built into the W wall of the nave by the S door of the tower, was probably intended originally as an ornament in this doorway or some other doorway belonging to the Romanesque church. The richly carved font (figs. 154—164) probably belonged to the same church, too.

The walls in the interior of the present chancel and nave are decorated with paintings from two periods. The S, E and W walls of the nave have fragmentary paintings, probably executed at the beginning of the 14th century (figs. 132). The second period murals are concentrated mainly to the N walls of the chancel and nave. (figs. 133—135). They are among the major works of the so-called Passion Master (p. 43) active on Gotland, and were executed about the middle of the 15th century. A Passion series beginning in the NW corner of the nave is unusually comprehensive. It continues on the N wall of the chancel and ends with scenes from the Old Testament, which are extremely uncommon in the works of this master.

The E and S windows of the chancel and the SE window of the nave contain medieval stained glass. All panels, except an earlier panel in the S window of the chancel, seem to have been executed by the same master, *ca.* 1300, immediately after the chancel and nave were built. The best-preserved stained glass is in the E window of the chancel (figs. 136—138). There are seven panels with figures and a large number with ornaments. The figures are from the Passion of Christ, and Christ's public life.

Much of the medieval furnishing of the church has survived. The most remarkable piece is the Romanesque sandstone font, already mentioned (figs. 154—164). With its vivid scenes from the Passion and the Old Testament story of Samson. The huge heads of monsters and some elements of the ornamentation are reminiscent of the art of Viking times. The rood (fig. 144), hanging in its original place in the rood arch, dates from the latter part of the 14th century, but has been repainted during more recent times. A rood pedestal (also an offertory chest), now in Gotlands Fornsal, Visby, once belonged to the rood. Also in the Visby museum is a large medieval bench of turned and carved wood (figs. 150—151) which once probably stood in the nave. Another remarkable piece from Etelhem Church, the windchest of a medieval organ (fig. 152), is now in the National Museum of Antiquities, in Stockholm. A censer (figs. 170—171) and a Sanctus bell (figs 173—174), with a relief of a canonized bishop, have also been preserved; they are both in Gotlands Fornsal.

Very few alterations have been made in the fabric since the completion of the church at the beginning of the 14th century. A window was made in the N wall of the nave in 1805. At a restoration in the 1880's, this window was fitted with a mullion and surround in dressed limestone in keeping with the medieval windows of the church.

The furnishings, on the other hand, have changed considerably through the centuries. The sandstone reredos, characteristic of Gotland (fig. 139), dates from the 17th century, as do the pulpit and sounder (fig. 146) and a pew in the chancel (fig. 149). The rest of the 17th and 18th century pews were removed at the restoration in the 1880's, when the greater part of the furnishings were removed or repainted.

The interior of the church was completely restored in 1957—58. The medieval murals, which had been covered with whitewash since the 18th century, were cleaned and conserved. A 19th century gallery in the tower chamber was demolished and its place a low organ podium was erected, on which the organ with its front was built (fig. 124). The pews and altar rail were renewed (fig.123) and the rood, which had previously hung on the N wall of the chancel, was moved to the rood arch after being restored.

(Forts. från omslagets 2:a sida)

SÖDERMANLAND. (100) Band I, h. 1. *Strängnäs domkyrka, medeltidens byggnadshistoria* (2 vol.).
Pris 50 kr.

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag, mellersta delen*. Pris 6:60.
» (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag, östra och västra delen*. Pris 13 kr.
» (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16:50.
» (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17:50.
» (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*. Pris 4:40.
» (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
» (58) Band II, h. 3. *Frötuna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
» (74) Band II, h. 4. *Frösåkers härad, norra delen*. Pris 28 kr.
» (75) Band II, h. 5. *Frösåkers härad, södra delen*. Med register till band II. Pris 32 kr.
» (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad, norra delen*. Pris 15 kr.
» (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad, södra delen*. Pris 12 kr.
» (69) Band III, h. 3. *Närdinghundra härad, västra delen*. Pris 20 kr.
» (70) Band III, h. 4. *Närdinghundra härad, östra delen*. Med register till Bd III. Pris 20 kr.
» (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4:50.
» (11) Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV. Pris 17 kr.
» (71) Band V, h. 1. *Vallentuna härad, östra delen*. Pris 15 kr.
» (72) Band V, h. 2. *Vallentuna härad, västra delen*. Pris 15 kr.
» (78) Band V, h. 3. *Sjuhundra härad, sydvästra delen*. Pris 18 kr.
» (80) Band V, h. 4. *Sjuhundra härad, nordöstra delen*. Pris 18:50.
» (88) Band V, h. 5. *Lyhundra härad, sydvästra delen*. Pris 28:50.
» (73) Band VI, h. 1. *Färentuna härad, västra delen*. Pris 26 kr.
» (77) Band VI, h. 2. *Färentuna härad, mellersta delen*. Pris 20 kr.
» (79) Band VI, h. 3. *Färentuna härad, östra delen*. Pris 17 kr.
» (81) Band VI, h. 4. *Sollentuna härad, södra delen*. Pris 24 kr.
» (82) Band VI, h. 5. *Sollentuna härad, norra delen*. Med register till Bd VI. Pris 24 kr.
» (76) Band VII, h. 1. *Bro härad*. Pris 26 kr.
» (94) Band VII, h. 2. *Håbo härad, södra delen*. Pris 38 kr.
» (98) Band VII, h. 3. *Håbo härad, mellersta delen*. Pris 30 kr.

VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad, norra delen*. Pris 9:50.
» (19) Band I, h. 2. *Grums härad, södra delen*. Pris 6:50.

VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad, norra delen*. Pris 5:40.
» (4) Band I, h. 2. *Källands härad, sydöstra delen*. 4:50.
» (15) Band I, h. 3. *Källands härad, sydvästra delen*. I. Pris 10 kr.
» (16) Band I, h. 4. *Källands härad, sydvästra delen*. II. Med register till Bd I.
Pris 10 kr.

ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekins härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.
» (14) Band I, h. 2. *Bankekins härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomt). Pris 13 kr.
» (99) Band I, h. 3. *Bankekins härad, mellersta delen*. Pris 32 kr.
» (43) Band II, *Vreta klosters kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.

Häfte 1 f. o. m. 11 (avser de inom parentes angivna numren) slutsålda från förlaget.

SVERIGES KYRKOR

utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bokhandeln eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

Vasagatan 16, Stockholm 1

Tel. lokalsamtal 22 95 00, rikssamtal 22 95 40

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

*På uppdrag av Kgl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
utgivet av Sigurd Curman och Armin Tuulse*

Arbetet avser att giva i enhetlig form utförda, rikt illustrerade vetenskapliga beskrivningar över Sveriges kyrkliga konst- och kulturminnen, sådana dessa bevarats i våra kyrkobyggnader och deras inventarier. Dessa landets rikaste konst- och kulturhistoriska skattkammare äro ännu alltför litet kända. Verket SVERIGES KYRKOR vill i lättillgänglig form göra dessa skatter bekanta för allmänheten, som i denna publikation skall finna ett underbart rikt, intressant och mångsidigt material framlagt i vetenskapligt vederhäftiga beskrivningar och i ett rikt och vackert avbildningsmaterial.

SVERIGES KYRKOR

utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bokhandeln
eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

VASAGATAN 16 • STOCKHOLM I

Tel. lokalsamtal 22 95 00, rikssamtal 22 95 40

Pris 25: —